

”Virkelige kjempere”

Statspolitiets Bergensavdeling 1941-1945

Sivert Haugejorden

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2016

Copyright Sivert Haugejorden

2016

”Virkelige kjempere”

Sivert Haugejorden

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forord

Jeg vil gjerne takke min veileder Guri Hjeltnes for god støtte og oppfølging i prosessen som har ledet frem til denne masteroppgaven. En stor takk går også til Kjetil Braut Simonsen og Øystein Hetland som har lest utkast og kommet med mange verdifulle innspill.

Jeg vil også takke Riksarkivet i Oslo for stor hjelpsomhet i kildearbeidet og raske svar på mine mange henvendelser.

Sivert Haugejorden

Oslo, mai 2016

Forkortelser

RA – Riksarkivet

STB – Statsarkivet i Bergen

HL-senteret – Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter

Stapo – Statspolitiet

Grepo - Grensepolitiet

UP – Utrykningspolitiet

NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

SA – Sturmabteilung

SS – Schutzstaffel

RSHA – Reichssicherheitshauptamt

Sipo – Sicherheitspolizei

Gestapo – Geheime Staatspolizei

SD – Sicherheitsdienst

HSSPF – Höhere SS- und Polizeiführer

NSKK - Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps

KdS - Kommandeur der sipo und des SD

NS – Nasjonal Samling

NSUF – Nasjonal Samlings Ungdomsfylking

K.O. - NS Kamporganisasjon

NSS – Norges SS

GSSN – Germanske SS Norge

LO – Landsorganisasjonen i Norge

Innholdsfortegnelse

1	Statspolitiets Bergensavdeling: en innledning og presentasjon	1
1.1	Problemstillinger	2
1.2	Oppgavens grunnlag og avgrensning	5
1.3	Oppgavens struktur	5
1.4	Teoretisk utgangspunkt	6
1.5	Metode	8
1.6	Kilder og kildekritiske utfordringer	9
1.7	Forskningsstatus	10
1.8	Hensyn til personvern	12
2	Fra statspoliti til statspoliti: kontinuitet?	14
2.1	Politikultur før 1940	14
2.2	Statspolitiet av 1932	16
2.3	Fra statspoliti til utrykningspoliti	18
2.4	Tysk okkupasjon og en politietat etter SS' modell	20
2.5	Opprettelsen av okkupasjonens statspoliti	24
2.5.1	Utrykningspolitiet og overvåkningspolitiet forenes	27
2.6	Et politisk politi	29
2.7	Oppsummering: et statspoliti av ny type	31
3	Mannskapsstyrken ved Statspolitiets Bergensavdeling	34
3.1	De førkrigsansatte	35
3.1.1	Faneflukt?	37
3.1.2	Avansement og utdanning	39
3.2	Krigspoliti	43
3.2.1	Lokal tilknytning og alder	45
3.2.2	Ansettelse og frafall	46
3.2.3	Avansement og utdanning	48
3.3	De uøvde	50
3.3.1	Lokal tilknytning, alder og yrkesbakgrunn	51
3.3.2	Ansettelse og frafall	52
3.3.3	Avansement og utdanning	55
3.4	Fallende standard?	58
3.5	Oppsummering: brudd med tradisjonelle politinormer	59
4	Medlemskap og engasjement i Nasjonal Samling blant de ansatte	62
4.1	NS før okkupasjonen	62
4.2	Tysk okkupasjon og politifolk til partiet	63
4.3	Førkrigsmedlemmene	66
4.4	Partiengasjement	67
4.5	Førkrigsmedlemskap i NS som faktor i avansement	69
4.6	Oppsummering: Bergensavdelingen og NS	70
5	Hirdfolk og SS-menn	73
5.1	Nasjonal Samlings Hird	73
5.2	Norge får sitt SS	74
5.3	Hirden inn i Statspolitiet	77
5.4	SS-menn	79

5.5	Fra Hirden til SS.....	83
5.6	Oppsummering: politiske aktivister.....	83
6	På tysk side i verdenskrigen: krigsfrivillige ved Bergensavdelingen	86
6.1	Nordmenn i tysk krigstjeneste.....	86
6.2	Frontkjempere ved Bergensavdelingen	88
6.3	Politikompagniene	90
6.4	Vunnet for SS-tanken?.....	92
6.5	Oppsummering: ideologisk motiverte frivillige	94
7	Samarbeidet med det tyske sikkerhetspolitiet	96
7.1	Tysk sikkerhetspoliti i Norge	96
7.2	Tidlig samarbeid	97
7.3	Sambandsmennene.....	100
7.3.1	Skjerpet forhør.....	102
7.4	Med Sipo i det daglige.....	106
7.5	Bergensavdelingens rolle i arrestasjonen av norske jøder.....	108
7.6	Oppsummering: Karl Marthinsens ambisjoner innfridd	112
8	Ukultur: brutalitet og forfall	115
8.1	Hvor utbredt?	116
8.2	En økende bruk av vold	117
8.3	Aktørene	119
8.4	Hva visste avdelingsledelsen?.....	123
8.5	Forfall.....	124
8.6	Oppsummering: brudd i utviklingen	127
9	Oppsummering og konklusjon	129
9.1	Et statspolitikorps i Karl Marthinsens ånd?	132
9.2	Historikernes dom over Statspolitiet.....	136
	Kilder.....	139
	Litteraturliste	142

1 Statspolitiets Bergensavdeling: en innledning og presentasjon

Det norske Statspolitiet ble opprettet for første gang i 1932, og var da hovedsakelig et opprørspoliti som ble satt inn i forbindelse med arbeidskonflikter.¹ Frem til 1937 var politiet underlagt kommunene, men da staten overtok forvaltningen av politiet dette året ble Statspolitiet oppløst og erstattet av Utrykningspolitiet (UP).

Under den tyske okkupasjonen av Norge fra 1940 til 1945 gjenoppsto Statspolitiet (Stapo) som et politisk politi, hvis hovedoppgave var å verne om den tyske okkupasjonsmaktens og det norske NS-regimets interesser. Okkupasjonens statspoliti ble formelt opprettet 1. juli 1941 under ledelse av statspolitisjef Karl A. Marthinsen, og bestod utelukkende av nordmenn. Hans uttalte ambisjon var at Statspolitiet skulle bestå av: "[...] virkelige kjempere som med liv og sjel ville gå inn for oppgavene."²

Det er dette politikorpset, og personene som arbeidet der, som er tema for denne masteroppgaven. Oppgaven er en bred analyse av hvordan Statspolitiet utviklet seg i løpet av okkupasjonsårene, ut i fra flere utarbeidede undersøkelseskriterier og problemstillinger. Oppgaven tar for seg én av Statspolitiets avdelinger, og omfatter en studie av alle personene som var ansatt ved Statspolitiets avdeling i Bergen fra den ble opprettet 1. juli 1941, og frem til okkupasjonens slutt 8. mai 1945. Målet er å undersøke hva slags politistyrke Statspolitiets Bergensavdeling ble, og gjennom det bidra til å belyse hvilke mennesker Statspolitiet faktisk bestod av.³ Grunnen til at jeg har valgt akkurat Bergensavdelingen som gjenstand for undersøkelsen er at den hadde et omfang som det er mulig å behandle innenfor rammene til en masteroppgave, samtidig som den samlede mannskapsstyrken var stor nok til at det bør være mulig å identifisere noen tendenser som kan være beskrivende for Statspolitiet som helhet.

---

¹ Johansen, Per Ole, *Samfunnets pansrede neve. Statspoliti og ekstraordinær overvåkning 1918-1941*, Gyldendal, Oslo, 1989, s. 49.

² RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: "Nyordningen av politiet 1940-1945", mappe: "Årsoversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet", unnummerert og utitulert dok., s. 3.

³ Fremover i oppgaven veksler jeg mellom å bruke "avdeling" og "kontor" i beskrivelsen av Statspolitiets Bergensavdeling. Dette er gjort av hensyn til språklig variasjon og betyr det samme.

1.1 Problemstillinger

Oppgaven har tre hovedproblemstillinger: 1. Hva slags mennesker var det som arbeidet ved Statspolitiets Bergensavdeling i løpet av den perioden avdelingen eksisterte? 2. I hvilken grad lyktes statspolitetsjef Karl Marthinsen med å innfri sine uttalte ambisjoner for korpset, basert på de ansatte ved denne avdelingen? At korpset skulle bestå av ”virkelige kjempere,” kan beskrives som Marthinsens overordnede målsetning. Dette innebar blant annet at de ansatte skulle være medlemmer i Nasjonal Samling,⁴ og hva han selv beskrev som ”politisk pålitelige.”⁵ Marthinsen skisserte også opp flere prinsipper for hvordan tjenesten i Statspolitiet skulle utføres, og disse utdypes nærmere i neste kapittel. 3. I hvilken grad stemmer funnene i denne oppgaven overens med tidligere faghistoriske arbeider om Statspolitiet som helhet?

For å besvare hovedproblemstillingene har jeg utarbeidet en liste med kriterier med tilhørende underproblemstillinger som ligger til grunn både for kildearbeidet og oppgavens form:

- Personlig bakgrunn. Hvor kom de ansatte ved Bergensavdelingen fra, og hvor gamle var de da de ble ansatt i Statspolitiet?
- Bakgrunn i politiet før okkupasjonen. Hvor mange av Bergensavdelingens ansatte hadde også vært ansatt i politiet før den tyske invasjonen av Norge? I hvor stor grad forble disse i Statspolitiet frem til okkupasjonens slutt?
- Ansettelsesforhold. I hvilken fase av okkupasjonen gikk de forskjellige ansatte inn i Statspolitiet? Og hvordan var mulighetene for karriereavansement? Her vil jeg se på hvilken stilling de forskjellige ble ansatt i, og hvem som ble forfremmet i løpet av okkupasjonsårene. Hvor avgjørende var erfaring og ansiennitet for forfremmelser, og var det mulig å avansere høyt i systemet med begrenset erfaring og utdanning? Hvordan var det generelle utdanningsnivået blant avdelingens ansatte, og hos dem som besatte embetsstillingene? I tillegg vil jeg se på hvor mange som sluttet i Statspolitiet, eller eventuelt ble avskjediget. Her er det interessant å se når avskjeden var, og i de tilfellene det er mulig, hvorfor. Var det noen som sluttet i Statspolitiet, men allikevel fortsatte i politiet?

---

⁴ RA-S-1329-F-L0089, ”Stapo Styrkelister Stapo og Grepo,” ”Ansettelse av tjenestemenn i Statspolitiet”, s. 1.

⁵ RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: ”Nyordningen av politiet 1940-1945”, mappe: ”Årsoversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet”, unummerert og utitulert dok., s. 3.

- Medlemskap og engasjement i Nasjonal Samling og partiets særorganisasjoner. Medlemskap i NS var i utgangspunktet et krav for å tjenestegjøre i Statspolitiet.⁶ I en liste med kriterier for ansettelse i Stapo datert 19. september 1941, signert Karl Marthinsen, heter det at: ”Vedkommende må være tilsluttet det Statsbærende parti.”⁷ Det tilsier at samtlige personer i undersøkelsen skal ha vært medlemmer av partiet, men ble dette kravet opprettholdt? Her vil også tidspunkt for innmeldelse være av interesse, blant annet for å se hvor mange av de ansatte som var medlemmer av NS allerede før okkupasjonen. Ble disse favorisert ved forfremmelser? Og var det noen som meldte seg ut av partiet i løpet av okkupasjonsårene? Medlemskap i NS Kamporganisasjon (K.O), Hirden eller Norges SS (NSS), senere Germanske SS Norge (GSSN), kan være en god indikator på politisk og ideologisk innstilling og vil også bli behandlet.
- Frivillig fronttjeneste til fordel for Tyskland. Dette kan vise den enkeltes oppslutning om nasjonalsosialismen, samtidig som det er interessant å se hvor stor del av mannskapsstyrken som hadde bakgrunn som frontkjempere. I hvilken grad sluttet disse opp om SS etter endt fronttjeneste i Waffen-SS? Hvor mange av Bergensavdelingens tjenestemenn meldte seg til de egne politikompaniene som ble oppsatt?
- Samarbeid med tysk sikkerhetspoliti (Sipo). I et hemmelig skriv til Statspolitiets embetsmenn fra august 1942 understreket statspolitetsjef Karl Marthinsen at: ”Samarbeide med det tyske sikkerhetspoliti må alltid [sic] være mest mulig intimt.”⁸ Men hvordan var det i praksis? Hvordan organiserte avdelingsledelsen dette samarbeidet, og var det noen tjenestemenn som ble benyttet mer til arbeid med Sipo enn andre? Tysk sikkerhetspoliti benyttet seg også av tortur, gjennom såkalte ”skjerpede forhør.”⁹ Deltok noen av stapofolkene i disse forhørene?

⁶ Selliaas, Arnt-Erik, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste” i *Krig og moral: kriminalitet og kontroll i Norden under andre verdenskrig*, red: Hannu Takala og Henrik Tham, Universitetsforlaget, Oslo, 1987, s. 158.

⁷ RA-S-1329-F-L0089, ”Stapo Styrkelister Stapo og Grepo,” ”Ansettelse av tjenestemenn i Statspolitiet”, s. 1.

⁸ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 4146, dok. 6, s. 3.

⁹ Se Nøkleby, Berit, *Gestapo. Tysk politi i Norge 1940-45*, Aschehoug, Oslo, 2003, s. 59-66.

- Brutalitet i tjenesten. Hvor mange av de ansatte gjorde seg skyldig i dette, og hvem var det som sto for voldsbruken? Hvor utstrakt var bruken av tortur ved Bergensavdelingen? Var det noe som ble bifalt av avdelingsledelsen, eller kun spredte individuelle initiativ? I hvilken fase av okkupasjonen dette foregikk, og skjedde hyppigst, er svært interessant med tanke på en sammenligning med hvordan utviklingen generelt var i Statspolitiet. I likhet med andre statspolitiavdelinger opplevde også Bergensavdelingen likvidasjoner utført av motstandsbevegelsen.¹⁰ Hadde dette betydning for brutaliteten?

Av disse kriteriene er det kun samarbeidet med Sipo og brutalitet i tjenesten som egentlig omhandler hvordan statspolitifolkene utførte tjenesten sin. Et tredje, svært relevant tema kunne derfor å ha vært hvilke saker de forskjellige arbeidet med og hvordan de utførte arbeidet. Imidlertid ville dette ha krevet et kildearbeid som er altfor omfattende for en masteroppgave. De bevarte sakene befinner seg hovedsakelig i Statspolitiarkivet som er et svært omfangsrikt arkiv, samtidig som en del av sakene ble brukt i diverse landssviksaker og befinner seg der. Dette temaet er derfor bevisst valgt bort i oppgaven.

Et tema som jeg derimot har undersøkt er om det var noen av personene i undersøkelsen som drev med motstandsarbeid, eller bisto motstandsbevegelsen, gjennom tjenesten i Statspolitiet. I hvert fall ved Statspolitiets Osloavdeling skal det ha vært en mindre gruppe som sto i kontakt med representanter for motstandskretser.¹¹ Motstandsarbeid blant politifolk kan imidlertid være svært vanskelig å identifisere siden det som oftest handlet om hva man *ikke* gjorde, fremfor hva man gjorde. Av naturlige årsaker ble slike handlinger heller ikke protokollført. Flere av personene som denne undersøkelsen omhandler hevdet etter okkupasjonen å ha hjulpet landsmenn gjennom sin tjeneste i Stapo, men siden disse påstandene er vanskelig å verifisere har jeg valgt å kun basere meg på motstandshandlinger som domstolene under rettsoppgjøret etter okkupasjonen fant bevist at hadde funnet sted.

Jeg har bare funnet én person blant Bergensavdelingens ansatte der det ble funnet bevist under landssviksaken at han hadde utført motstandshandlinger mens han var ansatt i Statspolitiet. Temaet vil derfor ikke få en egen plass i fremstillingen, men dette ene tilfellet behandles i kapittel 3.

---

¹⁰ Se Moland, Arnfinn, *Over grensen? Hjemmefrontens likvidasjoner under den tyske okkupasjonen av Norge 1940-1945*, Orion Forlag, Oslo, 1999.

¹¹ Se blant annet Johansen, Per Ole, "En profesjon i strid med seg selv" i *De trodde på en ny dag. Norsk politi i krig, fangenskap og befrielse 1943-1945*, red: Jørn-Kr. Jørgensen, Genesis forlag, Oslo, 2001; Johansen, "Rettsoppgjøret med statspolitiet" i *På siden av rettsoppgjøret*, red: Per Ole Johansen, Unipub Forlag, Oslo, 2006.

1.2 Oppgavens grunnlag og avgrensning

For å identifisere personene som arbeidet ved Bergensavdelingen har jeg brukt Statspolitiets egne styrkelister, som ble utarbeidet med jevne mellomrom under okkupasjonen, og som viser hvem som tjenestegjorde hvor. Disse finnes på Riksarkivet i Oslo og er fritt tilgjengelige.¹² Den nyeste listen er fra mai 1944, noe som gjør at personer som ble ansatt etter dette tidspunktet kan være utfordrende å finne. Som et supplement til styrkelistene har jeg benyttet journalist og dokumentarbokforfatter Eirik Veums bok om Statspolitiet i serien *Nådeløse nordmenn*. Denne inneholder en oversikt over de ansatte ved de forskjellige statspolitiavdelingene.¹³ I tillegg har jeg undersøkt ytterligere navn som har dukket opp i løpet av kildearbeidet.

Dette ga meg en liste på totalt 58 navn. Etter å ha gjennomgått landssviksakene til de forskjellige personene kunne jeg konkludere med at i hvert fall ni av dem aldri var ansatt ved Bergensavdelingen. I tre tilfeller lyktes imidlertid ikke Riksarkivet å finne saker tilhørende personene, og jeg har derfor ikke kunnet avgjøre om de var ansatt eller ikke. Til slutt satt jeg igjen med 46 personer som jeg med sikkerhet kan si at tjenestegjorde ved Statspolitiets Bergenskontor i løpet av okkupasjonen, og det er disse som utgjør grunnlaget for undersøkelsen. Videre i fremstillingen vil jeg omtale dette som det totale antallet ansatte ved avdelingen, men her ligger det alltid et forbehold om at det kan ha vært flere.

Jeg har valgt å avgrense oppgaven til personer som formelt var ansatt ved avdelingen, noe som gjør at personer som på et eller annet tidspunkt bisto Statspolitiet uten å være ansatt, ikke er inkludert. Dette gjelder for øvrig flere av navnene fra Veums liste, men grunnlaget for den er også personer som var *tilknyttet* Bergensavdelingen, og ikke kun ansatte.¹⁴

1.3 Oppgavens struktur

Oppgaven har en tematisk inndeling og består av ni kapitler. Kapittel 2 er et bakgrunnskapittel og tar for seg opprettelsen av Statspolitiet i 1932 og opprettelsen av okkupasjonstidens statspoliti. Her blir statspolitisjef Karl Marthinsens mål for Statspolitiet undersøkt nærmere. Kapittel 3 omhandler bakgrunnen og ansettelsesforholdene til Bergensavdelingens samlede mannskapsstyrke i den perioden avdelingen eksisterte. I kapittel

---

¹² RA-S-1329-F-L0089.

¹³ Veum, Eirik, *Nådeløse nordmenn. Statspolitiet 1941-1945*, Kagge forlag, Oslo, 2012. Oversikten over de ansatte ved Bergensavdelingen finnes på s. 432-442.

¹⁴ Veum, *Nådeløse nordmenn. Statspolitiet 1941-1945*, s. 432.

4 undersøker jeg hvilken tilknytning de forskjellige hadde til partiet Nasjonal Samling, og i kapittel 5 undersøkes tilknytningen til NS' Hird og Norges SS – senere Germanske SS Norge. Disse to kapitlene ligger svært nær hverandre tematisk siden Hirten var en særorganisasjon innenfor NS (formelt var også GSSN det). Jeg har allikevel valgt å dele stoffet opp i to adskilte kapitler fordi en del av innfallsvinkelen til kapitlet om Hirten og GSSN er disse to organisasjonenes innflytelse i politiet. Kapittel 6 tar for seg frivillig fronttjeneste på Tysklands side der målet er å undersøke i hvilken grad dette var et utslag av personlig overbevisning og oppslutning om nasjonalsosialismen. I kapittel 7 undersøker jeg hvordan samarbeidet mellom det tyske sikkerhetspolitiet og Bergensavdelingen var, og i kapittel 8 ser jeg på brutalitet og torturbruk i tjenesten blant Bergensavdelingens ansatte. I kapittel 9 oppsummerer og presenterer jeg funnene mine.

1.4 Teoretisk utgangspunkt

Studiens teoretiske rammeverk tar utgangspunkt i sentrale trekk ved det tyske sikkerhetspolitiet (Sipo) og Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) Sicherheitsdienst (SD), som i 1939 ble samlet under Reichssicherheitshauptamt (RSHA). Dette vil bidra til å belyse i hvilken grad Statspolitiets Bergensavdeling, opprettet under et nasjonalsosialistisk styre, representerte en politistyrke med en nasjonalsosialistisk utforming. Historiker Michael Wildt viser hvordan RSHA i stor grad bestod av overbeviste nasjonalsosialister og politiske aktivister fremfor tradisjonelle embetsmenn og jurister.¹⁵ RSHAs leder Reinhard Heydrich fremhevet ved flere anledninger at det var ideologisk overbevisning som var kjernen i det nasjonalsosialistiske politiet.¹⁶

I tillegg til at politiet ble fylt opp av overbeviste nasjonalsosialister opererte det ikke lenger innenfor den tradisjonelle rettsstatens rammer. Statsviter og jurist Ernst Fraenkel formulerte i 1941 teorien om *dobbelstaten* for å beskrive utviklingen innenfor den nasjonalsosialistiske statsadministrasjonen. I følge Fraenkel bestod den nazistiske staten av to distinkte sfærer: *vilkårlighetsstaten* og *normstaten*. Den førstnevnte ble kjennetegnet av en ubegrenset voldsbruk uten noen form for juridiske bindinger, den sistnevnte var den delen av statsadministrasjonen som fortsatt opererte innenfor et rammeverk av rettslige prinsipper.¹⁷ Wildt beskriver hvordan det tyske politiet i løpet av 1935-1936 ble adskilt fra normstaten og

---

¹⁵ Wildt, Michael, *An uncompromising generation. The Nazi Leadership of the Reich Security Main Office*, oversatt til engelsk av Tom Lampert, The university of Wisconsin press, Madison, 2009, s. 128, 145.

¹⁶ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 211.

¹⁷ Fraenkel, Ernst, *The dual state. A contribution to the theory of dictatorship*, oversatt til engelsk av E.A. Shils, The Lawbook Exchange, Ltd, New Jersey, 2006, "Introduction".

underlagt SS – en institusjon styrt etter ”førerprinsippet” uten rettslige begrensninger.¹⁸ Politiet var vilkårlighetsstatens sentrale organ.¹⁹ Statsviter Hannah Arendt har påpekt at det er nettopp politiet som er den virkelige maktkjernen i et totalitært samfunn.²⁰

Et tredje viktig trekk ved den nasjonalsosialistiske staten og politiet er fiendebildet. I følge Arendt er det fiendebildet som skiller et *totalitært* politi fra et *despotisk*. Hos et totalitært politi er ikke fienden et individ mistenkt for spesifikke forbrytelser, men en ”objektiv fiende” definert ut i fra politisk ideologi.²¹ Jakten på denne ”objektive fienden” begynner etter at den virkelige fienden – den hjemlige opposisjonen – er utradert. Det er på dette tidspunktet at terroren begynner å dominere det totalitære regimet.²² Under nasjonalsosialismen var den ”objektive fienden” definert som en ”fiende av folket” fremfor en ”fiende av staten,” basert på en rasistisk fundert oppfatning av et ”folkefellesskap” (Volksgemeinschaft).²³ Jøder, såkalte ”asosiale,” funksjonshemmede og romfolk var ekskludert fra fellesskapet, og dermed definert som ”fiender av folket.”²⁴ I følge Hitler selv var det nettopp rasen og folket som var det sentrale, og staten kun et middel for å fremme folkets interesser.²⁵ Det var det politiske politiet som var ansvarlig for den rase-ideologiske kampen mot de definerte fiendene av folkefellesskapet.²⁶ Denne kampen viste seg for eksempel i en ”forebyggende” kriminalitetsbekjempelse der fokuset lå på biologi og genetisk arv.²⁷

Et fjerde sentralt trekk var vektleggingen av kamperfaring for politifolk gjennom prinsippet om *kjempende forvaltning*. Politiet skulle herdes gjennom kamp. Heydrich la stor vekt på dette konseptet som innebar at selv personer høyt oppe i systemet deltok direkte i den folkemorderiske politikken, blant annet gjennom tjeneste i Einsatzgrupper i de okkuperte områdene i øst. Som Wildt påpeker ga de derfor ikke bare ut direktiver, men var også delaktig i å sette dem ut i livet.²⁸ Det politiske politiet skulle ha en selvforståelse av å være et kampkorps, og for Heydrich skal det ha vært sentralt at denne kampinnstillingen ble

---

¹⁸ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 135.

¹⁹ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 127.

²⁰ Arendt, Hannah, *The origins of totalitarianism. New edition with added prefaces*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, 1979, s. 420.

²¹ Arendt, *The origins of totalitarianism*, s. 423.

²² Arendt, *The origins of totalitarianism*, s. 422.

²³ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 138-139.

²⁴ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 136.

²⁵ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 138.

²⁶ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 149.

²⁷ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 181

²⁸ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 196.

oppretholdt. Sipo og SD skulle ikke reduseres til et byråkratisk embetsverk.²⁹ At politiet skulle bestå av politiske aktivister, er også sentralt her. Prinsippet om *kjempende forvaltning* er relevant for Statspolitiet, og politiet under okkupasjonen for øvrig, i forbindelse med vektleggingen av frivillig krigstjeneste på østfronten.

Av disse fire sidene ved det tyske politiet er det først og fremst nazifiseringen av politiet som står sentralt i min studie av Statspolitiets Bergensavdeling. I denne sammenhengen brukes begrepet først og fremst om ansettelse av personer med nasjonalsosialistisk overbevisning.³⁰ I hvilken grad avdelingens ansatte inkorporerte det nasjonalsosialistiske fiendebildet i tjenesten sin er i mindre grad undersøkt siden saksbehandlingen er valgt bort som tema av hensyn til oppgavens rammer. Et unntak her er Statspolitiets rolle i arrestasjonen av norske jøder høsten 1942, som blir behandlet i kapittel 7.

1.5 Metode

Jeg har valgt å gå i dybden på én av Statspolitiets avdelinger for å kunne si noe om hva slags mennesker Statspolitiet bestod av. En dybdestudie som denne har sine positive og negative sider. Som historiker Knut Kjeldstadli påpeker kan den bli ”lokal, men total.”³¹ Oppgaven vil gi en grundig fremstilling av de personene som tjenestegjorde ved Bergensavdelingen, men hvor representative vil funnene være for Statspolitiet som helhet? Mangelen på lignende studier gjør et komparativt perspektiv vanskelig. Bergensavdelingen utgjorde én enhet innenfor det helhetlige Statspolitiet, og man må ta høyde for at særskilte lokale forhold ved avdelingen kan ha spilt inn på menneskene som arbeidet der. Samtidig tar denne oppgaven for seg 46 av de totalt ca. 500 personene som tjenestegjorde i Stapo i løpet av okkupasjonen.³² Det vil si en andel tett under ti prosent, noe som bør være tilstrekkelig til å kunne identifisere noen tendenser som kan være representative. Kjeldstadli viser riktignok at det kan være vanskelig å avgjøre hva som er representativt når man kun studerer én enhet, og hvis oppgavens hovedfokus hadde vært Statspolitiet som helhet ville nok et utvalg av

---

²⁹ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 140, 159.

³⁰ Kjetil Braut Simonsen utdyper begrepet ”nazifisering” i sin kommende avhandling for phd-graden *Nazifisering, kollaborasjon, motstand. En analyse av Politidepartementet og Forsyningsdepartementet (Næringsdepartementet) 25. september 1940-8. mai 1945*, HL-senteret, Oslo, 2016, s. 20-26. Min bruk av begrepet er hentet fra hans kategori *nazifisering gjennom personaltiltak/personalmessig nazifisering*.

³¹ Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, Universitetsforlaget, Oslo, 2007, s. 129.

³² Dette er tallet som Arnt-Erik Selliaas opererer med i ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 159.

personer fra alle kontorene vært mer hensiktsmessig.³³ Studien vil derimot kunne gi et grunnlag for å danne hypoteser i fremtidige, bredere studier av Statspolitiet.

Oppgavens metode inneholder både kvalitative og kvantitative elementer.³⁴ På en side gjør jeg en analyse av hver enkelt person som undersøkelsen omhandler, samtidig som jeg er ute etter hvilke tendenser som finnes blant gruppen med personer som undersøkes, basert på kriteriene som ligger til grunn for problemstillingene.

1.6 Kilder og kildekritiske utfordringer

Kildematerialet som ligger til grunn for undersøkelsen av de ansatte er de forskjellige landssviksaker fra rettsoppgjøret. Landssvikarkivet befinner seg på Riksarkivet i Oslo, og etter 1. januar 2015 er dette materialet i stor grad blitt gjort fritt tilgjengelig for allmennheten. Når det gjelder statspolitisjef Karl Marthinsens krav og ambisjoner for de ansatte i Statspolitiet baseres dette på tre forskjellige kilder: En rapport om Statspolitiets opprettelse og virksomhet i 1941,³⁵ en liste med krav til personer som skal ansettes i Statspolitiet,³⁶ og det tidligere nevnte rundskrivet til Statspolitiets embetsmenn fra august 1942.³⁷ De to første er fra Politidepartementets arkiver, som også befinner seg på Riksarkivet, og det sistnevnte er hentet fra Landssvikarkivet.

Å bruke landssviksaker som historisk kilde innebærer visse utfordringer når det kommer til kildekritikk. En landssviksak inneholder flere typer kilder. Kilder som er skapt etter okkupasjonen i forbindelse med rettsoppgjøret som de tiltaltes politiforklaringer, vitneforklaringer og dommene, og kilder som stammer fra okkupasjonsårene som ble brukt som beviser i rettssaken. De kildene som må behandles med størst varsomhet er de siktedes egne politiforklaringer. Her vil den enkelte aktør ha hatt egeninteresse i å nedtone eller fornekte handlinger som ble ansett som straffbare, eller kunne virke straffeskjerpene. Det vil si at opphavspersonen hadde et motiv for å fremstille hendelsene på en bestemt måte, og kilden vil derfor høyst sannsynlig ha en *tendens*.³⁸ En slik egeninteresse er tilstede ved flertallet av temaene som denne studien omhandler.

---

³³ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, s. 239-240.

³⁴ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, s. 183.

³⁵ RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: "Nyordningen av politiet 1940-1945", mappe: "Årsoversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet", unnummerert og utitulert dok. Rapporten er datert 20.1.1941, men med tanke på hendelsene og datoene som beskrives er dette åpenbart en skrivefeil.

³⁶ RA-S-1329-F-L0089, mappe: "Stapo Styrkelister Stapo og Grepo," unnummerert dok. titulert "Ansettelse av tjenestemenn i Statspolitiet."

³⁷ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 4146, dok. 6.

³⁸ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, s. 180.

Jeg har valgt å så langt det lar seg gjøre basere meg på hva de enkelte faktisk ble dømt for, og det som bekreftes i dommene. Flesteparten av temaene jeg har undersøkt var ting det ble lagt betydelig vekt på under rettssakene og som ble behandlet grundig. Forklaringene som de tiltalte avga under rettsoppjøret kan på en annen side være en god kilde til biografiske opplysninger. I disse tilfellene er egeninteressen mindre åpenbar. De kan også være nyttige når det kommer til å belyse de interne forholdene ved avdelingen og arbeidet i Statspolitiet, men her må en være spesielt bevisst på den tidligere nevnte egeninteressen. Hvis en person beskriver forhold som ble ansett som straffbare eller lite flatterende og selv innrømmer å ha vært en del av det økes kildens troverdighet. Hvis fremstillingen kun setter opphavspersonen i et bedre lys er det grunn til å være kritisk til den. Her vil det være behov for å se påstander opp mot andre kilder, helst kilder med det Kjeldstadli kaller *motsatt tendens*.³⁹ Det vil si en eller flere kilder med ulike utgangspunkt. Her vil også samtidige kilder fra okkupasjonsårene kunne styrke eller svekke påstandene som blir fremmet, i de tilfellene slike er tilgjengelige.

I noen tilfeller innrømmes handlinger i egenforklaringer, uten at de er behandlet, eller funnet bevist av en domstol. I de tilfellene vurderer jeg opplysningene som troverdige siden det er vanskelig å se motivet for å forklare seg uriktig. Dette kan for eksempel være å ha meldt seg frivillig til fronttjeneste uten å bli tatt opp, eller en søknad om medlemskap i GSSN som ikke ble behandlet.⁴⁰

Det var imidlertid ikke alle stapoansatte som ble utsatt for en rettssak etter okkupasjonen. Dette gjelder for dem som ble likvidert av motstandsbevegelsen, og blant Bergensavdelingens ansatte er dette to personer. Opplysningene om dem er derfor svært begrensede, og jeg har til dels måtte basere meg på opplysninger fra andre landssviksaker. Dette har hjulpet noe, men grunnlaget for disse to er dessverre mangelfullt.

1.7 Forskningsstatus

Statspolitiet er blitt behandlet i flere okkupasjonshistoriske verker, men det foreligger få inngående, faghistoriske studier av dette politikorpset. Kriminolog Per Ole Johansen er den som har kommet med flest bidrag til forskningslitteraturen. I boken *Samfunnets pansrede neve* (1989) belyser han utviklingslinjen mellom Statspolitiet som ble opprettet i 1932 og okkupasjonens statspoliti, men fremstillingen slutter ved Statspolitiets opprettelse i 1941 og behandler bare i korte trekk hvordan dette politikorpset ble. I boken *Oss selv nærmest* (1984)

---

³⁹ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, s. 178.

⁴⁰ Dette er konkrete eksempler hentet fra kildene som denne oppgaven bygger på.

undersøkes Statspolitiets rolle i massearrestasjonene av norske jøder under okkupasjonen, men dette er også den eneste siden ved Statspolitiet som er tematisert.⁴¹ I artikkelen ”Rettsoppgjøret med statspolitiet” (2006) er også Statspolitiets rolle i det norske Holocaust hovedtema, og spesielt hvordan denne bistanden ble behandlet av domstolene under rettsoppgjøret etter okkupasjonen. Johansen presenterer her noen hovedtrekk ved de ansatte i Statspolitiet, men går ikke i dybden på dette temaet. I artikkelen ”En profesjon i strid med seg selv” (2001) drøftes politiets stilling under okkupasjonen mellom kollaborasjon med okkupasjonsmakten og bistand til motstandsbevegelsen. Statspolitiet behandles bare overflatisk og hovedsakelig i forbindelse med statspolitiansatte som bisto motstandsbevegelsen gjennom sin posisjon. Johansens siste artikkel om Statspolitiet tar for seg kvinnelige statspolitiansatte, et tema som i svært liten grad er blitt belyst tidligere. I ”Routine office work” (2015) viser han hvordan deres rolle i Statspolitiet stort sett ble behandlet som mindre betydningsfullt av domstolene under rettsoppgjøret, og hvordan kjønn ser ut til å ha hatt innvirkning på straffutmålingen. Artikkelen behandler i mindre grad hvordan de utførte tjenesten sin i Statspolitiet og hvilken bakgrunn de hadde.⁴²

Historiker Arnt-Erik Selliaas sin artikkel ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste” (1987) gir en helhetlig fremstilling av Statspolitiets opprettelse, struktur og virke, og Selliaas setter også fokus på hva slags personer Statspolitiet bestod av. Dette er basert på et mindre utvalg av statspolitiansatte og det kan derfor stilles spørsmål ved hvor representative funnene er. Men artikkelen gir et godt utgangspunkt for en sammenligning av ansatte ved én spesifikk statspolitiavdeling med Statspolitiet som helhet. Historiker Nils Johan Ringdals *Mellom barken og veden* (1987) er det mest helhetlige verket om politiet under okkupasjonen, og den behandler også flere sider ved Statspolitiet, deriblant personene som tjenestegjorde der.⁴³ Ringdals bok er imidlertid ingen systematisk undersøkelse av Statspolitiet, men i likhet med Selliaas sin artikkel inneholder den en del beskrivelser av Statspolitiets mannskap som en dybdestudie av én enkelt avdeling kan bidra til å belyse nærmere.

---

⁴¹ Johansen, Per Ole, *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914-1943*, Gyldendal norsk forlag, Oslo, 1984.

⁴² Johansen, Per Ole, ”Routine office work: Norwegian Stapo Women in War and Post-War Trials” i *Women in war. Examples from Norway and Beyond*, red: Kjersti Ericsson, Ashgate, Farnham, 2015.

⁴³ Ringdal, Nils Johan, *Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonen*, Aschehoug, Oslo, 1987. Ringdal har også skrevet artikkelen ”Politi og politikultur i Norge i krigsårene” i boken *Krig og moral: kriminalitet og kontroll i Norden under andre verdenskrig*, red: Hannu Takala og Henrik Tham, Universitetsforlaget, Oslo, 1987. Men i følge forfatteren er denne en forstudie til *Mellom barken og veden* som ble utgitt senere samme år. Se s. 143, fotnote 1.

Det har også blitt utgitt verk innenfor den biografiske litteraturen som kaster lys over Statspolitiet. Historiker Berit Nøklebys bok om statspolitisjef Karl A. Marthinsen (2010) beskriver Statspolitiet i grove trekk, men hovedsakelig ut i fra Marthinsens posisjon og rolle, og den går i liten grad i dybden på hvilke personer Statspolitiet bestod av.⁴⁴ Historiker Bernt Roughvedts biografi om politiminister Jonas Lie (2010) gir en nyttig fremstilling av Lies posisjon i 1930-tallets statspoliti og Utrykningspolitiet, samt hans rolle i omorganiseringen av politiet som politiminister under okkupasjonen.⁴⁵ Men Statspolitiets virke og personene som tjenestegjorde der vies liten plass.

Blant bidragene som ikke er faghistoriske arbeider bør Sverre Rødders bok om politiet i Bergen under okkupasjonen (1974) trekkes frem.⁴⁶ Boken gir en god innsikt i de særskilte forholdene i Bergenspolitiet, men behandlingen av Statspolitiet Bergensavdeling har et anekdotisk preg og er hovedsakelig sentrert rundt noen få utvalgte hendelser. Journalist og dokumentarbokforfatter Eirik Veums bok om Statspolitiet i serien *Nådeløse nordmenn* (2012) er den til nå mest omfangsrike fremstillingen av Statspolitiet. Bokens hovedfokus er på mishandlinger og tortur utført av statspolitiansatte. Dette er et tema som det er viktig å belyse, men det ensidige fokuset innebærer en fare for at fremstillingen gir et unyansert bilde av hva slags mennesker som arbeidet i Statspolitiet. Sett ut i fra et forskningsperspektiv er boken problematisk grunnet mangelfulle kildehenvisninger. Dette gjør det utfordrende å etterprøve opplysningene som kommer frem.

1.8 Hensyn til personvern

Selv i dag, over 70 år etter den tyske okkupasjonen av Norge, kan handlinger og valg gjort under okkupasjonen være svært belastende både for de som tok dem og deres etterkommere. I hvilken grad aktørenes navn skal være en del av den historiske fremstillingen er derfor noe den enkelte historiker, eller historiestudent, som beskjeftiger seg med okkupasjonshistorie må reflektere over. For Statspolitiets del ble anonymiteten til de ansatte der nærmest utradert som følge av utgivelsen av Eirik Veums bok i 2012. Der ble navnene og handlingene til alle de statspolitiansatte han lyktes å oppspore offentliggjort. Dette kombinert med at landssviksakene til de aller fleste personene som denne masteroppgaven omhandler nå er fritt

---

⁴⁴ Nøkleby, Berit, *Politigeneral og hirdsjef. Karl A. Marthinsen*, Aschehoug, Oslo, 2010.

⁴⁵ Roughvedt, Bernt, *Med penn og pistol. Om politiminister Jonas Lie*, Cappelen Damm, Oslo, 2010.

⁴⁶ Rødder, Sverre, *Bergen politi under okkupasjonen*, Bergen politikammer, Bergen, 1974.

tilgjengelige,⁴⁷ har gjort at jeg har besluttet å bruke navn i min oppgave. Oppgaven er i stor grad en studie av 46 enkeltpersoner og bruk av navn bidrar til å gjøre fremstillingen langt mer oversiktlig og presis enn den ville vært ved å anonymisere. Jeg vil derfor benytte meg av navn der jeg anser det som hensiktsmessig i fremstillingen. Siden min endelige liste over ansatte ved Bergensavdelingen er mer komplett enn den som ligger til grunn for Veums kapittel om avdelingen, vil denne oppgaven tilføre noen navn som ikke tidligere er blitt offentliggjort. Men også i disse tilfellene forholder jeg meg til fremgangsmåten forklart ovenfor.

Personer som ble etterforsket, arrestert eller til og med utsatt for overgrep av Statspolitiets ansatte er derimot anonymisert.

Etter denne presentasjonen av oppgaven, går vi nå videre til å se på hvilken type politistyrke Statspolitiet ble.

---

⁴⁷ Av alle landssviksakene som ligger til grunn for oppgaven er det kun to saker der deler av innholdet fortsatt er ansett som taushetsbelagt av Riksarkivaren.

2 Fra statspoliti til statspoliti: kontinuitet?

Okkupasjonens statspoliti ble formelt opprettet 1. juli 1941, og selv om denne grenen skulle bli unik i norsk politihistorie, var betegnelsen ”statspolitiet” av gammelt merke og hadde en historie som strakk seg tilbake til 1930-årene. Statspolitiet som ble opprettet i 1932 var, til tross for andre oppgaver, primært et opprørspoliti,⁴⁸ som ble satt inn ved de mange arbeidskonfliktene første halvdel av 30-tallet. Okkupasjonens statspoliti var et politisk politi opprettet under et nasjonalsosialistisk styre. Arnt-Erik Selliaas presenterer i artikkelen *Politisk politi i Norge 1914-1937* fra 1982 en forholdsvis vid definisjon av et politisk politi. Politiets oppgave er å beskytte staten mot indre fiender. Enhver som bryter loven kan ansees som en fiende av staten, og på den måten kan hele politietaten beskrives som politisk. Han skriver at noen forbrytelser allikevel kan betegnes som ”mer politiske” enn andre, avhengig av den faren den utgjør for statens sikkerhet.⁴⁹ I det politiske klimaet som okkupasjonens statspoliti ble opprettet bestod den ”staten” som det politiske politiet skulle beskytte mot indre fiender av den tyske okkupasjonsmakten og det norske NS-regimet.

I dette kapitlet skal jeg se på bakgrunnen for opprettelsen av Statspolitiet i 1932, og utviklingen innenfor dette korpsset gjennom overgangen til Utrykningspolitiet i 1937, og frem til og med opprettelsen av okkupasjonens statspoliti. Hvor stor grad av kontinuitet var det fra det ”gamle” til det ”nye” Statspolitiet? Kapitlet innledes med et blikk på hvordan kulturen i det norske politiet var i årene før okkupasjonen, for å belyse hva slags politietat det var som møtte den tyske invasjonen 9. april 1940.

2.1 Politikultur før 1940

Frem til 1937 var det norske politiet underlagt kommunene og etaten var svært desentralisert. Statens overtagelse av politiet dette året økte sentraliseringen, men ved den tyske invasjonen av landet var ikke denne prosessen ferdigstilt. Okkupasjonens politiminister Jonas Lie skal ha sammenlignet landets politimestre med små nessekonger som tronet i hvert sitt kongerike.⁵⁰ Historiker Jan A. Arnli har beskrevet en politietat med mangelfull kommunikasjon, der avgjørelser ofte ble tatt på individ- eller gruppenivå. Han påpeker i den sammenhengen at

---

⁴⁸ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 49.

⁴⁹ Selliaas, Arn-Erik, ”Politisk politi i Norge 1914-1937” i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, Nr. 2, Pax Forlag, Oslo, 1982, s. 55.

⁵⁰ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 65.

samarbeidet mellom sentraladministrasjonen, embetsmennene ved de forskjellige politikamrene og underordnede funksjonærer skal ha vært spesielt mangelfullt.⁵¹ Skillet mellom polititjenestemenn og embetsmenn var også betydelig, blant annet på grunn av praksisen med at embetsmenn skulle ha juridisk utdanning.⁵² I følge Nils Johan Ringdal levde de to gruppene politiansatte i forskjellige verdener både profesjonelt og privat.⁵³ Innad i etaten skal det ha vært en viss misnøye med arbeidsforholdene. Politiembetsmennene skal spesielt ha savnet politifagfolk i Justisdepartementet som hadde inngående kjennskap til hvilke utfordringer og problemer politiet hadde. At politiet var underbemannet, var også en utbredt holdning.⁵⁴

I tillegg til de strukturelle og organisatoriske utfordringene kjennetegnes mellomkrigstidens politietat av at tanken om politiet som politisk nøytralt sto sterkt. Ringdal skriver at: ”Man diskuterte ikke politikk i politiet. Politisk engasjement ble oftest sett på som et brudd med de rådende saklighetsnormer.”⁵⁵ Arnli har også trukket frem at den dominerende innstillingen blant politifolk var at politikk og politisk engasjement skulle holdes separat fra utøvelsen av ro og orden.⁵⁶

Mellomkrigstidens politikultur var også preget av faglige motsetninger når det kom til hvordan politigjerningen best burde utføres. Per Ole Johansen beskriver i forbindelse med det en ”myk” og en ”hard” tradisjon i mellomkrigstidens politi.⁵⁷ Tilhengerne av den myke tradisjonen forsøkte først og fremst å løse sine oppgaver gjennom diplomati, og prøvde å unngå at uroligheter eskalerte som følge av politiets inngripen. Den harde tradisjonen representerte derimot en holdning om at politiet skulle vise styrke, være bevæpnet, å slå til mot uroligheter så fort som mulig, for slik å hindre at de utviklet seg.⁵⁸ For dem som tilhørte den harde tradisjonen var bevæpning av politiet sentralt.⁵⁹ Forholdet mellom den myke og den harde tradisjonen var imidlertid ikke bare preget av konflikter, men kunne også innebære samarbeid.⁶⁰ Det fremste uttrykket for den harde tradisjonen i mellomkrigstidens politietat var Statspolitiet.

---

⁵¹ Arnli, Jan A., *Det norske politi i tida 1938 til våren 1941, med spesielt siktepunkt å belyse etatens relativt store oppslutning om Nasjonal Samling høsten og vinteren 1940*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1976, s. 126-127.

⁵² Dette blir behandlet nærmere i kapittel 3 i denne oppgaven.

⁵³ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 59.

⁵⁴ Arnli, *Det norske politi*, s. 22-24.

⁵⁵ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 61.

⁵⁶ Arnli, *Det norske politi*, s. 170.

⁵⁷ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 11.

⁵⁸ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 12.

⁵⁹ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 76

⁶⁰ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 14.

2.2 Statspolitiet av 1932

1920-tallet var preget av en rekke arbeidskonflikter, som også strakk seg utover første halvdel av 30-tallet. Konflikten førte til streiker, lockout og streikebryteri, med påfølgende konflikter mellom arbeidere og streikebrytere. Kamper mellom disse gruppene brakte politiet inn på banen. Storlockouten i 1931 ble besvart av LO med streik blant typografer og transportarbeidere: en konflikt som kulminerte i Menstadslaget.⁶¹ En hendelse som skulle bli sjelsettende for politiet, og da spesielt for tilhørerne av den ”harde linjen.” Per Ole Johansen skriver at: ”Menstadslaget ble det samme for politiet som ”9. april” for en hel generasjon av nordmenn.”⁶² Da arbeiderne ved Norsk Hydros lager på Menstad i Skiensfjorden gikk ut i streik som følge av lockouten, fortsatte en gruppe lossearbeidere som Hydro hadde ansatt på enkeltmannskontrakter arbeidet. Sett ut i fra arbeidernes ståsted var disse streikebrytere. Justisdepartementet erstattet det lokale politiet med en større politistyrke som gikk under navnet ”statspoliti,” for å beskytte streikebryterne mot de streikende.⁶³ Resultatet ble at tusenvis av arbeidere den 8. juni 1931 angrep sperringene som politistyrken hadde satt opp og jaget politiet fra stedet.⁶⁴

Det ”statspolitiet” som kom til kort mot demonstrantene på Menstad var ikke et fast korps, men i stedet en styrke av politifolk fra andre avdelinger sammensatt ved behov. ”Statspolitiet” før 1932 bestod hovedsakelig av rusdrikkpolitiet og ”overenskomstpolitiet.”⁶⁵ Det sistnevnte hadde sin bakgrunn i avtaler mellom staten og kommunene som ga staten muligheten til å rekvirere politifolk ved spesielle omstendigheter. Rusdrikkpolitiet hadde sin opprinnelse i forbudstiden, og etter dennes slutt i 1927 ble flere av tjenestemennene i stedet benyttet ved arbeidskonflikter og demonstrasjoner. Det at styrkene ble satt opp fra gang til gang ga ikke grobunn for en særegen korpsånd.

Med Statspolitiets opprettelse i 1932 skulle dette imidlertid endre seg. Erfaringene fra Menstadslaget satte behovet for et eget statlig politi igjen på dagsordenen, og forslaget om et nytt statspoliti ble vedtatt av Stortinget kort tid etter at konflikten i Skiensfjorden hadde roet seg. 72 tjenestemenn utgjorde Statspolitiets første samlede styrke. Av disse hadde 30 bakgrunn i det gamle rusdrikkpolitiet, mens resten var spesielt utvalgt for oppgaven.⁶⁶

---

⁶¹ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 19-20.

⁶² Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 21.

⁶³ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 20-21.

⁶⁴ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 21.

⁶⁵ Dette og det følgende er basert på Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 45-46.

⁶⁶ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 47-48.

Rusdrikkontroll var også noe Statspolitiet beskjeftiget seg med når det ikke var utrykninger eller øvelser.

Korpsets sjef, Bernard Askvig, ble gitt innflytelse når det gjaldt ansettelsene av politifolkene, samtidig som Justisdepartementet intervenerte i opptakene til politiskolen.⁶⁷ Askvigs og departementets ambisjoner for rekruttene var dog ikke helt sammenfallende. Mens departementet hovedsakelig la vekt på ung alder og fysikk, ønsket Askvig at Statspolitiet ikke kun skulle være opprørspoliti, men også drive etterforskning. Rekrutter med erfaring fra slikt arbeid var derfor noe statspolitijefen ønsket seg. Denne ambisjonen ble et hinder for de yngste blant søkerne. Selv om Askvig også la vekt på fysiske forutsetninger var det en viss misnøye hos Justisdepartementet med hvilke søkere han valgte å ansette.

Et sentralt motiv for Askvig var å unngå et nytt ”Menstadslag.” Dette påvirket hvordan han utformet og styrte Statspolitiet, og viste seg i omfanget til styrkene han sendte ut på oppdrag, synlig bevæpning og aggressiviteten tjenestemennene opptrådte med. Per Ole Johansen skriver om Askvig og Statspolitiets nestleder Jonas Lie at de begge var: ”[...] talsmenn for en aggressiv politistil [...]”.⁶⁸

Statspolitiets arbeidsoppgaver ga gode forutsetninger for et sammensveiset korps. De tilbrakte lange perioder sammen ute på oppdrag, og tiden ellers var preget av øvelser og samlinger. Korpsånden ble styrket av øvelsene, så vel som av den motstanden og misnøyen statspolitibetjentene ble møtt med ute i felten.⁶⁹ Politiet for øvrig lå under kommunene, en tilknytning som spilte inn på hvordan politioppgavene ble løst, samtidig som det lokale politiet hadde bånd til det lokalsamfunnet det tjente.⁷⁰ Slike bånd var ikke Statspolitiet preget av, og de behøvde derfor heller ikke å ta hensyn til hvordan en senere relasjon med lokalbefolkningen ville bli. Statspolitiets oppgaver var upopulære, og de holdt bevisst en avstand til resten av samfunnet.⁷¹ ”Det å slå hardt til med det samme var et av grunnelementene i statspoliti-filosofien”⁷², skriver Johansen. Den harde stilen viste seg også i styrkens bevæpning, som, i tillegg til langkølle og pistol som var en del av den vanlige uniformeringen, bestod av maskinvåpen, håndgranater og tåregass.⁷³

Statspolitiets våpenarsenal gjorde at korpset skilte seg betydelig ut fra det øvrige norske politi, uten at det betydde at det ikke var ønsket blant det øvrige politi om bevæpning. Den

---

⁶⁷ Dette og det følgende er basert på Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 68-69.

⁶⁸ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 72.

⁶⁹ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 67.

⁷⁰ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 22.

⁷¹ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 225.

⁷² Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 227.

⁷³ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 70.

harde tradisjonen i mellomkrigstidens politi var ikke kun representert i Statspolitiet. I 1918 ga Justisdepartementet tillatelse til bevæpning av politiet, men kun under spesielle omstendigheter. Dette var arbeidskonflikter og ”politisk spente situasjoner.”⁷⁴ På dette tidspunktet var det en frykt hos departementet for at bevæpningen skulle føre til at konfliktene eskalerte. I 1931 var derimot denne frykten erstattet av en tro på bevæpningens avskrekkende effekter.⁷⁵ Under storlockouten dette året gikk det mange våpen fra Justisdepartementet og ut til politikamrene. Våpen kunne også skaffes via andre kanaler, og det ble lånt fra nærliggende militæravdelinger, beslaglagte våpen ble tatt i bruk, og private våpen ble brukt i tjenesten.⁷⁶ Etter Statspolitiets opprettelse fortsatte det å komme søknader om økt bevæpning med forskjellige begrunnelser, også fra tradisjonelt rolige distrikter som ønsket å være forberedt dersom forholdene skulle endre seg.⁷⁷

2.3 Fra statspoliti til utrykningspoliti

I 1934 kom det en prinsipputtalelse fra Stortinget om at hele politietaten burde underlegges staten, fremfor kommunene.⁷⁸ Dette ble vedtatt i 1936, og reformen ble satt ut i livet fra 1. januar 1937.⁷⁹ Statspolitiets oppløsning var en del av denne politireformen, og dets oppgaver skulle heretter videreføres under Utrykningspolitiet.

Statspolitiets opprettelse, måten de løste oppgavene sine på og nedleggelsen var alle preget av den politiske situasjonen i landet. Korpset ble opprettet under en Bondepartiregjering med sterk støtte i den politiske høyresiden.⁸⁰ Med Arbeiderpartiets regjeringdannelse i 1935 kom endrede arbeidsforhold for Statspolitiet. I stedet for store utrykninger med dertil hørende uniformering og bevæpning, som hadde vært vanlig praksis, ble Statspolitiet nå instruert til å opptre mer diskret av Arbeiderpartiets justisminister Trygve Lie. Dette innebar blant annet færre mannskaper på utrykninger og nedtonet uniformering. Da politimesteren i Porsgrunn i august 1935 ønsket støtte fra Statspolitiet, i forbindelse med en kommunistisk demonstrasjon mot Forsvarets planlagte luftvernøvelse, ville statspolitijef Askvig sende 125 mann med fullt utstyr. Fra justisministeren fikk han derimot beskjed om at det var tilstrekkelig med 15. De skulle i tillegg oppholde seg utenfor byen og ikke vekke

---

⁷⁴ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 43-44.

⁷⁵ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 44.

⁷⁶ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 43-44.

⁷⁷ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 76.

⁷⁸ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 112.

⁷⁹ Røghvedt, Bernt, *Med penn og pistol*, s. 100.

⁸⁰ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 15.

oppsikt.⁸¹ Den mer tilbakeholdne stilen som ble pålagt Statspolitiet gjaldt også i håndteringen av regjeringspartiets politiske motstandere. I forbindelse med et pinsesestevne som Nasjonal Samling holdt i Tønsberg samme år fikk Statspolitiet beskjed om å reise i sivil.⁸²

Ved Arbeiderpartiets regjeringsdannelse var også tiden for de største arbeidskonfliktene over. Når det gjaldt industriarbeiderne fant de største konfliktene sted på 1920-tallet, med storlockouten i 1931 og Menstadslaget som endepunkt. For skogsarbeiderne varte den største konflikttiden frem til midten av 30-tallet.⁸³ Behovet for en politistyrke som Statspolitiet var derfor ikke lenger like stort. Nedleggelsen fikk også en viss støtte i opposisjonen.⁸⁴

Overgangen fra statspoliti til utrykningspoliti var hovedsakelig en organisasjonsmessig omstrukturering fremfor en mannskapsmessig. Per Ole Johansen påpeker at selv om det var sterk misnøye med nedleggelsen innad i Statspolitiet, ble de aller fleste med over i UP.⁸⁵ Dette gjaldt også ledelsen. Det var Askvig som var Utrykningspolitiets første sjef, og da han forlot stillingen for å bli politimester i Aker i slutten av 1937, tok tidligere nestleder i Statspolitiet Jonas Lie over.⁸⁶ Denne posisjonen hadde han fortsatt ved krigsutbruddet. Lenger frem i kapitlet skal vi se hvordan Lie søkte å gjenopprette Statspolitiet da han under okkupasjonen kom i en posisjon som ga ham muligheten til det.

Statens overtagelse av ansvaret for politiet ga en mer sentralisert politietat, men i forhold til Utrykningspolitiet representerte politireformen en desentralisering, kontra det ”gamle” Statspolitiet som kun holdt til i Oslo. UP bestod derimot av åtte utrykningsssentraler plassert rundt om i landet.⁸⁷ Utrykningspolitireformen medførte en betydelig endring i den daglige tjenesten for statspolitibetjentene. Det var ikke lenger snakk om et sammensveiset korps som tilbrakte mesteparten av tiden sin sammen i felten eller på samlinger. I stedet skulle tjenesten i UP tilbringes ved lokale politikamre når det ikke var oppdrag eller øvelser. I følge Jonas Lie ble det etter hvert vanskeligere og vanskeligere å få midler til å gjennomføre trening i massetjeneste og våpenbruk.⁸⁸

Et mål med UP-modellen var nettopp å begrense den lukkede kulturen som var i Statspolitiet. Reformen var imidlertid ikke en nedtrapping i politiberedskapen, og representerte snarere en ekspansjon i så henseende. UP var Statspolitiet overlegent når det

---

⁸¹ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 92-93.

⁸² Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 99.

⁸³ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 20.

⁸⁴ Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 100.

⁸⁵ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 115.

⁸⁶ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 121.

⁸⁷ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 112-113.

⁸⁸ Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 100.

gjaldt størrelse. Det var også lagt opp til en rullering som sørget for at langt flere politifolk enn tidligere ville få trening i massetjeneste.⁸⁹ Kjernen i Utrykningspolitiet ble allikevel i stor grad det gamle statspolitikorpset fordi krigsutbruddet forstyrret de planlagte utskiftningene. Den gamle statspolitiledelsen tok med seg sin praksis over til Utrykningspolitiet, til tross for sterk misnøye med reformen.⁹⁰ ”Statspolitiet overvintret i UP”,⁹¹ som Johansen skriver.

2.4 Tysk okkupasjon og en politietat etter SS’ modell

25. september 1940 innførte Reichskommissar Josef Terboven den politiske nyordningen av Norge, og etablerte dermed okkupasjonsstyret i landet slik det i hovedtrekk ble stående til okkupasjonens slutt.⁹² Kongen og regjeringen ble avsatt, og alle politiske partier utenom NS ble oppløst og forbudt. Terboven innsatte 13 norske kommissariske statsråder som ledet hvert sitt departement, og ni av dem var medlemmer av NS.⁹³ Hendelsene og det komplekse politiske spillet som ledet frem til denne formen for okkupasjonsstyre er blitt grundig undersøkt i tidligere historiske verker, og skal ikke gås nærmere inn på her. Forklart i svært grove trekk ble Administrasjonsrådet opprettet etter Vidkun Quislings feilslåtte og kortvarige statskupp, som et norsk forvaltningsorgan for de tyskokkuperte områdene i landet. Administrasjonsrådet skulle ivareta norske interesser ved å holde samfunnets hjul i gang.⁹⁴ Da forhandlingene om en norsk samarbeidsregjering, Riksrådet, strandet høsten 1940 innførte Terboven den politiske nyordningen, og Administrasjonsrådet ble avvirket.⁹⁵ Quisling selv ble ikke tildelt noen formell rolle i det kommissariske statsrådsstyret, men hadde allikevel innflytelse som leder for landets eneste lovlige politiske parti.⁹⁶ Han ledet også ukentlige møter med NS-statsrådene.⁹⁷

---

⁸⁹ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 112.

⁹⁰ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 115.

⁹¹ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 14.

⁹² Grimnes, Ole Kristian, *Norge under okkupasjonen*, Aschehoug, Oslo, 1983, s. 17.

⁹³ I tillegg meldte Thorstein Fretheim som var kommissarisk statsråd for Landbruksdepartementet seg inn i partiet i mai 1941. Høidal, Oddvar, *Quisling: en studie i landssvik*, oversatt av Henning Kolstad, Universitetsforlaget, Oslo, 1988, s. 364-365.

⁹⁴ Grimnes, *Norge under okkupasjonen*, s. 15.

⁹⁵ For mer om Quislings kuppforsøk, opprettelsen av Administrasjonsrådet og Riksrådsforhandlingene se Looock, Hans-Dietrich, *Quisling, Rosenberg og Terboven. Den nasjonalsosialistiske revolusjon i Norge – dens forhistorie og forløp*, Norsk utgave ved Astrid og Einhart Lorenz, Gyldendal, Oslo, 1972, s. 216-412; Skodvin, Magne, *Striden om okkupasjonsstyret i Norge. Fram til 25. september 1940*, Det norske samlaget, Oslo, 1956, s. 57-321.

⁹⁶ Emberland, Terje, og Matthew Kott, *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*, Aschehoug, Oslo, 2012, s. 159.

⁹⁷ Dahl, Hans Fredrik, *Quislings nettverk*, Aschehoug, Oslo, 2015, s. 38.

Josef Terboven hadde blitt utnevnt til Reichskommissar for de besatte norske områdene 24. april 1940, og utgjorde med det den øverste sivile myndighet i landet. Førerforordningen av 24. april slo fast at han sto umiddelbart under Hitler, og skulle få sine instruksjoner av ham personlig.⁹⁸ Terboven forble i denne stillingen frem til okkupasjonens slutt. Som Reichskommissar hadde Terboven behov for en maktbase som han kunne benytte seg av for å sikre gjennomføringen av Reichskommissariatets tiltak. Lederne for den tyske hæren og marinen i Norge, henholdsvis Nikolaus von Falkenhorst og Hermann Boehm, ønsket ikke Terboven, og den økte konkurransen om innflytelse i Norge som Reichskommissariatet medbrakte, velkommen. Terboven måtte derfor finne sin eksekutivmakt et annet sted, nærmere bestemt hos SS og det tyske politiapparatet.⁹⁹

I et møte mellom Hitler, Terboven, Reichsführer-SS Heinrich Himmler, Hermann Göring og Martin Bormann dagen før Terbovens avreise til Norge, ble linjene for Reichskommissariatet trukket opp. Førerforordningen fra Hitler ga Terboven anledning til å benytte seg av SS-apparatet i Norge, men dette var ikke under hans direkte kontroll. SS og det tyske politiet i Norge var derimot underlagt Höhere SS- und Polizeiführer (HSSPF).¹⁰⁰ Dette embetet hadde blitt opprettet av Himmler i 1937 som et ledd i sammensmeltingen av SS og politiet. En HSSPF hadde ansvaret for den politimessige, militære og politiske SS-aktiviteten innen et bestemt geografisk område, og var direkte underlagt Himmler gjennom personlige lojalitetsbånd.¹⁰¹ Innføringen av HSSPF-stillingen i Norge var noe Himmler hadde fått gjennomslag for gjennom førerforordningen.¹⁰² På dette tidspunktet regnet Terboven med at hans engasjement i Norge skulle bli kortvarig, og at han skulle forlate landet så fort et fungerende norsk okkupasjonsstyre var kommet på plass. Han tillot derfor at SS fikk en betydelig innflytelse i det okkuperte Norge. Reichskommissariat-ordningen førte til et gjensidig avhengighetsforhold mellom Reichskommissariatet og SS. Terboven var avhengig av SS for å utøve sin makt, samtidig som SS sin posisjon i okkupasjonsstyret legitimerte organisasjonens omfattende tilstedeværelse i Norge.¹⁰³

Den tyske okkupasjonen og SS' sterke innflytelse i landet skulle føre til betydelige strukturelle endringer for den norske politietaten. I tillegg til innsettelsen av en HSSPF, etablerte tysk politi seg raskt med ledere for ordenspoliti og sikkerhetspoliti. Under sikkerhetspolitiet sorterte kriminalpolitiet og det politiske politiet. Organiseringen av politiet i

---

⁹⁸ Loock, *Quisling, Rosenberg og Terboven*, s. 260.

⁹⁹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 117.

¹⁰⁰ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 117-118.

¹⁰¹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 34.

¹⁰² Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 117.

¹⁰³ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 118.

disse to grenene var et grep som Himmler hadde tatt kort tid etter å ha blitt utnevnt til øverste sjef for det tyske politiet i 1936.¹⁰⁴ Den første tyske politiledelsen i Norge ble etter kort tid gjenstand for utskiftninger, men de mest sentrale personene her er Wilhelm Rediess, som var HSSPF fra sommeren 1940 til okkupasjonens slutt, og Heinrich Fehlis som var leder for sikkerhetspolitiet fra høsten 1940 og som i likhet med Rediess beholdt stillingen sin okkupasjonen igjennom.¹⁰⁵

25. oktober 1940 ble det norske politiet formelt underlagt SS gjennom et direktiv fra Rediess, og fra dette tidspunktet sto Norges politistyrke under hans kommando.¹⁰⁶ Én måned tidligere hadde Terboven utnevnt sine kommissariske statsråder med tidligere nestleder for Statspolitiet og utrykningssjef Jonas Lie som politiminister.¹⁰⁷ Jonas Lie var allerede før okkupasjonen en profilert politiembetsmann, og hadde blitt utnevnt til justisminister i Quislings kuppregjering. En utnevnelse han for øvrig avsto.¹⁰⁸ I slutten av mai fikk Lie stillingen som politiinspektør i Justisdepartementet hvor han skulle opptre som mellomledd mellom norske politimyndigheter og det tyske sikkerhetspolitiet. Initiativet til opprettelsen av stillingen skal ha kommet fra tysk side, likeså ønsket om at Lie skulle bekle den.¹⁰⁹ Han beholdt samtidig jobben som UP-sjef, og Lie innehadde inspektørstillingen frem til utnevnelsen til politiminister. Lies nyopprettede departement var underlagt HSSPF Rediess' kontroll,¹¹⁰ og det var dermed gode muligheter for SS å påvirke det norske politiet.

I motsetning til andre politimessige endringer som ble gjort i landet var ikke opprettelsen av et eget politidepartement etter tysk forbilde. Forslaget til opprettelsen skal ha kommet fra Terboven, men det var også noe Himmler skal ha ønsket å innføre i Tyskland.¹¹¹ Politidepartementet, og den sentraliseringen av politiet som det medførte, ble hilst velkommen av norske politiembetsmenn.¹¹² Politiminister Lie var i følge historikerne Terje Emberland og Matthew Koht Himmlers fremste støttespiller i Norge, og han skal allerede før utnevnelsen til inspektør i Justisdepartementet ha forpliktet seg overfor Himmler til å forme

---

¹⁰⁴ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 148.

¹⁰⁵ For mer utfyllende informasjon om den tyske politiledelsen i Norge under okkupasjonen se Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 123-130 og Nøkleby, *Gestapo*, s. 27-36.

¹⁰⁶ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 170.

¹⁰⁷ Den korrekte betegnelsen på statsrådene som ble utnevnt 25. september 1940 er "kommissarisk statsråd." Det var først etter Statsakten på Akershus 1. februar 1942, der Vidkun Quisling ble utnevnt til "ministerpresident," at statsrådene fikk ministertitler. Denne distinksjonen er imidlertid ikke spesielt relevant for denne oppgavens fokus, og jeg omtaler derfor Jonas Lie som "politiminister" selv i den perioden han var kommissarisk statsråd.

¹⁰⁸ Roughthvedt, *Med penn og pistol*, s. 128-129.

¹⁰⁹ Selliaas, "STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste", s. 149.

¹¹⁰ Roughthvedt, *Med penn og pistol*, s. 168.

¹¹¹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 170; Bohn, Robert, *Reichskommissariat Norwegen*.

Nationalsozialistische Neuordnung und Kriegswirtschaft, Oldenbourg Verlag, München, 2000, s. 62-63.

¹¹² Roughthvedt, *Med penn og pistol*, s. 165; Selliaas, "STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste", s. 150.

det norske politiet etter SS.¹¹³ Sommeren 1940 ble det også forsøkt fra SS og Terbovens side og erstatte Quisling som leder av NS med Lie, men denne planen ble forpurret ved at Hitler slo fast at Quisling skulle beholde ledelsen av partiet.¹¹⁴ Lies høye stjerne innenfor SS skal imidlertid ha dalt noe utover okkupasjonen, blant annet på grunn av at Lie ble oppfattet som lite ideologisk interessert.¹¹⁵ Uansett hadde SS i løpet av den første okkupasjonshesten i stor grad lyktes med å skaffe seg kontroll over politiet. Vinteren og våren 1941 begynte prosessen med å omforme etaten etter SS-modellen.

Etter forslag fra Rediess ble landet inndelt i politipresidier styrt av hver sin politipresident, og de respektive politimesterne var underlagt ham. En forordning fra Reichskommissar Josef Terboven i mars 1941 satte Rediess' forslag ut i livet, og omorganiseringen ble delvis gjennomført fra 1. april, endelig fra juli. De seks politipresidene ble Oslo, Bergen, Stavanger, Trondheim, Tromsø og Kirkenes.¹¹⁶ En slik organisering av politiet var imidlertid ikke opprinnelig en SS-struktur. Tyskland hadde hatt et lignende system også før Hitler kom til makten.¹¹⁷ Men reformen innebar inndelingen av politiet i et ordenspoliti og et sikkerhetspoliti slik Himmler hadde organisert politiet i Tyskland. Planen hadde blitt lagt frem for norske politiembetsmenn og tysk politi bare dager etter at Himmler hadde avsluttet sitt Norgesbesøk. I løpet av oppholdet hadde han reist rundt i landet, eskortert av blant annet Jonas Lie.¹¹⁸ Lie skal som nevnt tidligere ha forpliktet seg til at organiseringen av politiet i Norge skulle skje i tråd med Himmlers ønsker.

Det norske Sikkerhetspoliet skulle bestå av et kriminalpoliti og Statspoliet, samt Grensepoliet som ble opprettet noe senere og var en underavdeling av Stapo. Fra begynnelsen ble Sikkerhetspoliet ledet av Knut Frigaard. Da han forlot departementet i oktober 1941, ble Oliver Møystad hentet inn som erstatter. I følge historiker Kjetil Simonsen skal Frigård ha blitt presset ut av stillingen på grunn av manglende politisk oppslutning.¹¹⁹ Oliver Møystad hadde derimot vært medlem i NS fra 1933 og var leder av Hirden i Hedmark og Oppland. I januar 1942 ble han hirdleder på landsbasis. Erfaring fra politiet hadde han riktignok ikke, og utnevnelsen til sikkerhetspolitisjef skal ha vært et forsøk fra NS-regimet på å minske konflikten mellom politiet og Hirden som hadde blusset opp fra høsten 1940.¹²⁰

---

¹¹³ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 169-170.

¹¹⁴ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 156.

¹¹⁵ Sørensen, Øystein, *Hitler eller Quisling. Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-1945*, 2. opplag, J.W. Cappelens Forlag, Oslo, 1989, s. 83-86.

¹¹⁶ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 68-69.

¹¹⁷ Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 203.

¹¹⁸ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 204-205.

¹¹⁹ Simonsen, *Nazifisering, kollaborasjon, motstand*, s. 86.

¹²⁰ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 362.

Hirden hadde på dette tidspunktet begynt å aksjonere ute i gatene og med det utfordre politiets maktmonopol. Fra høsten 1940 og utover vinteren 1941 resulterte dette i regulære slagsmål mellom de to partene.¹²¹ Da Møystad ble leder for Sikkerhetspolitiet i november 1941, hadde imidlertid konflikten i stor grad roet seg.¹²²

Møystad ble heller ikke sittende okkupasjonen ut; i juli 1943 ble han avsatt og erstattet av statspolitistef Karl Marthinsen. Som sjef for Statspolitiet hadde Marthinsen i liten grad involvert Møystad, som var hans nærmeste overordnede, i sine anliggender og heller gått direkte til politiminister Lie. I de tilfellene han forhørte seg med sine overordnede.¹²³ Simonsen viser hvordan Marthinsen blant annet kom med uttalelser på vegne av Politidepartementet, ga instruksjer til det ordinære politiet og forhandlet med tysk sikkerhetspoliti om sikkerhetspolitisaker uten å informere sine overordnede.¹²⁴ Statspolitiets plassering under lederen for Sikkerhetspolitiet var også frem til høsten 1943 mest på det formelle planet. Stapo var frem til det en avdeling som opererte utenfor Politidepartementet, og som statspolitistef var Marthinsen underlagt politiministeren.¹²⁵ Da Stapo ble en avdeling under Sikkerhetspolitiet, var det også Marthinsen som var leder for Sikkerhetspolitiet.

Oliver Møystads misnøye med Marthinsens fremferd førte til at han sendte en forespørsel til Quisling hvor han ba om å bli avsatt, enten som hirdleder eller sikkerhetspolitistef, slik at han kunne vie seg fullt ut til én av oppgavene. Quislings respons var at Møystad burde fratse politiet. Etter godkjenning fra Terboven og Rediess, og deretter Quisling, tok Marthinsen over som sikkerhetspolitistef fra 10. juli.¹²⁶

2.5 Opprettelsen av okkupasjonens statspoliti

Overgangen fra Statspolitiet til Utrykningspolitiet i 1937 hadde blitt møtt med betydelig misnøye innad i statspolitikorpset. Ikke minst gjaldt dette blant ledelsen. Jonas Lie mislikte ikke bare endringene som gikk på struktur og arbeidsoppgaver, men også det nye navnet.¹²⁷ UP hadde ikke den korpsånden og de tradisjonene som Statspolitiet hadde hatt.¹²⁸ Etter utnevnelsen til politiminister 25. september 1940 befant Lie seg i en posisjon som ga han

---

¹²¹ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 43-44.

¹²² Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 50.

¹²³ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 209-210; Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 32.

¹²⁴ Simonsen, *Nazifisering, kollaborasjon, motstand*, s. 126-127.

¹²⁵ Simonsen, *Nazifisering, kollaborasjon, motstand*, s. 76, 86; Selliaas, "STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste", s. 154-156.

¹²⁶ Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 54.

¹²⁷ Johansen, "Rettsoppgjøret med statspolitiet", s. 52.

¹²⁸ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 213.

mulighet til å gjøre noe med den degenereringen av Statspolitiet som UP-reformen hadde representert for ham og resten av statspolitiveteranene. Han hadde imidlertid tatt grep i forbindelse med dette allerede før utnevnelsen til politiminister. I juni foreslo han i et brev til Justisdepartementet at Utrykningspolitiet skulle reorganiseres til et korps som lignet mer på Statspolitiet anno 1932.¹²⁹ Høsten 1940 ble det utarbeidet et forslag til tilleggsbevilgning til politiet for 1940-1941 fra Politidepartementet som skulle tjene dette formålet. På dette tidspunktet var begrepet ”statspolitiet” allerede blitt tatt i bruk igjen. I tillegg til den nødvendige politikompetansen og treningen, kreves det at tjenestemennene i det nye Statspolitiet:

[...] kjenner sin plass under utrykningen, kjenner sine kamerater, at han selv har og vet at hans kamerater har den ånd som statspolitiets egenartede arbeide krever. Dette er egenskaper som en frittstående kontingent som tilføres et korps for noen korte år ikke kan tilegne seg. Vil man ha elitekorps som kan utføre det vanskelige, tunge og ansvarsfulle arbeide man må kreve av det, må man ha et fast korps av tjenestemenn som er sammen i det daglige arbeide og som er sammen om å løse de spesielle oppgaver korpset får.¹³⁰

Dette utdraget viser tydelig at det var korpsånden til det ”gamle” Statspolitiet man var ute etter å gjenopprette, samtidig som UP-modellen med sine regelmessige utskiftninger, kritiseres. Det statspolitikorpset som skisseres fra Politidepartementets side skulle ha hovedsete i Oslo, men også ha utplasserte avdelinger rundt om i landet. Når Statspolitiet ikke var opptatt med sitt egentlige arbeid, som ikke er definert veldig konkret i dette bevilgningsforslaget, skulle det brukes til å forsterke de lokale politikamrene i sitt ”daglige arbeide.”¹³¹ Det understrekes riktignok at det skal komme en nærmere instruks for Statspolitiet på et senere tidspunkt. I tillegg til ”utrykning” er oppgavene som er ment å falle under Statspolitiet fremmedkontroll, overvåkning og til dels trafikkontroll.¹³² Det er imidlertid lite i dette dokumentet som vitner om Statspolitiets senere rolle som et politisk politi. Sensur gjennom postkontroll, etterforskning av motstandsvirksomhet og sabotasje, fornærmelser mot NS og dets medlemmer og politiske demonstrasjoner – oppgaver som ble en sentral del av Statspolitiets virksomhet – nevnes ikke her. I det hele tatt må forslaget

---

¹²⁹ Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 151.

¹³⁰ RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: ”Forslag til tilleggsbevilgning til politiet 1940-1941”, s. 7.

¹³¹ RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: ”Forslag til tilleggsbevilgning til politiet 1940-1941”, s. 8.

¹³² RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: ”Forslag til tilleggsbevilgning til politiet 1940-1941”, s. 9.

kunne beskrives som overraskende lite NS-orientert, de rådende forhold tatt i betraktning. Partiet nevnes ikke med et ord.

Utrykningspolitiet hadde imidlertid siden våren 1940 hatt befatning med flere saker og oppdrag som var av en politisk natur. I mai innkalte Jonas Lie UP-mannskaper til hovedstaden, og arrangerte øvelser i massetjeneste. Utover sommeren og høsten hadde UP-folkene vakthold ved NS-arrangementer, og ble satt inn ved arbeidsnedleggelse, demonstrasjoner, og generelle uroligheter. Men som Per Ole Johansen påpeker var dette oppgaver som i stor grad lignet på oppdrag det gamle Statspolitiet og UP hadde hatt før okkupasjonen.¹³³ Det ville derfor kanskje ha vært forhastet å legge for stor vekt på det politiske aspektet ved oppdragene. Samtidig etterforsket også UP demonstrasjoner som bruk av norske flagg, og blant annet ble en UP-avdeling sendt til Askim for å etterforske oppføringen av plakater med teksten ”Ned med Quisling” og ”Leve Haakon.”¹³⁴ Opprulling av flyktningeruter og illegale aviser var også en del av oppgavene.¹³⁵ Altså rent politiske saker. Arnt-Erik Selliaas skriver at Lie ledet UP-mannskaper som arbeidet med politiske saker også i en kort periode etter han ble utnevnt til politiminister. Dette fortsatte frem til politifullmektig Christopher Lange i oktober overtok Lies tidligere stilling som UP-sjef og inspektør for kriminalpolitiet og politisaker av en politisk karakter.¹³⁶

Christopher Lange hadde vært medlem i NS siden partiets opprettelsessår 1933, og ble i Quislings kuppstyre utnevnt til politimester i Oslo. Daværende politimester Kristian Welhaven anerkjente derimot ikke denne utskiftningen, og Lange endte opp med å gi fra seg embetet etter fire dager. Quisling selv hadde imidlertid videre planer for Lange og utstedte et direktiv om at han skulle beholdes i politiet.¹³⁷ Tiden som UP-sjef og inspektør ble ganske kort for Langes del, og han ble tidvis tilsidesatt av Jonas Lie som ikke helt ga slipp på sin gamle rolle som UP-sjef ved utnevnelsen til politiminister, og fortsatte å disponere UP-mannskaper uten å informere Lange.¹³⁸ 10. mars 1941 ble han erstattet av Karl Marthinsen.

Karl Marthinsen var en 44-årig løytnant født i Troms, NS-medlem fra 1934 og særdeles aktiv i partiarbeidet.¹³⁹ Under den finske vinterkrigen var han etterretningsoffiser i Øst-Finnmark, og møtte der daværende sjef for Utrykningspolitiet Jonas Lie gjennom tjenesten. Lie hadde i desember 1939 blitt sendt til området for å drive overvåkningsarbeid som følge

---

¹³³ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 188.

¹³⁴ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 190.

¹³⁵ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 216.

¹³⁶ Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 152.

¹³⁷ Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 118, 167.

¹³⁸ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 190; Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 178.

¹³⁹ Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 15.

av ryktene om et mulig kommunistisk kupp i den nordligste landsdelen, og de to samarbeidet i kartleggingen av kommunist sympatisører og andre ”mistenkelige” personer vinteren igjennom.¹⁴⁰ Marthinsen ble ansatt i Politidepartementet i januar 1941, og her jobbet han med politiske saker direkte underlagt politiministeren.¹⁴¹ Etter å ha overtatt Langes posisjon som sjef for Utrykningspolitiet i mars, ble opprettelsen av det nye Statspolitiet hans ansvar.

2.5.1 Utrykningspolitiet og overvåkningspolitiet forenes

Statens overtagelse av ansvaret for politietaten og det ”gamle” Statspolitiets overgang til UP hadde ikke vært de eneste viktige politimessige hendelsene i 1937. Dette året ble det også opprettet et eget overvåkningspoliti, som bestod av seks sentraler rundt om i landet. Hovedkontoret lå i Oslo under ledelse av politimester Welhaven.¹⁴²

Overvåkningsavdelingene i Oslo og Aker ble i løpet av sommeren og høsten 1940 omorganisert. Politimester Welhaven ble også avsatt 23. september, og erstattet av den gamle statspolitijefen Bernard Askvig: daværende politimester i Aker. Ved Welhavens avskjedigelse ble de to embetene slått sammen under Askvig. De to overvåkningsavdelingene ble også sammenslått etter 25. september, og i følge Selliaas ble denne avdelingen i stor grad brukt til etterforskning av politiske forbrytelser som fornærmelser og demonstrasjoner mot NS, og oppfølging av forordninger fra Reichskommissariat med politisk preg. Han betegner denne avdelingen som: ”[...] mer ”politisk” enn Utrykningspolitiet var på samme tidspunkt.”¹⁴³ Men som påpekt behandlet også UP lignende saker høsten 1940.

En forening av overvåkningspolitiet og UP var Karl Marthinsens organisatoriske plan for opprettelsen av Statspolitiet. Etter hans ord: ”[...] en nyskaping i norsk politi”.¹⁴⁴ De to politigrenene var for så vidt ikke helt ukjente med hverandre. For eksempel var Jonas Lies tidligere nevnte overvåkningsoppdrag i Finnmark under den finske vinterkrigen, at han sammen med en gruppe tjenestemenn fra Utrykningspolitiet skulle styrke overvåkningspolitiet i Sør-Varanger.¹⁴⁵ Det ”gamle” Statspolitiets sjef Bernard Askvig hadde ivret etter at Statspolitiet også skulle drive med etterforskning i tillegg til rollen som opprørspoliti. Hans ambisjon var at Statspolitiet også skulle være et overvåkningspoliti.¹⁴⁶

---

¹⁴⁰ Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 17-18.

¹⁴¹ Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 152.

¹⁴² Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 152.

¹⁴³ Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 153.

¹⁴⁴ RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: ”Nyordningen av politiet 1940-1945”, mappe: ”Årsoversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet”, unummerert og utitulert dok., s. 1.

¹⁴⁵ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 128, 154.

¹⁴⁶ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 153.

Askvigs ønske hadde blitt møtt med svært begrenset støtte, men Ragnvald Konstad ved Sentralpasskontoret var en av dem som stilte seg bak hans idé. I forbindelse med overgangen fra Statspolitiet til UP, foreslo han at overvåkningspolitiet som skulle opprettes burde bemannes med statspolitibetjenter som ikke hadde blitt med over i Utrykningspolitiet.¹⁴⁷

Overvåkningspolitiets innslag i okkupasjonens statspolitikors begrenset seg hovedsakelig til den sammenslåtte Oslo- og Aker-avdelingen. Selliaas skriver at han ikke har funnet noen lignende utvikling i resten av landets overvåkningspoliti, som i Oslo og Aker. Blant annet skal NS-medlemskap ha vært et absolutt krav her fra årsskiftet 1940/41.¹⁴⁸

Når det gjaldt Utrykningspolitiet hadde Marthinsen overtatt som sjef for den faste staben i mars, og avdelingen flyttet i mai til gardekasernen i Kirkeveien 23. Den påfølgende sommeren ble resten av landets utrykningspoliti innkalt til Oslo der de mottok tilbud om å tiltre det nye korpset og gjennomgikk kurs. En del takket ja, men langt i fra alle.¹⁴⁹ Kontoret i Kirkeveien, som bestod av tjenestemenn med bakgrunn fra Utrykningspolitiet, skulle utgjøre det ene av to kontorer i hovedstaden, og ble Statspolitiets Østlandsavdeling, senere Hovedkontoret. Overvåkningsavdelingen for Oslo og Aker skulle utgjøre det andre, og ble døpt Osloavdelingen. Ved den formelle opprettelsen 1. juli hadde Statspolitiet i Oslo, under ledelse av Marthinsen allerede vært i aktivitet en god stund.¹⁵⁰ Trondheimskontoret skal også ha kommet godt i gang med oppgavene, men ved de andre regionale avdelingene skal det ha tatt litt lengre tid før man virkelig kunne ta fatt på arbeidet. Utover sommeren og høsten begynte derimot det organisatoriske å komme på plass også ved kontorene i Stavanger og Tromsø.¹⁵¹ Ved Bergensavdelingen var det ansatt ni mann ved opprettelsen, og i løpet av september vokste den til 18 ansatte.¹⁵²

Noen av de regionale kontorene etablerte også etter hvert egne underavdelinger bestående av et mindre antall tjenestemenn. I Tromsø hadde man noen få mann plassert i Kirkenes og Narvik, under Stavangerkontoret lå avdelinger i Kristiansand og Haugesund, og Bergensavdelingen fikk etter hvert et kontor i Sogn. Dette underkontoret ble ikke opprettet før

---

¹⁴⁷ Selliaas, "Politisk politi i Norge 1914-1937", s. 80.

¹⁴⁸ Selliaas, "STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste", s. 153.

¹⁴⁹ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 195.

¹⁵⁰ Dette kommer frem av Karl Marthinsens rapport om virksomheten i 1941. Her skriver Marthinsen at da han overtok som UP-sjef i mars var allerede betegnelsen "statspolitiet" tatt i bruk. Rapporten inneholder også en fortegnelse over flere saker som Statspolitiet arbeidet med før den formelle opprettelsen 1. juli. Se RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: "Nyordningen av politiet 1940-1945", mappe: "Årsversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet", unummerert og utitulert dok., s. 1, 7.

¹⁵¹ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 197.

¹⁵² RA-S-1329-F-L0089. Unummerert dok. merket "Fortegnelse over Statspolitiets embets- og tjenestemenn, sjåfører og øvrige personell samt over Statspolitiets grensepoliti pr. 1/10 1941". Listen inneholder bare 17 navn, men en av Bergensavdelingens tjenestemenn som ikke er på fortegnelsen skal ha begynt 1.8.1941. RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 3627, dok. 35, s. 1 (forfatterens paginering).

i februar 1945, og i følge førstebetjenten som fikk ansvaret for opprettelsen kom arbeidet aldri ordentlig i gang her.¹⁵³ En annen av Bergensavdelingens tjenestemenn skal ha fått ordre om å avvikle kontoret allerede i mars.¹⁵⁴

2.6 Et politisk politi

Målene, midlene og innstillingen til Karl Marthinsens statspoliti defineres ganske tydelig i et hemmeligstemplet rundskriv som statspolitijefen sendte til Statspolitiets embetsmenn i august 1942. Stapos hovedmål er: ”[...] alltid [sic] å overvåke statens sikkerhet [...]”.¹⁵⁵ Sakene som skal ha førsteprioritet er også hovedsakelig forbrytelser mot det politiske regimet: spionasje, opprør, sabotasje, flyktningsaker og illegale aviser, samt demonstrasjoner, oppvigleri og økonomisk støtte til ”illegale formål”.¹⁵⁶ Statspolitiets oppgaver ser dermed ut til å ligne det hemmelige politiets rolle i et totalitært samfunn slik Hannah Arendt har beskrevet. Handlingsrommet til Statspolitiet skal, i følge Marthinsen, heller ikke begrenses av det juridiske: ”Vi trenger ingen lovbestemmelser for å gripe inn mot samfundets [sic] fiender”.¹⁵⁷ Marthinsen presiserer allikevel at Statspolitiets tjenestemenn skal strekke seg mest mulig etter å følge loven, men at man ikke skal reduseres til ”paragraf- og bokstavvryttere”.¹⁵⁸ Det synet på loven hos Marthinsen som kommer frem i dette skrevet kan sammenlignes med synet til Reichsführer-SS Heinrich Himmler på nødvendigheten av lovgrunnlag, uttrykt i 1936: ”Helt fra begynnelsen av inntok jeg det standpunkt at om en paragraf sto i motsetning til vår handlemåte, så var det totalt likegyldig; for å fullføre min oppgave for Fører og folk gjør jeg det min samvittighet byr meg og som synes fornuftig [...]”.¹⁵⁹ Marthinsens skisserer dermed et politikorps som hører mer hjemme i Ernst Fraenkels *vilkårlighetsstat* enn under *normstaten*, men allikevel ikke totalt løsrevet fra lovmessige hensyn. Statspolitiets posisjon utenfor Politidepartementet førte også til at det i begrenset grad var underlagt byråkratisk kontroll.¹⁶⁰

---

¹⁵³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 130, s. 3 (forfatterens paginering), dok. 7, s. 2. Dokumentene i landssviksakene er ikke i alle tilfeller paginert, og i noen tilfeller er flere separate dokumenter med egen paginering stiftet sammen under ett dokumentnummer. I disse tilfellene henviser jeg til den faktiske rekkefølgen sidene, som er samlet under ett dokumentnummer, ligger i og merker referansen med (forfatterens paginering). Dette gjør det langt enklere å lete seg frem til referansen.

¹⁵⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 691, dok. 50, s. 4.

¹⁵⁵ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 4146, dok. 6, s. 1-2.

¹⁵⁶ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 4146, dok. 6, s. 2.

¹⁵⁷ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 4146, dok. 6, s. 1.

¹⁵⁸ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 4146, dok. 6, s. 2.

¹⁵⁹ Sitert etter Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 53. Berit Nøkleby gjør også denne sammenligningen.

¹⁶⁰ Simonsen, *Nazifisering, kollaborasjon, motstand*, s. 116.

I forbindelse med organiseringen av arbeidet oppfordres embetsmennene til å arbeide selvstendig og på egne initiativ. Så lenge det handles i Marthinsens ”ånd,” og etter de linjer trukket opp av ham, står embetsmennene fritt til å utføre arbeidet uten at det er nødvendig å konsultere Hovedkontoret før man foretar seg noe: Effektiviteten i arbeidet er avhengig av at man slår raskt til.¹⁶¹ Som vi har sett tidligere var også denne fremgangsmåten noe Marthinsen selv arbeidet etter. Det vektlegges riktignok at det skal rapporteres i etterkant.¹⁶² At Statspolitiet politisk skulle være i tråd med det nasjonalsosialistiske styret det tjente, understrekes ved at Marthinsen oppfordrer alle statspolitiansatte å: ”[...] sette seg godt inn i det nasjonalsosialistiske program-både det norske og det tyske samt følge godt med i alle publikasjoner om den nye politikk i Europa.”¹⁶³

Målene og oppgavene for Statspolitiet som formuleres av Marthinsen i dette skrevet, skrevet litt over et år etter den formelle opprettelsen, tegner bildet av et svært annerledes politikorps enn det som ble skissert fra Politidepartementet høsten 1940. Den tydelige politiske profilen til Marthinsens korps er det vanskelig å se tegn til i departementets forslag. Utrykningen, som var det sentrale elementet i 30-tallets statspoliti, og som det legges ganske stor vekt på i forslaget, ble aldri noen sentral del av Karl Marthinsens statspoliti. Denne oppgaven ble heller i stor grad overtatt av politiets nyopprettede beredskapsavdelinger.¹⁶⁴ På dette området representerer okkupasjonens statspoliti et brudd med det ”gamle” Statspolitiet.

Hvem skulle så dette nyopprettede politiske politi, som skulle gripe inn mot den nasjonalsosialistiske statens fiender, bestå av? Statspolitijef Marthinsen hadde sommeren 1941 fått avdelingene på plass, men det gjensto fortsatt utfordringer. Stillingene skulle fylles. Rekrutteringen fra Utrykningspolitiet og tilknytningen av overvåkingen hadde gitt korpset en grunnstamme, men hadde på langt nær skaffet nok mannskaper til å besette det antallet stillinger som Marthinsen ønsket seg. I Statspolitiet var det ikke bare politifaglig kompetanse som ble vektlagt: politisk pålitelighet var vel så viktig. Rekrutteringen ble derfor utfordrende. Som vist tidligere krevde Marthinsens av sine tjenestemenn at de: ”[...] ikke bare var medlemmer av det statsbærende parti, men virkelige kjempere som med liv og sjel ville gå inn for oppgavene.”¹⁶⁵ Hans konklusjon for opprettelsesåret var at det ikke hadde lyktes å ansette nok tjenestemenn i besittelse av en slik innstilling, kombinert med politierfaring.

---

¹⁶¹ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 4146, dok. 6, s. 1.

¹⁶² RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 4146, dok. 6, s. 2.

¹⁶³ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 4146, dok. 6, s. 3.

¹⁶⁴ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 218.

¹⁶⁵ RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: ”Nyordningen av politiet 1940-1945”, mappe: ”Årsoversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet”, unummerert og utitulert dok., s. 3.

Løsningen ble derfor: "[...] å ansette helt uøvde, men politisk pålitelige folk."¹⁶⁶ I neste kapittel skal jeg undersøke hvordan personalsammensetningen ble for Bergensavdelingens del.

2.7 Oppsummering: et statspoliti av ny type

I mellomkrigstidens politietat fantes det både representanter for den "myke" linjen og den "harde" linjen. En myk linje kunne både være nødvendig og hensiktsmessig så lenge politiet lå under kommunene og var avhengige av de lokale styresmaktene. Statspolitiet som ble opprettet i 1932 var på mange måter definisjonen av den harde linjen med sin omfangsrike bevæpning og aggressive stil, men det fantes også tilhengere av slike fremgangsmåter i resten av politiet. Arbeiderpartiets regjeringdannelse i 1935 førte til at Statspolitiet måtte føre en mer nedtonet opptreden, og UP-reformen ble innført delvis for å bryte opp den kulturen som hadde utviklet seg i Statspolitiet. De planlagte mannskapsutskiftningene rakk ikke å gjennomføres før den tyske okkupasjonen, og kjernen i Statspolitiet var fortsatt i Utrykningspolitiet da Tyskland invaderte landet.

Den tyske okkupasjonen av Norge førte til betydelige organisasjonsmessige endringer i politietaten. SS sikret seg innflytelse på den okkupasjonspolitikken som ble ført gjennom avtalen mellom Heinrich Himmler og Josef Terboven, og oppnådde en posisjon der organisasjonen kunne påvirke det norske politiet. Innsettelsen av en Höhere SS- und Polizeiführer er i den sammenhengen sentralt. Det samme er plasseringen av Jonas Lie som norsk politiminister. Men det var ikke alle endringene som var hentet fra SS sin organisering av politiet i Tyskland. Et eget Politidepartement og inndelingen i politipresidier er eksempler på det. Endringene som ble innført ble også i stor grad hilst velkommen som forbedring og modernisering i etaten.¹⁶⁷

Å gjenopplive det "gamle" Statspolitiet var et ønske hos Lie, og det forslaget som kom fra Politidepartementet høsten 1940 bar preg av at det var nettopp dette som var målet. Okkupasjonstidens statspoliti, under Karl Marthinsens ledelse, utviklet seg derimot til å bli noe ganske annet enn det det "gamle" Statspolitiet hadde vært. I rundskrivet til Statspolitiets embetsmenn fra august 1942 beskriver han et politikorps med en ideologi som er nærmere et totalitært hemmelig politi, enn et opprørspoliti. Kravet om politisk pålitelighet og oppfordringen til Statspolitiets tjenestemenn om å sette seg inn i nasjonalsosialismen

---

¹⁶⁶ RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: "Nyordningen av politiet 1940-1945", mappe: "Årsoversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet", unummerert og utitulert dok., s. 3.

¹⁶⁷ Simonsen, *Nazifisering, kollaborasjon, motstand*, s. 44.

representerer et klart brudd med mellomkrigstidens ideal om politisk nøytralitet i politiet. Kontinuiteten mellom det Statspolitiet som ble opprettet i 1932 og okkupasjonens statspoliti er allikevel tilstede spesielt på mannskapssiden. Det ”gamle” Statspolitiets tjenestemenn gikk i stor grad over i UP i 1937, og flere av dem fulgte også med over i Statspolitiet i 1941. På ledersiden var Jonas Lie den fremste kontinuitetsbæreren.

I neste kapittel skal vi se hvilke mennesker som skulle utgjøre Statspolitiets avdeling i Bergen.

3 Mannskapsstyrken ved Statspolitiets Bergensavdeling

Hvilken bakgrunn hadde de personene som tjenestegjorde ved Statspolitiets Bergensavdeling mellom opprettelsen 1. juli 1941 og frigjøringen av Norge 8. mai 1945? Og hvilken vei tok karrierene deres i Statspolitiet? Det er hovedproblemstillingene jeg skal belyse i dette kapitlet. For å gjøre dette har jeg valgt å dele inn de ansatte i tre kategorier basert på politierfaringen hver av dem hadde da de tiltrådte Statspolitiet. Den første gruppen er tjenestemenn med bakgrunn i politiet før okkupasjonen. Den andre er dem som ble ansatt i politiet etter den tyske invasjonen og tjenestegjorde i andre grener av politiet før de begynte i Statspolitiet, og den tredje og siste gruppen er dem som ikke hadde noen erfaring med tjeneste i politiet før de ble ansatt i Stapo.

Temaene jeg skal se på er lokal tilhørighet, alder, utdanning, ansettelsestidspunkt og eventuelt avansement i løpet av tiden i Statspolitiet. Hvordan var mulighetene for forfremmelser i Statspolitiet sammenlignet med politietaten før okkupasjonen? Spesielt interessant er det å se på hvor mange som forlot korpset i løpet av okkupasjonen, og hvordan disse er fordelt blant de tre gruppene. I hvilken grad kan frafallet tolkes som en reaksjon på Statspolitiets arbeidsoppgaver? For de to første gruppene vil den enkeltes politierfaring undersøkes nærmere, og for gruppen uten politierfaring før ansettelsen i Stapo vil jeg se på yrkesbakgrunn. Undersøkelsen av de ansattes bakgrunn og karrierer kan belyse i hvilken grad det fantes kontinuitetslinjer mellom Statspolitiet og mellomkrigstidens politietat. Representerte mannskapstyrken ved Bergensavdelingen en politistyrke som brøt betydelig med det norske politiet før okkupasjonen?

For å gjøre fremstillingen mest mulig oversiktlig kan det være nyttig å utvikle noen begreper for å kategorisere de tre gruppene med ansatte som jeg har valgt å dele den samlede mannskapstyrken i. Jeg har derfor tatt utgangspunkt i Nils Johan Ringdals beskrivelse av ulike ”kohorter” eller generasjoner innenfor politietaten, og tilpasset begrepene etter mitt eget formål. De tre kategoriene blir da som følger: de *førkrigsansatte*, *krigspoliti* og de *uøvde*.¹⁶⁸

---

¹⁶⁸ I Ringdals inndeling er politifolk som ble ansatt før krigsutbruddet delt i to kategorier – ”de gamle tjenestemennene” og ”førkrigsansatte.” Jeg har valgt å samle alle personene i undersøkelsen med bakgrunn i politiet før okkupasjonen i én kategori – *førkrigsansatte*. En tredje ”kohort” hos Ringdal er ”reservekonstabler” som kunne vært et en passende beskrivelse for gruppen som ble ansatt under okkupasjonen i andre grener av politiet før de begynte i Statspolitiet. Flere av dem begynte nettopp som ”reservekonstabler,” men dette gjelder ikke alle. Jeg anser derfor *krigspoliti* som en betegnelse som i større grad favner mangfoldet innenfor denne

Den siste betegnelsen er inspirert av statspolitijef Marthinsens egen beskrivelse av de mange uerfarne personene han så seg nødt til å ansette i Statspolitiet i løpet av korpsets første år.¹⁶⁹

Ved opprettelsen av Statspolitiets Bergensavdeling var det ansatt ni mann, og innen utgangen av september samme år hadde den vokst til 18 ansatte. I 1942 og 1943 bestod avdelingen av mellom 21 og 24 personer, og i mai 1944 talte den 26 ansatte tjenestemenn og -kvinner. Dette tallet ser ut til å ha holdt seg stabilt frem til slutten av okkupasjonen. Ved årsskiftet 1944/45 var det fortsatt ansatt 26 personer og ved okkupasjonens slutt var tallet 27.¹⁷⁰ Som påpekt tidligere har jeg identifisert totalt 46 personer som var ansatt ved avdelingen på et eller annet tidspunkt. Avdelingen hadde tre forskjellige ledere i den perioden den eksisterte. Fra opprettelsen og frem til mars 1943 ble den ledet av Alf Hans Granås, fra mars 1943 til mars 1945 av Sverre Johansen, og fra mars 1945 til okkupasjonens slutt av Johan Bjørgan.

3.1 De førkrigsansatte

Bergensavdelingen var altså i begynnelsen en styrke som var forholdsvis beskjeden i størrelse. Politierfaringen som avdelingen besatte var det dog lite å si på. Av de ni, hadde fem mann bakgrunn i politiet fra før okkupasjonen, med en gjennomsnittlig tjenestetid blant dem på 19 år før de begynte i Statspolitiet. Blant dem som tiltrådte i august og september samme år hadde tre førkrigsbakgrunn i politiet, og avdelingens stillinger var dermed nokså jevnt fordelt mellom førkrigsansatte tjenestemenn og ansatte som hadde gått inn i politiet i løpet av okkupasjonen. Disse tre hadde i likhet med de førkrigsansatte som tiltrådte ved opprettelsen lang fartstid i politiet: Den gjennomsnittlige tjenestetiden blant dem var fortsatt 19 år. Den lange erfaringen tilsier at det var godt voksne politifolk som utgjorde Bergensavdelingens kjerne av førkrigsansatte. De fleste var rundt 40 år ved ansettelsen, den eldste var 54.

Ringdal skriver at flertallet av Statspolitiets ansatte det første året hadde vært ansatt i politiet før 9. april.¹⁷¹ Dette er ikke helt treffende for Bergensavdelingens del. I de første to månedene av avdelingens virke var andelen førkrigsansatte riktignok så vidt over 50 prosent,

---

gruppen. "Reservekonstabler" hos Ringdal inkluderer også delvis personer som ble tilsluttet politietaten før den tyske invasjonen. Se Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 55-64.

¹⁶⁹ RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: "Nyordningen av politiet 1940-1945", mappe: "Årsoversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet", unummerert og utitulert dok., s. 3.

¹⁷⁰ Peder Stensbø fikk i februar 1945 ansvaret for opprettelsen av Bergensavdelingens underkontor i Sogn, men som påpekt i kapittel 2 er det uklart hvor lenge dette kontoret var operativt. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 130, s. 3 (forfatterens paginering), dok. 7, s. 2; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 691, dok. 50, s. 4. Om han var i Bergen eller i Sogn ved okkupasjonens slutt er derfor usikkert, men han er inkludert i dette tallet.

¹⁷¹ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 198.

men fra midten av september 1941 og frem til okkupasjonens slutt var det aldri snakk om et flertall. De åtte førkrigsansatte som tiltrådte avdelingen sommeren/høsten 1941 var også de eneste blant Bergenskontorets ansatte gjennom hele Statspolitiets virke som hadde tjenestegjort i politiet før krigen. Men i likhet med Ringdals beskrivelse av Statspolitiet som helhet var det en høy andel førkrigsansatte politifolk ved opprettelsen av avdelingen.

Hvor hadde så disse svært erfarne politifolkene sin bakgrunn? Når det kommer til hjemsted var ingen av dem født i Bergen, men de fleste kom imidlertid fra Hordaland eller Sogn og Fjordane. Én var fra Sør-Trøndelag, samt to fra Østlandet. Felles for de alle var allikevel at de hadde en langvarig tilknytning til byen. Med unntak av én begynte samtlige sin politikarriere i Bergen. Johan Bjørgan hadde tjenestegjort som lensmannsbetjent i hjemfylket Sør-Trøndelag en periode før han ble aspirant ved Bergen politikammer i 1926, hvor han fortsatt var da landet ble invadert av tyske styrker.¹⁷² I likhet med Bjørgan hadde også de fleste førkrigsansatte ved Bergenskontoret tilbrakt karrieren sin i Bergen. Eldstemann ved avdelingen, overbetjent Olav Kvalheim, hadde hatt Bergen som tjenestested fra 1910 til 1916, før han tilbrakte noen år på tjeneste i Laksevåg. Kvalheim var statslønnet politibetjent allerede før det ”gamle” Statspolitiet ble opprettet, og i 1932 ble han en del av Bernard Askvigs korps. I likhet med flesteparten av dette korpset ble han med over i Utrykningspolitiet i 1937, og han tilbrakte årene før okkupasjonen i tjeneste for UP ved politikamre rundt om i landet.¹⁷³ Bjørgan og de resterende seks førkrigsansatte tjenestegjorde derimot ved politikammeret i Bergen fra ansettelsen og frem til de gikk over i Statspolitiet.

Kvalheim var den eneste av Bergenskontorets tjenestemenn som hadde bakgrunn fra det ”gamle” Statspolitiet, men tidligere nevnte Bjørgan samt Olav Herlø gikk inn i UP da dette ble opprettet.¹⁷⁴ At mannskapet tjenestegjorde ved lokale politikamre utenom oppdragene, var som vist en betydelig forskjell mellom det ”gamle” Statspolitiet og UP. Som vi så i forrige kapittel var Statspolitisjef Marthinsens plan at Utrykningspolitiets tjenestemenn skulle rekrutteres til Statspolitiet, noe man kan se spor av ved at tre av åtte førkrigsansatte ved Bergenskontoret var tilknyttet UP. Hvor stor grad av rekruttering det var snakk om er vanskelig å si, men alle tre søkte tilsynelatende selv om å bli ansatt i Stapo.¹⁷⁵ Olav Kvalheim hevdet riktignok i en forklaring avgitt etter okkupasjonen å ha blitt beordret inn i Stapo, men

---

¹⁷² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 39, s. 1-2.

¹⁷³ RA, Landssvikarkivet, Østerdal politikammer: dom 616, dok. 11, s. 1.

¹⁷⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 39, s. 2; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 662, dok. 5, s. 1.

¹⁷⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 66, s. 2; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 662, dok. 57, s. 13; RA, Landssvikarkivet, Østerdal politikammer: dom 616, dok. 30 (mappe), unummerert dokument. Søknad om ansettelse i Statspolitiet datert 9.4.1941.

en søknad adressert til ”Statspolitijefen” datert 9. april 1941 tegner et annet bilde. Her henviser han blant annet til et ”sirkulære” fra Marthinsen der UP-tjenestemenn som ønsket det skal ha blitt oppfordret til å søke seg til Statspolitiet.¹⁷⁶

3.1.1 Faneflukt?

Arnt-Erik Selliaas skriver i sin artikkel om Statspolitiet fra 1987 at det fra årsskiftet 1941/42 var et visst frafall blant tjenestemennene med bakgrunn i politiet før krigen. Men han går ikke nærmere inn på årsaken, annet enn at tjenesten i Stapo etter hvert skal ha blitt en ”stor belastning” for disse.¹⁷⁷ Hvor beskrivende er så denne utviklingen for de ansatte ved Bergensavdelingen sin del? Av de åtte førkrigsansatte, var det tre stykker som forlot Statspolitiet i løpet av okkupasjonen, men det er ikke snakk om sammenfall verken når det gjelder tidspunkt eller tjenestested for disse tre. Den første som forlot Statspolitiet var Ole Elgaaen, og dette skjedde så sent som høsten 1943. Elgaaen hadde blitt ansatt som betjent, og forfremmet til førstebetjent vinteren 1942. I april samme år ble han overført fra Bergen til avdelingen i Trondheim, før han ble sjef for Statspolitiets kontor på Hamar i mars 1943. Denne stillingen hadde han da han sa opp.¹⁷⁸ Et par måneder senere forlot overbetjent Kvalheim korpset. Etter egen søknad hadde han blitt overført til Grensepolitiet (Grepo) – en underavdeling av Statspolitiet – i januar 1943, og her gikk han av med pensjon et år senere.¹⁷⁹ Tredje- og sistemann var Olaf Starheim, ansatt ved Bergenskontoret som betjent, men utnevnt til førstebetjent og overført til Stavanger i oktober 1942 hvor han senere ble politifullmektig. Han forlot Stavangeravdelingen i slutten av november 1943 og overtok som styrer for kriminalpolitiets skole på Hadeland på nyåret. Sommeren 1944 hadde han sitt siste engasjement i Statspolitiet, da han tjenestegjorde én måned ved Osloavdelingen. Resten av okkupasjonen tilbrakte han ved ordenspolitiet i Stavanger.¹⁸⁰

I likhet med Starheim fortsatte både Elgaaen og Kvalheim i politiet etter at arbeidet i Statspolitiet var avsluttet. Kvalheim gjorde tjeneste som midlertidig konstabel i Elverum etter å ha gått av med pensjon,¹⁸¹ mens Elgaaen fortsatte polititjenesten sin i ordenspolitiet ved Senja politikammer, hvor han fortsatt var ved den tyske kapitulasjonen.¹⁸² Kvalheim hevdet i

---

¹⁷⁶ RA, Landssvikarkivet, Østerdal politikammer: dom 616, dok. 3, s. 2, dok. 30 (mappe), unummerert dokument. Søknad om ansettelse i Statspolitiet datert 9.4.1941.

¹⁷⁷ Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 158.

¹⁷⁸ RA, Landssvikarkivet, Senja politikammer: dom 32/45, dok. 21, dok. 3, dok. 43.

¹⁷⁹ RA, Landssvikarkivet, Østerdal politikammer: dom 616, dok. 3, s. 2-3, dok. 40.

¹⁸⁰ RA, Landssvikarkivet, Rogaland og Stavanger politikammer: anr. 53, dok. 88, s. 1.

¹⁸¹ RA, Landssvikarkivet, Østerdal politikammer: dom 616, dok. 11, s. 3.

¹⁸² Se fotnote 178.

en forklaring etter okkupasjonen at det tyske sikkerhetspolitiets sterke innflytelse på Stapo var grunnen til at han ville forlate korpset.¹⁸³ Starheim trakk også frem dette, i tillegg til at innstillingen hans overfor Stapos arbeid skal ha endret seg. Han trekker også frem henrettelsen av politifullmektig Gunnar Eilifsen for ordrenekt 16. august 1943 som betydningsfull.¹⁸⁴ Man skal ikke utelukke at det kan ha vært noe i disse begrunnelsene. Ikke minst kan man anta at henrettelsen av Eilifsen påvirket landets politifolk betydelig, også dem som var i Statspolitiet. Men som vi skal se lenger frem i denne oppgaven var Starheim en av dem som var villig til å ta i bruk svært brutale metoder i tjenesten sin, og dette nyanserer den påståtte misnøyen med Stapos arbeid noe. Avskjeden til disse tre fra Statspolitiet var i det minste ikke et brudd med okkupasjonens politietat. Det var heller ingen av dem som meldte seg ut av NS.

De fem som forble i Statspolitiet tilbrakte stort sett tjenesten sin ved Bergenskantoret, med unntak av noen overføringer og beordringer for kortere eller lengre tid. Et interessant tilfelle her er Olav Herlø som våren 1942 hadde tre måneders permisjon for å tjenestegjøre ved "Bergen kommunale funksjonærregister." Dette var et NS-opprettet kontor der oppgaven blant annet var å bedømme politisk pålitelighet ved ansettelse og forfremmelser.¹⁸⁵ Med andre ord et høyst politisk betont verv. Det var bare én som tjenestegjorde sammenhengende ved avdelingen fra ansettelsen til okkupasjonens slutt, men Olaf Njøten hadde for eksempel kun vært ved Bergenskantoret da han ble likvidert av en motstandsgruppe i november 1944. Avdelingens andre leder, Sverre Johansen, arbeidet ved avdelingen frem til han ble utnevnt til sjef for Statspolitiet og beordret til Oslo i mars 1945. Forfremmelsen var en følge av omorganiseringen i Sikkerhetspolitiets ledelse som ble gjort etter likvidasjonen av Karl Marthinsen en måned tidligere.

De tre som forlot Statspolitiet synes altså ikke å være en del av en trend. Alle tre befant seg på ulike tjenestesteder da de forlot korpset, derav ingen i Bergen, og ingen av oppsigelsene fant sted rundt årsskiftet 1941/42. Her er det imidlertid et unntak når det gjelder Olav Kvalheim, som søkte seg over til Grensepolitiet allerede i desember 1941, dog uten å få gjennomslag for søknaden.¹⁸⁶ Det er imidlertid vanskelig å se hans forsøk på å bli overført i sammenheng med det frafallet av førkrigsansatte fra Stapo som Selliaas beskriver. Grensepolitiet var underlagt Statspolitiet, og en overføring dit representerte på den måten

---

¹⁸³ RA, Landssvikarkivet, Østerdal politikammer: dom 616, dok. 3, s. 2.

¹⁸⁴ RA, Landssvikarkivet, Rogaland og Stavanger politikammer: anr. 53, dok. 25, s. 16.

¹⁸⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 662, dok. 7, s. 5-6, dok. 57, s. 13.

¹⁸⁶ RA, Landssvikarkivet, Østerdal politikammer: dom 616, dok. 30 (mappe), unummerert dokument. Søknad om overflytting fra Statspolitiet til Grensepolitiet datert 19.12.1941.

ikke noe brudd med Stapo. Når det gjelder de andre to så forlot de Statspolitiet på et såpass sent tidspunkt at det, til tross for begrunnelsene de selv oppga, er vanskelig å se anstrengelsene for å forlate korpset som en direkte reaksjon på Stapos metoder eller politisk betonte oppgaver. Under rettsoppgjøret fremhevet flere stapoansatte at de var uvitende om Statspolitiets virkelige natur ved ansettelsen.¹⁸⁷ Per Ole Johansen hevder imidlertid at denne uvitenheten hos tjenestemennene i så fall må ha blitt korrigert etter kun noen få dager i tjenesten.¹⁸⁸ Hvis dette var tilfellet burde oppsigelsene ha kommet tidligere enn de gjorde.

Blant Bergenskontorets førkrigsansatte var det ingen faneflukt som fant sted. I stedet hadde avdelingen en kjerne av tjenestemenn med lang erfaring, som i stor grad var intakt gjennom hele avdelingens virke. Tidligere leder for Sikkerhetspolitiet Erling Søvik forklarte også etter okkupasjonen at hans inntrykk var at Bergensavdelingen i større grad enn andre statspolitiavdelinger hadde: "[...] en rekke eldre dyktige politifolk som var godt kjent med forholdene i sitt distrikt [...]".¹⁸⁹

3.1.2 Avansement og utdanning

Jeg har allerede vist flere eksempler på at førkrigsansatte ble forfremmet til høyere stillinger i Statspolitiet. Ringdal skriver at: "Det var de gamle politifolkene som avanserte til ledende stillinger og fikk ansvaret for de unge."¹⁹⁰ Tidligere nevnte Olav Herlø forklarte etter okkupasjonen at muligheten for avansement var medvirkende til at han gikk inn i Statspolitiet.¹⁹¹ Det er derfor svært interessant å se på hvilken karrierevei den enkelte hadde under okkupasjonen. Var raske forfremmelser en fellesnevner for de førkrigsansatte politifolkene ved Bergensavdelingen?

I okkupasjonsårenes politietat ble både militært inspirerte titler og tradisjonelle politititler brukt ved siden av hverandre, noe som kan skape litt forvirring.¹⁹² Siden de militære titlene som regel ble fulgt av en korresponderende tradisjonell polititittel har jeg valgt å kun forholde meg til de sistnevnte for at fremstillingen skal bli mest mulig oversiktlig. De militære titlene var også hovedsakelig forbeholdt høyere embetsmenn.¹⁹³

---

¹⁸⁷ Selliaas, "STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste", s. 158.

¹⁸⁸ Johansen, "Rettsoppgjøret med statspolitiet", s. 57.

¹⁸⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 707, dok. 46 (mappe), dok. 5. Forklaring avgitt av Erling Arnljot Søvik 5.3.1946.

¹⁹⁰ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 198.

¹⁹¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 662, dok. 6, s. 1.

¹⁹² Se Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 70.

¹⁹³ Unntaket her for Bergenskontorets del er statspolitibetjent Didrik Nygård. 1.6.1944 fikk han tittelen "løytnant 2," men dette var tilsynelatende en grad som kun gjaldt i hans rolle som fører av avdelingens motorbåt

Tjenestemannsgradene som brukes i fremstillingen er, fra lavest til høyest: konstabel, betjent, førstebetjent og overbetjent. Den laveste embetsmannstittelen er politifullmektig, den høyeste er politiinspektør.

Bortsett fra Sverre Johansen og Olav Kvalheim, som begynte i Statspolitiet som henholdsvis konstituert førstebetjent og overbetjent, begynte resten av de førkrigsansatte politimennene sin tjeneste i Stapo med betjents grad. Dette ser for så vidt ut til å ha representert et avansement for de fleste. Med unntak av Kvalheim og Herlø, som var henholdsvis betjent og konstituert betjent, var resten konstabler da de søkte seg til Statspolitiet. Det var få høyere tjenestestillinger enn konstabel i etaten før okkupasjonen, noe som skal ha resultert i at en politimann ved større korps kunne risikere å tjenestegjøre som konstabel i 20-25 år.¹⁹⁴ Bakgrunnen til de førkrigsansatte ved Bergensavdelingen var derfor ikke utypisk. I løpet av okkupasjonen ble etaten styrket betraktelig. 9. april skal den samlede norske politietaten ha bestått av rundt 3000, derav litt i overkant av 2000 med fast ansettelse. De resterende var reserve- eller hjelpepoliti.¹⁹⁵ Dette tallet skal våren 1942 ha blitt til over 4000, og ved krigens slutt skal det ha vært ansatt 4551 politifolk i landet.¹⁹⁶ Økningen skapte selvfølgelig også flere overordnede stillinger som politifolk kunne avansere til.

Når det gjelder Olav Kvalheim var han fortsatt overbetjent da han forlot Statspolitiet, og han tok aldri steget over i embetsmenneses rekker slik flere andre tjenestemenn gjorde. Sverre Johansens karrierestige var derimot særdeles bratt. Fra stillingen som konstituert førstebetjent steg han i gradene til overbetjent, fullmektig og inspektør – tittelen han hadde som leder av Bergensavdelingen fra mars 1943 til mars 1945. Som påpekt avsluttet han okkupasjonsårene som leder av Statspolitiet, med kun lederen for Sikkerhetspolitiet og politiministeren selv som direkte overordnede.

Sverre Johansen fungerer muligens som et eksempel på hvor langt det faktisk var mulig å nå, hans karriereutvikling var nok langt fra typisk. Samtidig opplevde de fleste av Bergenskontorets førkrigsansatte forfremmelser i løpet av årene i Statspolitiet. Samtlige som hadde begynt som betjenter fikk etter hvert førstebetjentstillinger, og tre av disse tok steget opp til overbetjent. Av den totale gruppen på åtte oppnådde fire stillingen som politifullmektig og ble dermed embetsmenn, og to av disse tok også steget videre til inspektør. Dette representerte en banebrytende karriereutvikling. Før okkupasjonen hadde

---

for å unngå strid om kommandoføringen om bord. Se RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: påtaleunntatelse i eske 15: Didrik Nygård, dok. 12, s. 4, dok. 1c.

¹⁹⁴ Arnli, *Det norske politi*, s. 6, 163.

¹⁹⁵ Arnli, *Det norske politi*, s. 24.

¹⁹⁶ Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 284.

overbetjent vært det høyeste en tjenestemann uten juridisk embetseksamen kunne oppnå, mens jurister kunne gå inn i sjefsstillinger uten erfaring fra politiarbeid. Skillet mellom tjenestemenn og embetsmenn var som påpekt betydelig.¹⁹⁷

Betydningen av juridisk utdanning for embetsmenn i politiet ble fremhevet i Politiloven som ble vedtatt i 1936 i forbindelse med statens overtagelse av forvaltningen av politiet fra kommunene. Her heter det at: ”Politiets embedsmenn bør ha bestått juridisk embedseksamen med beste eller nest beste karakter.”¹⁹⁸ Som jeg allerede har vist ble ikke dette kravet fulgt i Statspolitiet. I mai 1941 ble Ragnvald Kranz ved Statspolitiets Osloavdeling utnevnt til politifullmektig, og var dermed den første i norsk politihistorie som oppnådde denne stillingen uten juridisk embetseksamen.¹⁹⁹ De fire førkrigsansatte ved Bergensavdelingen som etter hvert ble fullmektiger hadde ikke en gang eksamen artium. Her var det et tydelig brudd mellom Statspolitiet og politietaten før okkupasjonen.

Politiminister Jonas Lie skal selv ha vært kritisk til den tradisjonelle ordningen, og ønsket å åpne for at erfarne politifolk kunne bekle visse embetsmannsstillinger uten å være jurister.²⁰⁰ Denne tanken var imidlertid ikke ny. Finn Jor viser i jubileumsskriftet til Norsk Politiforbunds 75-årsjubileum *Politi i Norge* at det allerede på forbundets første landsmøte i 1906 ble sett på som problematisk at det ikke var rom for å oppnå høyere stillinger uten embetseksamen.²⁰¹ Men om Lies tanke ikke var ny, så var den i hvert fall i tråd med flere av det nasjonalsosialistiske Tysklands ledende menn. Hitler selv var svært kritisk til juristers forutsetninger for å inneha ledende stillinger. Himmler og Heydrich skal også ha hatt en viss avsmak for jurister.²⁰² Som beskrevet tidligere var det først og fremst politisk overbevisning som ble vektlagt i RSHA, som i større grad bestod av overbeviste nasjonalsosialister enn tradisjonelle embetsmenn og jurister. Synet som Himmler og Heydrich representerte var imidlertid ikke enerådende innenfor det tyske politiet. En mann som Werner Best, beskrevet av Michael Wildt som ”Gestapos fremste juss-teoretiker,” ønsket derimot at jurister skulle ha en dominerende stilling innenfor både statsadministrasjonen og sikkerhetspolitiet. Wildt skriver at denne holdningen hos Best ikke var et uttrykk for et ønske om at det politiske politiet skulle styres av *normstatens* reguleringer, men heller ikke at alle juridiske bindinger

---

¹⁹⁷ Arnli, *Det norske politi*, s. 5; se også Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 59.

¹⁹⁸ Sitert etter Jor, Finn, *Politi i Norge. Norsk politiforbunds 75-års jubileumsskrift*, Politiforbundet, Oslo, 1980, s. 71.

¹⁹⁹ Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 85.

²⁰⁰ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 67.

²⁰¹ Jor, *Politi i Norge*, s. 36.

²⁰² Wildt, *An uncompromising generation*, s. 152-160.

skulle fjernes. Synet til Best var allikevel såpass forskjellig fra Heydrichs at et brudd mellom de to var uunngåelig.²⁰³

Allmennutdannelsen blant de førkrigsansatte ved Bergensavdelingen som ble embetsmenn var altså ikke så veldig høy. Olaf Njøten, den eneste i gruppen med bestått artium, hadde ved sin død i november 1944 ikke klatret høyere på karrierestigen enn førstebetjent. Dette tyder på at det ikke var utdanningen som var det sentrale for avansement i Stapo. Statspolitisjef Karl Marthinsen viste for så vidt selv dette allerede i september 1941. I en liste med krav til ansatte i Statspolitiet signert av Marthinsen fremgår det at forfremmelser skulle skje etter dyktighet, og dernest etter ansiennitet.²⁰⁴ Det defineres imidlertid ikke hva ”dyktighet” i denne sammenhengen innebar nøyaktig. Om det var å være en dyktig politimann ut i fra tradisjonelle faglige standarder, personlig initiativ i arbeidet eller villighet til å utføre tjenesten etter de prinsippene som Marthinsen selv skisserte for Statspolitiet. Listen inneholder for øvrig også et krav om bestått middelskoleeksamen, men med unntak av Njøten var det tilsynelatende bare Olaf Starheim blant de førkrigsansatte som oppfylte det.²⁰⁵

I sin hovedoppgave i historie fra 1976 konkluderer Jan A. Arnli med at nivået på allmennutdannelsen for dem som ble ansatt i politiet i perioden 1914-1925 var meget lav. I følge Arnli skal utdanningen for en stor gruppe kun ha bestått av sjuårig folkeskole.²⁰⁶ Fire av de åtte førkrigsansatte ved Bergensavdelingen ble ansatt i politiet i løpet av denne perioden, mens de resterende fire ble ansatt kort tid før eller etter. Olav Kvalheim gikk inn i politiet i 1910, mens tre andre ble ansatt i løpet av 1926. At deres forutsetninger skulle skille seg betydelig fra dem som ble ansatt mellom 1914-1925, er ikke veldig sannsynlig. Det virkelige utdanningsløftet for politirekrutter skal heller ikke ha gjort seg gjeldende før på 1930-tallet.²⁰⁷ Siden de fleste av Bergenskontorets førkrigsansatte kun hadde folkeskole, eller folkeskole kombinert med noe videre skolegang,²⁰⁸ er Arnlis konklusjon også beskrivende for dem. I hvert fall når det gjelder allmennutdannelsen. Men fem stykker hadde i tillegg militær utdanning gjennom underoffiserskole, rekruttskole eller befalsskole, noe som Ringdal beskriver som den beste politiutdannelsen som var tilgjengelig før 1929.²⁰⁹ De fleste

---

²⁰³ Wildt, *An uncompromising generation*, s. 159.

²⁰⁴ RA-S-1329-F-L0089, mappe ”Stapo Styrkelister Stapo og Grepo”, dokument titulert ”Ansettelse av tjenestemenn i Statspolitiet”.

²⁰⁵ RA, Landssvikarkivet, Rogaland og Stavanger politikammer: anr. 53, dok. 25, s. 15.

²⁰⁶ Arnli, *Det norske politi*, s. 9.

²⁰⁷ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 57.

²⁰⁸ To av tjenestemennene med folkeskole hadde i tillegg gjennomgått ”fylkesskole” som var en videreutdanning etter folkeskolen, men ikke tilsvarende en middelskoleeksamen. En tredje hadde utdannet seg ved Bergens fagskole.

²⁰⁹ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 56-57.

fikk også etterutdanning i form av kurs eller politiskole utover 30-tallet. Sett i lys av dette var kanskje ikke utdannelsen så lav blant gruppen med førkrigsansatte allikevel, i hvert fall fra et politifaglig perspektiv.

Samtidig ser man altså et svært tydelig brudd med kravene som hadde eksistert i politietaten før okkupasjonen. At man i Statspolitiet kunne bli politiembetsmann med kun sjuårig folkeskole bak seg, når det tradisjonelle kravet hadde vært universitetsutdannelse, viser en oppsiktsvekkende utvikling.

3.2 Krigspoliti

Av Bergenskontorets totale mannskapsstyrke i den perioden avdelingen eksisterte på 46 personer, hadde 17 stykker blitt ansatt i politiet etter den tyske invasjonen av Norge, og tjenestegjort i andre grener av politiet før de begynte i Statspolitiet. De fleste av dem med forholdsvis lik politierfaring før de ble ansatt i Stapo. Elleve stykker hadde blitt ansatt som hjelpepoliti, reservekonstabler eller ordinære konstabler i perioden fra den tyske invasjonen til sommeren 1941.

Det var mange som søkte seg til politiet på denne tiden. I kjølvannet av 9. april var det et stort behov for rekruttering til politietaten, samtidig som tilgangen på potensielle rekrutter var bra, blant annet som følge av nedtrapping i industrien. Til tross for mange nyansettelser var allikevel pågangen større enn antallet stillinger.²¹⁰ Det er blant disse elleve Bergensavdelingens første leder, Alf Hans Granås, befinner seg. Hans politikarriere begynte ved ordenspolitiet i Oslo i slutten av april 1940 som reservekonstabel, og i februar året etter ble han politifullmektig og embetsmann ved Hegdehaugen politistasjon.²¹¹

Det kan se ut som at NS spilte en viss rolle for noen av ansettelsene innenfor kategorien *krigspoliti*. Andreas Gjørund, som søkte seg til Bergensavdelingen i september 1941, skal ha blitt oppfordret av NS' fylkesfører for Hordaland til å gå inn i ordenspolitiet i april samme år.²¹² To av Bergenskontorets senere ansatte fikk også sine første engasjement i politiet gjennom partiet, men her er det mer på det rene at det var snakk om beordring. Guulvard

---

²¹⁰ Arnli, *Det norske politi*, s. 42.

²¹¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 4, 9.

²¹² Omstendighetene rundt dette er noe uklare. I en forklaring avgitt 1.6.1945 hevdet Gjørund at han ble beordret til tjeneste i politiet, men i en forklaring avgitt 9.4.1946 er dette forandret til at han fikk en "henstilling" fra fylkesføreren. Se RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: påtaleunntatelse i eske 14: Andreas Gjørund, dok. 3, s. 1, dok. 67, s. 3. Landssviksaken til Gjørund inneholder ikke andre kilder som belyser dette spørsmålet. I rettsoppjøret ble han dømt i en egen rettsak i forbindelse med den såkalte "Granvin-aksjonen," en aksjon gjennomført av tjenestemenn fra Statspolitiets Bergensavdeling og Hirdens Bedriftsvern der en motstandsmann mistet livet. Se RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr: 1256/45, dok. 77. Det er derfor svært få sider ved polititjenesten hans under okkupasjonen som er behandlet av en domstol.

Andersen og Olaf Hofland ble vinteren 1943 ansatt i Bergenspolitiet som en del av en større gruppe NS-medlemmer og hirdmenn, etter et kortere politi-kurs på Voss.²¹³ Målet med ansettelsen av disse ”NS-politimennene” skal i følge et brev fra partiets kretsfører i Bergen Astrup Nielsen til justisminister Sverre Riisnæs ha vært: ”[...] å rense opp på Bergen Politikammer ved en radikal utskiftning av saboterende polititjenestemenn med 100 prosent NS folk [...]”.²¹⁴ Da Andersen og Hofland ble sagt opp i desember samme år, sammen med flere fra denne gruppen med NS-ansatte politifolk, søkte de to seg umiddelbart til Statspolitiet. I januar tiltrådte de ved Bergenskontoret som konstabler.²¹⁵

Hos de resterende fire i kategorien krigspoliti finner man litt forskjellige former for erfaring fra politiet før ansettelsen i Stapo. Deriblant en yrkesfisker med et drøyt års tjeneste som lensmannsbetjent, og en kortere periode som konstituert lensmann bak seg,²¹⁶ og to personer som ble overført fra det okkupasjonsopprettede Pris- og rasjoneringspolitiet. Det interessante med de to sistnevnte er at de gikk inn i Statspolitiet på et veldig sent tidspunkt, henholdsvis i mars og april 1945. En av disse var en kvinnelig kontorbetjent som ser ut til å ha blitt overført etter initiativ fra Statspolitiet.²¹⁷

Innenfor denne gruppen med stapoansatte finnes det også en person med en politibakgrunn og en avslutning på politikarrieren som det er verdt å dvele litt ved. Den 22 år gamle Harald Dagestad fra Voss ble i juli 1941 tatt opp som aspirant i beredskapsavdelingen ved Oslo politikammer, og tilbrakte deretter åtte måneder ved politiskolen på Kongsvinger.²¹⁸ Politiskolen ble opprettet under okkupasjonen og skal ha vært svært militarisert, med et betydelig fokus på ideologi.²¹⁹ Blant undervisningslederne var også folk fra tyske Ordnungspolizei-bataljoner, som senere deltok i folkemord på østfronten. Emberland og Kott skriver om politiutdanningen på Kongsvinger at den: ”[...] i sin essens var en skole i SS’ folkemordspolitik.”²²⁰ Dagestad er den eneste personen i undersøkelsen som fikk en slik grundig politiutdanning i Norge i tråd med ”den nye tids” idealer. Han meldte seg også inn i NS under utdanningen, noe det skal ha vært et visst press på å gjøre.²²¹ Men fullføringen av utdannelsen markerte også en foreløpig slutt for politikarrieren, og han forlot politiet i

---

²¹³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 299, dok. 43, s. 9-10; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 297, dok. 44, s. 8.

²¹⁴ Rødder, *Bergen politi under okkupasjonen*, s. 79.

²¹⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 299, dok. 3, s. 2 (forfatterens paginering).

²¹⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 471, dok. 48, s. 5-6.

²¹⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: forelegg jnr. 563/45, dok. 12.

²¹⁸ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 1526, dok. 19, s. 1.

²¹⁹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 207.

²²⁰ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 207.

²²¹ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 1526, dok. 52, s. 2-3.

hovedstaden for å ta over gården hjemme, men dette ble det ikke noe av. Da han søkte seg til Statspolitiet høsten 1942, ble han først plassert i Grensepolitiet hvor han gjennomgikk et to uker kurs for deretter og beordres til tre måneders tjeneste hos det tyske sikkerhetspolitiet i Fredrikstad. Han begynte ved Statspolitiets Bergenskontor ved utgangen av juni 1943.²²² Den langvarige, nazifiserte utdanningen på Kongsvinger kombinert med en slags ”hospitering” hos Sipo burde i utgangspunktet ha gjort Dagestad godt skikket til tjeneste i Stapo. Denne ble allikevel kortvarig og etter å ha blitt overført tilbake til Grepø flyktet han til Sverige i februar 1944. Dagestad skal ha drevet et dobbeltspill, og blant annet varslet folk i motstandsbevegelsen om Statspolitiets aksjoner.²²³ Indoktrineringen på Kongsvinger hadde tydeligvis ikke båret frukter.

3.2.1 Lokal tilknytning og alder

Som jeg viste i forbindelse med de førkrigsansatte tjenestemennene var det ingen av dem som opprinnelig kom fra Bergen, selv om samtlige hadde en langvarig tilknytning til byen før de begynte i Statspolitiet. For gruppen som ble ansatt i politiet etter 9. april 1940 er derimot situasjonen noe annerledes, og her finnes det et forholdsvis høyt innslag av ansatte med Bergen som fødsels- og hjemsted. 10 av totalt 17 hadde denne bakgrunnen, ytterligere tre hadde vært bosatt i byen i flere år. Det vil si at også denne gruppen ansatte jevnt over hadde en svært sterk tilknytning til Bergen. Dette tyder på at rekrutteringen først og fremst ble gjort lokalt. Blant de fire som verken var født i Bergen, eller hadde vært bosatt der i lengre tid før ansettelsen i Statspolitiet, var to stykker fra Hordaland fylke, samt en fra Sogn og Fjordane. Den eneste som verken hadde vært bosatt i Bergen eller på Vestlandet for øvrig før ansettelsen i Stapo var Alf Hans Granås som ankom tjenesten ved Bergenskontoret direkte fra Oslo. Han var 25 år gammel da han fikk ledelsen av den nyopprettede statspolitiavdelingen.

Aldersspekteret i denne gruppen for øvrig strekker seg fra de to yngste, som var 21 år da de tiltrådte Stapo, til de to eldste som ble ansatt i en alder av 38 år. Gruppen som helhet er ganske jevnt fordelt mellom personer i 20-årene og personer i 30-årene, med henholdsvis ti og sju. I følge den tidligere nevnte listen med krav til ansettelser i Stapo, formulert av statspolitistjef Marthinsen, skulle det helst ikke ansettes personer over 30 år, men: ”[...]

---

²²² RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 1526, dok. 52, s. 3.

²²³ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 1526, dok. 52, s. 4.

dispensasjon kan i særlige tilfeller gis av Departementet.”²²⁴ Rekrutteringssituasjonen gjorde muligens dette kravet vanskelig å opprettholde.

3.2.2 Ansettelse og frafall

Hos kategorien krigspoliti er det ikke et like entydig mønster som det var hos de førkrigsansatte med hensyn til ansettelsestidspunkt. Ansettelsene blant disse strekker seg fra opprettelsen og frem til april 1945. Det er allikevel mulig å se en viss tendens i at flere fra denne gruppen ble ansatt den første sommeren og høsten, med et mindre, jevnt tilsig de påfølgende okkupasjonsårene. Seks av dem ble ansatt ved avdelingens opprettelse eller i løpet av de påfølgende månedene da avdelingen ble utvidet. Tre stykker ble ansatt i 1942, to i 1943, tre i 1944 og tre i 1945. De seks som ble ansatt i løpet av opprettelsesåret hadde alle bakgrunn som hjelpepoliti, reservekonstabler eller ordinære konstabler etter den tyske invasjonen. At det ble ansatt ganske mange med svært begrenset politierfaring såpass tidlig, er i tråd med statspolitisjef Marthinsens uttalte problemer med å ansette et tilstrekkelig antall erfarne politifolk ved Statspolitiets opprettelse. Ansettelsestallene kan tyde på at denne rekrutteringskilden ble mindre etter hvert som krigen gikk sin gang. Ansettelsene etter 1941 var i størst grad av personer uten tidligere politierfaring, en gruppe som skal behandles lenger frem i kapitlet.

I hvilken grad var så denne kategorien politifolk med å prege Bergensavdelingens personalgruppe okkupasjonen igjennom? Ble de ved avdelingen, eller Statspolitiet for øvrig, okkupasjonen ut eller var det mange som forsvant i løpet av krigsårene? Blant den første kontingenten på seks som ble ansatt sommeren og høsten 1941 var det to som forlot Statspolitiet i løpet av okkupasjonen. Den første av dem var avdelingsleder Granås, som i mars 1943 ble overført bort fra Statspolitiet til fordel for det sivile luftvern, som også lå under Politidepartementet. I følge en forklaring Granås selv avga etter okkupasjonen skal overføringen ha skyldtes misnøye med hvordan han ledet avdelingen, både internt ved Bergenskontoret og hos staposjef Karl Marthinsen. Marthinsen skal ha blant annet ha kritisert Granås for at samarbeidet med tysk sikkerhetspoliti i Bergen ikke var godt nok, og at sakene ikke ble behandlet raskt nok ved avdelingen.²²⁵ Som påpekt var hurtighet i arbeidet et sentralt prinsipp for Marthinsens statspoliti. Påstandene til Granås må allikevel behandles kritisk. Manglende tjenesteiver og dårlig samarbeid med Sipo kunne være formildende faktorer under

---

²²⁴ RA-S-1329-F-L0089, mappe ”Stapo Styrkelister Stapo og Grepo”, dokument titulert ”Ansettelse av tjenestemenn i Statspolitiet”, s. 1.

²²⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 9-12.

en landssviksak. Samtidig ble han overført bort fra Statspolitiet, og det kan tyde på at det faktisk var noe i det. At det også var misnøye internt ved Bergensavdelingen, går frem av et privat skriv fra daværende statspolitifullmektig Sverre Johansen til statspolitiinspektør Albert Storvand ved Hovedkontoret, datert 24.1.1943. Her fremgår det at Johansens inntrykk var: ”[...] at Granås gir seg faen i hele avdelingen [...].²²⁶ Granås fortsatte allikevel sin tjeneste i politiet frem til okkupasjonens slutt. Fra september 1943 ved ordenspolitiet, og fra januar 1944 i kriminalpolitiet i Bergen. 1. desember overtok han stillingen som kriminalsjef etter Leif Aglen.²²⁷ Han hadde derfor en betydelig karriere i okkupasjonens politietat, også etter at tjenesten i Statspolitiet var avsluttet.

Audun Bødtker forlot Stapo i februar 1944 etter å ha blitt beordret til tjeneste i Hirden. Han hadde tjenestegjort ved Bergenskontoret fra ansettelsen, kun avbrutt av et opphold på østfronten som frivillig i det 1. politikompaniet ved Den norske legion.²²⁸ Imidlertid hadde han forsøkt å komme seg bort fra Statspolitiet ved en tidligere anledning. Etter hjemkomsten fra fronten sendte han sammen med Sverre Fermann Lie, en annen av Bergensavdelingens tjenestemenn som hadde tjenestegjort i politikompaniet, en søknad til Justisdepartementet og justisminister Riisnæs om avskjed fra Statspolitiet. Søknaden begrunnes med at: ”[...] etter vår hjemkomst fra Russland har [vi] fått det bestemte inntrykk at Politiet ikke har mer bruk for oss.”²²⁹ Ingen av dem fikk imidlertid søknaden innvilget. Overføringen til Hirden markerte riktignok ikke slutten på Bødtkers befatning med Statspolitiet. For eksempel ledet han i april 1945 en tropp fra Hirdens Bedriftsvern som bisto Bergensavdelingen i en aksjon på Granvin i Hardanger der en hjemmefrontmann mistet livet.²³⁰

Det var bare to av krigspoliti-tjenestemennene ansatt ved Bergenskontoret sommeren og høsten 1941 som forble tilknyttet avdelingen frem til den tyske kapitulasjonen, og én av dem, Peder Stensbø, tilbrakte riktignok de siste månedene før frigjøringen av Norge ved Bergensavdelingens underkontor i Sogn.²³¹ Stensbøs politibakgrunn er for øvrig interessant ved at han begynte som hjelpepoliti i Utrykningspolitiet høsten 1940. Han var dermed med på overgangen fra UP til Statspolitiet, og tjenestegjorde ved Osloavdelingen fra april 1941.²³² Han må derfor ha hatt et godt innblikk i de politiske oppgavene som Statspolitiet beskjeftiget

---

²²⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 62 (mappe), dok. 5.

²²⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 12.

²²⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 706, dok. 112 s. 14-15.

²²⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 19 (mappe), dok. 6.

²³⁰ Se fotnote 212.

²³¹ Det er noe usikkert om Stensbø tjenestegjorde ved kontoret i Sogn helt frem til okkupasjonens slutt. Se fotnote 170.

²³² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 7, s. 1-2.

seg med, da han tiltrådte Bergenskontoret ved opprettelsen. De to siste som ble ansatt i 1941 ble etter hvert overført til andre statspolitiavdelinger, men ingen av dem forlot korpset.

De som tiltrådte avdelingen fra 1942 og senere forble derimot i langt større grad ved Bergenskontoret til krigens slutt, og bare to av dem forlot avdelingen. En av disse var Harald Dagestad, og hans spesielle sorti er allerede beskrevet. Til sammen var det ikke flere enn fire av 17 fra gruppen kategorisert som krigspoliti som forlot Statspolitiet i løpet av okkupasjonen, og to av disse etter overføringer som de selv tilsynelatende ikke hadde tatt initiativ til. Misnøyen med statspolititjenesten som man kan se tegn til her er derfor svært begrenset.

3.2.3 Avansement og utdanning

Mulighetene for avansement var som vist gode i Statspolitiet. Men utviklingen for de ansatte i gruppen krigspoliti var ikke like enestående som for de førkrigsansatte ved avdelingen, der flere gikk fra å være tjenestemenn til embetsmenn. Majoriteten opplevde allikevel en form for avansement i løpet av tiden i Stapo. 15 av 17 begynte sin statspolititjeneste som konstabel, så utgangspunktet var forholdsvis likt. Unntakene i denne sammenhengen er en kontorbetjent som kun rakk å arbeide i Stapo i underkant av to måneder før Tyskland kapitulerte, og Alf Hans Granås. Hans bakgrunn skilte seg betydelig ut, både innenfor denne gruppen og blant mannskapstyrken for øvrig. Han var den eneste med juridisk embetseksamen; en utdanning som tradisjonelt ville skaffet ham en høy stilling i politiet også før okkupasjonen. Et år etter ansettelsen som fullmektig og leder for Bergenskontoret, ble han forfremmet til inspektør, og denne graden beholdt han også etter overføringen bort fra Statspolitiet.²³³

Av de 15 som begynte med konstabels grad fikk ti opprykk til betjent, og av disse ble tre stykker forfremmet til førstebetjent. Utviklingen for de fleste synes å være at opprykket til betjent skjedde etter mellom et og to år i tjenesten. Her var det imidlertid et par unntak. En ble forfremmet allerede etter ni måneder,²³⁴ og en annen i underkant av et halvt år etter tiltredelsen.²³⁵ Karl Marthinsen hadde jo også slått fast at det var dyktigheten som skulle veie tyngst når det kom til avansement, men som påpekt er det vanskelig å vite nøyaktig hva dette innebar i Stapo. Sammenlignet med forholdene før okkupasjonen der enkelte skal ha måttet

---

²³³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 12.

²³⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 130, s. 3 (forfatterens paginering).

²³⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 471, dok. 61, s. 2 (forfatterens paginering).

vente 20-25 år på opprykket til betjent, må Statspolitiet sies ha representert en voldsom utvikling på dette området.

For dem som tok steget opp til førstebetjent var allikevel ansiennitet i Statspolitiet et fellestrekk, og alle tre hadde lang fartstid i Stapo. Peder Stensbø hadde nesten fire år i tjenesten da han vinteren 1945 fikk ansvaret for opprettelsen av Bergenskontorets underavdeling i Sogn med graden førstebetjent.²³⁶ Han hadde for øvrig også fungert en periode som førstebetjent ved Bergensavdelingen i etterkant av daværende førstebetjent Olaf Njøtens likvidasjon i november året før.²³⁷ Leif Sivertsens opprykk kom enda tidligere enn Stensbøs; allerede høsten 1943 da han overtok stillingen som førstebetjent ved Stavangerkontoret.²³⁸ Sivertsen hadde vært ved Bergensavdelingen fra opprettelsen og hadde derfor litt i overkant av to år i tjenesten bak seg før han tok steget opp til førstebetjent. Disse to hadde våren 1943, sammen med kollega Gunnar Killi, deltatt på et tre måneders etterforskningskurs ved "Führerschule der Sicherheitspolizei und des SD" i Berlin, og hadde dermed fått en langt grundigere politiutdannelse enn mange av kollegene sine. I forklaringer avgitt under rettsoppjøret fremhever både Sivertsen og Killi at kurset var rent politifaglig.²³⁹ Med tanke på det betydelige fokuset på politisk overbevisning og ideologi i det tyske sikkerhetspolitiet fremstår ikke denne påstanden som veldig troverdig. Stensbø innrømmet også at det: "[...] ble holdt noen ideologiske foredrag."²⁴⁰

De fem som forble konstabler tiltrådte stort sett Statspolitiet på et forholdsvis sent tidspunkt eller tjenestegjorde kun i en kort periode. To av dem hadde riktignok vært ved avdelingen siden januar 1944, og kunne, ut i fra tendensen blant avdelingens tjenestemenn, ha oppnådd betjentgrad. De tjener nok heller som eksempler på at det ikke var en fast ordning for opprykk basert på ansiennitet.

Når det gjelder utdanningen som denne gruppen innehadde skal jeg ikke gå i dybden, men heller prøve å si noe litt generelt om utdanningsbakgrunnen for gruppen som helhet. For å avansere innenfor tjenestemannsstillingene var det tradisjonelt ikke snakk om spesielle krav til allmenn utdanning slik det var for embetsmennene, og utdanningsnivået er derfor ikke fullt så relevant. Den eneste som fikk en embetsmannsstilling i denne gruppen hadde jo faktisk juridisk utdanning, og møtte dermed kriteriene slik de var innenfor politietaten før okkupasjonen.

---

²³⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 130, s. 3 (forfatterens paginering).

²³⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 95, s. 1.

²³⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 57, s. 12.

²³⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 27, s. 6; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 45, s. 3.

²⁴⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 50, s. 3.

For resten av gruppens vedkommende hadde de fleste ingen allmenn utdanning utover folkeskole, noe som er i tråd med funnene til Arnt-Erik Selliaas i hans undersøkelse av et tilfeldig utvalg statspolitiansatte.²⁴¹ To stykker hadde riktignok også fullført middelskolen. I tillegg finner man tre stykker med varierende bakgrunn fra handelsskole, samt en mindre gruppe yrkes-utdannede, deriblant to snekkere, en heismontør og en agronom. Tre stykker hadde hva man kan kalle en mer typisk bakgrunn for politifolk, med militær utdanning gjennom enten befalsskole eller underoffiserskole. Når det gjelder politiutdanningen bestod den i hovedsak av kortere kurs, ofte ikke mer en to uker.²⁴² Et unntak her er jo Harald Dagestad som gjennomgikk åtte måneders utdanning på politiskolen i Kongsvinger, men dette var som aspirant ved beredskapsavdelingen i Oslo, og ikke i tilknytning til Statspolitiet. Da han ble ansatt i Grensepolitiet høsten 1942, gjennomgikk han et to ukers kurs.²⁴³

Det var altså betydelige muligheter for forfremmelser for tjenestemenn med svært begrenset politierfaring, men den tydelige forskjellen man kan se i forhold til førkrigsansatte tyder på at det politifaglige var betydningsfullt.

3.3 De uøvde

Denne tredje og siste gruppen statspolitiansatte er også den største og utgjorde 21 av de totalt 46 ansatte i perioden fra opprettelsen av Bergensavdelingen til frigjøringen av Norge. Det betyr at ca. 45 prosent av Bergenskontorets ansatte ikke hadde noen form for politierfaring før de begynte i Statspolitiet. På en annen side inkluderer dette tallet også flere ansatte som i utgangspunktet ikke arbeidet med ordinære politioppgaver. Tre kontorbetjenter, tre sjåfører og en vaktmann inngår i denne gruppen; stillinger som ikke nødvendigvis krevde personer med høy politikompetanse. Dette bidrar til å nyansere bildet litt. Samtidig fikk et par av disse konstabelstillinger i løpet av tjenesten, og ble med det regulære tjenestemenn- og kvinner.

---

²⁴¹ Selliaas, "STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste", s. 159.

²⁴² De lengste kursene var på rundt seks uker, mens de korteste var på to. Opplysningene om de enkeltes deltagelse på politi-kurs er generelt sett ganske mangelfulle i de forskjellige landssviksakene, noe som antageligvis skyldes at dette ikke var spesielt avgjørende for verken skyldspørsmål eller straffeutmåling. Av de 15 regulære tjenestemennene i kategorien krigspoliti er det fem tilfeller der jeg ikke har funnet noen opplysninger om gjennomgått politi-kurs. Men det trenger ikke nødvendigvis å bety at disse tjenestemennene ikke gjennomgikk noe kurs. Tendensen er også den samme blant de ansatte som ikke hadde noen politierfaring før de begynte i Statspolitiet.

²⁴³ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 1526, dok. 52 s. 3.

3.3.1 Lokal tilknytning, alder og yrkesbakgrunn

Som jeg har vist i forbindelse med de to foregående gruppene var tilknytningen til Bergen by jevnt over svært sterk. Et slikt mønster kan man også se blant de uten politierfaring før tiltredelsen i Statspolitiet, der tretten var hjemmehørende i byen. I tillegg kommer en tromsøværing og en fra Trondheim som begge bodde i Bergen ved krigsutbruddet. At okkupasjonens statspoliti ble: ”[...] organisert som et kampkorps, uten bånd til lokalsamfunnet”²⁴⁴ slik Per Ole Johansen har hevdet, stemmer ikke for Bergensavdelingens del. For de resterende sitt vedkommende er det en ganske stor geografisk spredning, der Rogaland, Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane og Hedmark er representert. To var bosatt i Oslo ved krigsutbruddet. Okkupasjonens statspoliti ser i langt større grad ut til å ha vært knyttet til lokalsamfunnet enn det ”gamle” Statspolitiet var.

Aldersmessig er tendensen at gruppen bestod av forholdsvis unge folk, der flesteparten var mellom 20 og 30 år da de ble ansatt i Statspolitiet. Sånn sett var det blant de uøvde stapofolkene at statspolitisjef Marthinsens tidligere nevnte aldersbegrensning i størst grad ble opprettholdt. Selliaas skriver at en del av Statspolitiets ansatte var ”vanlige arbeidsfolk i alderen 20-30 år” som ble rekruttert ”rett fra gata.”²⁴⁵ Alder og hjemsted for denne gruppen kan tyde på at flere falt inn under den kategorien. Samtidig hadde en del av dem bakgrunn som krigsfrivillige på østfronten. Det er under kategorien uøvde at de fleste i undersøkelsen med en slik bakgrunn befinner seg. Åtte av de totalt elleve av Bergensavdelingens ansatte som gjorde fronttjeneste på tysk side i løpet av krigen, hadde Statspolitiet som inngang til politiyrket. Sju av dem ble ansatt i Stapo etter oppholdet ved fronten, og to stykker skal ha blitt oppfordret av henholdsvis politiminister Jonas Lie og justisminister Sverre Riisnæs om å gå inn i Statspolitiet.²⁴⁶ De første hjemvendte frontkjemperne ble ansatt ved Bergensavdelingen allerede i 1942.

Den yngste ansatte ved Statspolitiets Bergenskontor var avdelingens kontorbetjent fra september 1941 – Bjørg Sæbø – som ble ansatt i en alder av 18 år.²⁴⁷ Hennes bror Egil var et år eldre da han tiltrådte avdelingen tre år senere etter endt tjeneste i Waffen-SS.²⁴⁸ Begge ble overført til Politidepartementet etter at Sverre Johansen ble utnevnt til leder for Statspolitiet i

²⁴⁴ Johansen, *Samfunnets pansrede neve*, s. 218.

²⁴⁵ Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 159.

²⁴⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 641, dok. 54, s. 7, dok. 40, s. 11; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 688, dok. 8 (mappe), dok. 5, s. 2, dok. 8 (mappe), dok. 89, s. 18. En tredje av Bergensavdelingens tjenestemenn, som hadde vært ansatt i politiet før han reiste til fronten, skal også ha blitt oppfordret av Jonas Lie til å gå inn i Stapo. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 499, dok. 27 s. 6, dok. 41 s. 9 (forfatterens paginering).

²⁴⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: betinget dom 33, dok. 27.

²⁴⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 481, dok 75, s. 8 (forfatterens paginering).

mars 1945.²⁴⁹ Den eldste polititjenestemannen i gruppen var 32 år da han ble ansatt. Det er altså mulig å se noen klare tendenser når det kommer til både hjemsted og alder.

Yrkesbakgrunnen til denne gruppen er derimot noe mer sammensatt, selv om det også her er visse likhetstrekk. Tre av sjåførene hadde for eksempel bakgrunn fra transport da de begynte ved avdelingen. Det var det for så vidt også to av konstablene som hadde. For øvrig var de forskjelliges yrkesbakgrunn nokså variert og strekker seg fra forskjellige typer anleggs- og lagerarbeid til arbeid ved bank eller kontor. Ti av 21 hadde hatt tysk arbeidsgiver, derav to som hadde vært sjåfører for det tyske sikkerhetspolitiet. Den mest politisk betonte yrkesbakgrunnen sto Norges SS-medlemmet Johan Tjørn for, som var skredder ved depotet til Den norske Legion før han begynte i Stapo.²⁵⁰ To av de yngste var uten yrkeserfaring i det hele tatt, og hadde meldt seg til fronttjeneste kort tid etter fullført middelskole.²⁵¹ Det eneste klare trekket når det kommer til yrkesbakgrunn er at mange kom fra arbeidsplasser som hadde blitt opprettet av tyskerne.

3.3.2 Ansettelse og frafall

Ansatte uten tidligere politierfaring tiltrådte Statspolitiet fra begynnelsen til slutten av korpset virke. Som statspolitijef Karl Marthinsen beskrev i sin rapport for Statspolitiets opprettelsesår, måtte han allerede fra høsten 1941 ansette ”helt uøvde folk.”²⁵² Dette kan sies å gjenspeile seg i ansettelsestidspunktene til denne gruppen, der det ikke er noen spesiell fase av okkupasjonen som skiller seg veldig ut. Fra sommeren 1941 og ut året ble det ansatt fire personer ved Bergensavdelingen som ikke hadde tidligere politierfaring. Året etter var tallet fem. I 1943 tiltrådte ytterligere fire og i løpet av 1944 ble det ansatt seks stykker med denne typen bakgrunn. Fra årsskiftet 1944/1945 og frem til frigjøringen har jeg funnet to ansettelser av personer uten tidligere politierfaring, men som jeg påpekte i innledningskapitlet har det vært utfordrende å finne personer som ble ansatt etter mai 1944. Mønsteret synes å være at det var en jevn rekruttering av personer uten tidligere politierfaring til avdelingen gjennom hele dens virke. En sammenligning med ansettelsestidspunktene til de to forgående gruppene

---

²⁴⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: betinget dom 33, dok. 27; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 481, dok 75, s. 8 (forfatterens paginering).

²⁵⁰ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: henlagt sak anr. 27640, ”Rapport til Lederen av Statspolitiet” avgitt av politiførstebetjent E. Dønnum, datert 16.5.1944, s. 1.

²⁵¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 8 (mappe), dok. 2, s. 2; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 481, dok. 15, s. 2.

²⁵² RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: ”Nyordningen av politiet 1940-1945”, mappe: ”Årsoversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet”, unummerert og utitulert dokument, s. 3.

jeg har behandlet kan tyde på at denne rekrutteringskilden ble viktigere jo lengre ut i okkupasjonen man kom.

I likhet med de to foregående gruppene var det også blant de uøvde ansatte et visst frafall i løpet av okkupasjonen. Noen ble overført til andre statspolitiavdelinger, mens andre forlot Statspolitiet helt. Andre forsøkte å komme seg bort, men lyktes ikke. Var så avskjedigelsene som ble innvilget et resultat av misnøye med tjenesten eller er det mulig å spore andre årsaker?

Det første likhetstrekket synes å være at alle fire forlot Statspolitiet i en sen fase av okkupasjonen. Den første som fikk avskjed var Sverre Fermann Lie som hadde tjenestegjort ved Bergensavdelingen fra høsten 1941. Oktober 1943 ble han overført til Oslokontoret hvor han fikk innvilget en avskjedssøknad i april 1944.²⁵³ Før dette hadde han forsøkt å komme seg bort fra Stapo ved et par anledninger, men uten å lykkes. Som jeg har vist søkte han om avskjed sammen med Audun Bødtker i mai 1943, med den begrunnelsen at han ikke følte at politiet hadde bruk for ham.²⁵⁴ En ny søknad fra september samme år begrunnes med at han ikke føler seg: "[...] åndelig skikket til fortsatt arbeide ved politiet."²⁵⁵ I en forklaring avgitt ved landssvikavdelingen i Bergen i august 1945 sier han at han mislikte sterkt tjenesten i Statspolitiet og derfor ønsket seg bort. Han trekker spesielt frem misnøye med å bli avgitt til tjeneste hos det tyske sikkerhetspolitiet.²⁵⁶ I lys av avskjedssøknadene er det liten grunn til å tvile på at det faktisk var en viss misnøye hos Fermann Lie med arbeidet i Stapo, uavhengig av hva grunnen måtte være. Årsaken til at han etter hvert fikk innvilget avskjed synes imidlertid å ha hatt sammenheng med private forhold. I et brev til lederen av Statspolitiet, i forbindelse med Fermann Lies avskjedssøknad fra september 1943, skriver Bergenskontorets daværende leder Sverre Johansen at: "[...] hans privatliv er av en sådan art at han ikke passer som politimann."²⁵⁷ Hvor stor misnøyen med Statspolitiet hos Fermann Lie enn var hindret den han ikke i å på nytt søke seg til politiet i mars 1945, en søknad han selv begrunnet med at hans: "[...] nuværende stilling fyller ikke de krav jeg som NS-mann og frontkjemper stiller til meg selv [...]."²⁵⁸ At dette utsagnet kan være farget av det faktum at det er en jobbsøknad, må selvfølgelig has i bakhodet, men søknaden nyanserer kanskje den uttalte motstanden mot

---

²⁵³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok 80, s. 16 (forfatterens paginering).

²⁵⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 19 (mappe), dok. 6.

²⁵⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok 19 (mappe), dok. 8 (mappe), dok. 3, s. 1 (forfatterens paginering).

²⁵⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 11 s. 2, 7.

²⁵⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 19 (mappe), dok. 8 (mappe), dok. 3, s. 2 (forfatterens paginering). Hva Sverre Johansen sikter til her utdypes nærmere i kapittel 8 i denne oppgaven.

²⁵⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, Sitert etter dom fra Gulating lagmannsrett, dok. 80 s. 20 (forfatterens paginering).

statspolititjenesten. Den var åpenbart ikke nok til å utelukke fortsatt tjeneste i okkupasjonens politietat.

Misnøyen med Statspolitiet som det var mulig å ane hos Fermann Lie, er det derimot vanskelig å se hos de tre andre i denne gruppen som forlot Stapo. Kontorbetjent Ruth Johannessen sa opp sin stilling i september 1944, etter ti måneders tjeneste, med begrunnelsen at hun skulle melde seg til det tyske Røde kors.²⁵⁹ De to andre skal i følge forklaringer de selv avga etter okkupasjonen ha blitt oppfordret av avdelingsleder Sverre Johansen om å søke avskjed. For konstabel Kolbein Guddal skal det ha skyldtes at han som vakthavende den dagen førstebetjent Njøten ble skutt rett utenfor kontoret ikke lyktes i å arrestere attentatmannen.²⁶⁰ Det er altså ingen av disse tre som forklarte avskjeden sin fra Statspolitiet med korpsets natur eller virke, selv ikke etter okkupasjonen.

I tillegg til de som faktisk sluttet må dem som forsøkte å forlate stapotjenesten også tas med i betraktning. For gruppen med uøvde er det snakk om to personer. Rolf Andersen ble ansatt ved Bergensavdelingen september 1942, kort tid etter han vendte hjem fra fronttjeneste. Han forsøkte imidlertid raskt å komme seg vekk fra avdelingen, noe han selv begrunnet i en forklaring avgitt etter okkupasjonen med at han ikke passet som politimann, samt at han mislikte samarbeidet mellom Statspolitiet og tysk sikkerhetspoliti.²⁶¹ Det kan for så vidt godt hende at dette var den reelle årsaken. Oppsigelsen til Andersen skal å kommet etter bare to måneder i Stapo, og kan derfor ha vært en reaksjon på arbeidsoppgavene.²⁶² Samtidig må slike uttalelser være gjenstand for et spesielt kildekritisk blick, siden de er gitt i en situasjon der opphavspersonen selv sto under tiltale i rettsoppjøret, med en betydelig egeninteresse i hvordan omstendighetene ble fremstilt. Noen grunner til å forlate Statspolitiet kunne for eksempel være mer aktverdige enn andre.

Johan Tjørn derimot fikk aldri muligheten til å gi en utfyllende forklaring på oppsigelsen sin, siden han 18. september 1944 ble likvidert av en motstandsgruppe i Oslo. Han hadde begynt sin statspolitikarriere i Bergen i januar 1942, men søkte seg til Oslo oktober samme år der han tjenestegjorde ved Hovedkontoret. Tre dager før han døde søkte

---

²⁵⁹ Dette ble det for øvrig aldri noe av. Se RA, Landssvikarkivet, Bredtveit fengsel: K-dom 69 1947/48, dok. 7 s. 2-3.

²⁶⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 564, dok. 6, s. 3, dok 37, s. 4. Sjøføren Trygve Ferstad skal ha blitt bedt om å si opp av Sverre Johansen på grunn av ”uoverensstemmelser” med andre tjenestemenn ved avdelingen, men han utdyper ikke nærmere hva disse skal ha vært. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 473, dok. 35, s. 5.

²⁶¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 641, dok 40, s. 3.

²⁶² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 641, dok. 54, s. 7, 10.

han om å slutte i Stapo på grunn av et tilbud om en stilling ved NS Riksdepot.²⁶³ Søknaden ble naturlig nok aldri behandlet. Skiftet av arbeidsplass ville uansett ikke representert et brudd med det rådende politiske regimet.

Frafallet i denne gruppen synes å være på linje med den foregående gruppen ansatte, men noe lavere prosentvis. At de uøvde i større grad ble ansatt på et senere tidspunkt av okkupasjonen, bidro kanskje til at en høyere andel ble i Statspolitiet frem til okkupasjonens slutt. Den største forskjellen ligger i at avskjedene var et resultat av oppsigelser. For de to foregående gruppene var det i større grad snakk om overføringer til andre tjenestesteder.

3.3.3 Avansement og utdanning

Hvordan var så mulighetene for avansement for personer som begynte i Statspolitiet uten noen som helst erfaring fra politiarbeid? Basert på de to første gruppene kan man se at førkrigsansatte sto i en særstilling, samtidig som mulighetene for opprykk også var gode for ansatte med svært begrenset erfaring med politiarbeid fra tidligere. Var de like gode for de ”helt uøvde folkene”?

Utgangspunktet for de ordinære tjenestemennene i denne gruppen er det samme som i den forrige: alle ble ansatt som konstabler. Andelen som opplevde opprykk blant disse var også noenlunde lik som hos gruppen med *krigspoliti*. Ni av 14 ble forfremmet til betjenter, og ansienniteten ser for øvrig ut til å ha klare likhetstrekk. Nesten samtlige fikk opprykk etter mellom ett og halvannet år i tjenesten. En 21 år gammel konstabel som begynte ved Osloavdelingen september 1943 og ble overført til Bergen to måneder senere ble riktignok betjent allerede 1. januar 1944.²⁶⁴ Også innenfor denne gruppen finnes det altså eksempler på svært raskt avansement. Karrierestigen stoppet imidlertid der, og han tjenestegjorde som betjent frem til frigjøringen. Dette gjaldt også for de aller fleste som avanserte til betjenter, selv om det var et par som opplevde videre forfremmelser. Om enn kun midlertidig i ett av tilfellene. Finn Georg Hoffmann var betjent da han våren 1944 ble forflyttet til avdelingen i Trondheim hvor han tjenestegjorde som fungerende førstebetjent, men denne graden beholdt han ikke da han vendte tilbake til Bergenskontoret et halvt år senere.²⁶⁵

Gunnar Killi avanserte ikke bare til en høyere tjenestemannsstilling ved å bli utnevnt til betjent, men ble også embetsmann i løpet av sin tid i Statspolitiet. Da han begynte i Bergen

---

²⁶³ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: henlagt sak anr. 27640, unummerert dok, oppsigelsessøknad datert 15.9.1944.

²⁶⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 440, dok. 48, s. 6-7 (forfatterens paginering).

²⁶⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 691, dok. 50, s. 3.

ved avdelingens opprettelse, kom han fra en jobb i postvesenet, senest ved et tysk postkontor i Oslo. Ved Bergensavdelingen tjenestegjorde han frem til slutten av desember 1943, og som betjent det siste året. Han var en del av trioen ved avdelingen som våren 1943 deltok på etterforskningskurs i Berlin i regi av det tyske sikkerhetspolitiet, og han hadde dermed fått en grundig politiutdannelse sammenlignet med de andre ved avdelingen som hadde Statspolitiet som inngang til politiryket. I februar 1944 ble han forfremmet til politifullmektig og leder av Statspolitets kontor i Kirkenes, og i mars 1945 tok han over ledelsen for avdelingen i Tromsø.²⁶⁶ Eksamen artium hadde han tatt i 1935, og senere, etter eget utsagn, lest en del juss på fritiden. Men uten en grad å vise til i forbindelse med det.²⁶⁷ Forfremmelsen tjener som et eksempel på hvilke muligheter som lå i Statspolitiet for folk med ambisjoner.

Det at de tre tjenestemennene som deltok på det tyske sikkerhetspolitiets kurs i Berlin var blant dem, uten førkrigsbakgrunn i politiet, som klatret høyest i hierarkiet, reiser det interessante spørsmålet om det var denne politiutdanningen som hadde betydning for forfremmelsene, eller om de ble valgt ut til kurset fordi de ble ansett som lovende statspolitimenn.

De fem konstablene som ikke opplevde noen form for avansement ble stort sett ansatt i en sen fase av okkupasjonen eller tilbrakte kun en kort periode i tjenesten. Fire av fem ble ansatt fra våren til sommeren 1944, og det er dermed ikke oppsiktsvekkende at de forble i konstabelstillinger. Den som skiller seg noe ut i denne sammenhengen er Reidar Wisnes. Han ble formelt ansatt ved avdelingen i juli 1943, men skal ikke ha tiltrådt stillingen før i november samme år. Det var riktignok ingen ved avdelingen med kortere ansiennitet som fikk opprykk i denne perioden. I følge en forklaring tidligere avdelingsleder Sverre Johansen avga etter okkupasjonen var Wisnes heller ikke: "[...] egnet til aa drive etterforskning [...]".²⁶⁸ Forfremmelser i Statspolitiet skulle jo som tidligere beskrevet skje etter "dyktigheten." Johansens forklaring kan tyde på at det i dette tilfellet var snakk om politifaglig dyktighet.

Blant de personene som ble ansatt i stillinger som utgangspunktet ikke innebar tradisjonelt politiarbeid: sjåførere, kontorpersonale og lignende, var det to stykker som tok steget opp til konstabler. Den første var kontorbetjenten Bjørg Sæbø som sommeren 1943 fikk konstabels grad, men for hennes vedkommende ser ikke utnevnelsen ut til å ha hatt noen stor innflytelse på arbeidsoppgavene. Forfremmelsen synes hovedsakelig å ha vært et

---

²⁶⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok, s. 13-14.

²⁶⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 17 s. 1.

²⁶⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 688, dok. 6 (mappe), dok. 26, s. 1.

spørsmål om økt lønn, mens arbeidet i stor grad forble det samme.²⁶⁹ Som Per Ole Johansen har vist var dette en vanlig praksis i Statspolitiet for å beholde dyktige kontorbetjenter.²⁷⁰ Hun utførte allikevel også et par oppdrag av politimessig natur i form av en kirkekontroll og en fangetransport.²⁷¹

Sjåføren Olaf Olsen hadde blitt ansatt ved avdelingen i september 1941, og ble utnevnt til konstabel fra januar 1944. Høsten samme år gjennomgikk han et etterforskningskurs i Oslo.²⁷² Det betyr at han gjorde tjeneste som konstabel i ganske lang tid uten noen som helst form for kursing. Det er imidlertid prosessen rundt utnevnelser som er mest spesiell. Allerede i januar 1943 hadde det blitt forsøkt fra Bergensavdelingens side å forfremme Olsen til konstabel, men dette ser ut til å ha blitt stoppet av både statspolitisjef Marthinsen og sikkerhetspolitisjef Oliver Møystad. Grunnen var at Olsen hadde en betinget dom for tyveri på rullebladet.²⁷³ Dette viser at det var et ønske hos lederen av Sikkerhetspolitiet og statspolitisjefen om at det ble opprettholdt en viss standard.

Den påfølgende høsten søkte allikevel Sverre Johansen igjen om at Olaf Olsen skulle bli statspolitikonstabel,²⁷⁴ og denne gangen gikk forfremmelsen igjennom, men omstendighetene som ledet til det er litt uklare. Det kan imidlertid virke som om Olsen fikk hjelp av tidligere nevnte Albert Storvand ved Hovedkontoret, som han skal ha blitt kjent med gjennom tjenesten i Stapo.²⁷⁵ At Olaf Olsen ble ansatt i Statspolitiet i første omgang skyldes nok først og fremst uvitenhet om bakgrunnen hans, og det virker som om dette ble oppdaget i forbindelse med forfremmelsessøknaden. Olsen selv inkluderte det heller ikke i søknaden på stillingen som sjåfør sommeren 1941.²⁷⁶ På en annen side skal Selliaas i sin undersøkelse av stapoansatte ha funnet noen tjenestemenn med kriminell bakgrunn.²⁷⁷ Tilfellet Olsen var dermed ikke enestående. At utnevnelser til konstabel allikevel gikk igjennom til slutt, til tross for at den hadde blitt annullert tidligere samme år, viser at den standarden som Møystad og Marthinsen hadde forsøkt og opprettholde ikke var absolutt.

---

²⁶⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: betinget dom 33, dok 27, dok. 12.

²⁷⁰ Johansen, "Routine office work", s. 172.

²⁷¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: betinget dom 33, dok. 26, s. 4.

²⁷² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 502, dok, 35, s. 2-3.

²⁷³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 502, dok. 54 (mappe), unnummerert dok., skriv fra Karl Marthinsen til lederen av Sikkerhetspolitiet datert 26.1.1943, unnummerert dok., skriv fra Oliver Møystad til lederen av Statspolitiet datert 19.2.1943.

²⁷⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 502, dok. 54 (mappe), unnummerert dok., skriv fra Sverre Johansen til lederen av Statspolitiet v/ politiinspektør Storvand datert 7.10.1943.

²⁷⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 502, dok. 35, s. 2-3.

²⁷⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 502, dok. 54 (mappe), unnummerert dok., søknad om ansettelse i Statspolitiet datert 27.7.1941.

²⁷⁷ Selliaas, "STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste", s. 159.

Den generelle politiutdanningen for denne gruppen ser ut til å være ganske lik som for gruppen med tidligere politierfaring. For de fleste er det snakk om kortere kurs på opptil seks uker.²⁷⁸ Nivået på allmennutdannelsen ser derimot til å ha ligget noe høyere for denne gruppen enn for de to andre. Foruten Gunnar Killi: den eneste med eksamen artium i gruppen, hadde ni av 18 fullført middelskolen. Andelen i de to foregående gruppene på dette området var betydelig lavere. Den militære utdannelsen som tradisjonelt var vanlig blant politifolk finner man kun hos én med befalsskole.²⁷⁹

Det at nivået på allmennutdannelsen var noe høyere for denne gruppen ser imidlertid ikke ut til å ha hatt noen effekt på avansementet. Mulighetene for forfremmelser ser ut til å vært ganske like som for den forrige gruppen. Den eneste blant Bergensavdelingen ansatte som ble embetsmann uten bakgrunn i politiet før okkupasjonen, eller juridisk embetseksamen, var riktignok i det øvre utdannelsessjiktet med eksamen artium, men hvor betydningsfullt det var er usikkert. Som vi så blant de førkrigsansatte tjenestemennene synes ikke utdanning å ha vært særlig sentralt for forfremmelser.

3.4 Fallende standard?

Utnevnelsen til konstabel for sjåføren Olaf Olsen, til tross for at han var tidligere straffedømt, viser at kravene i Statspolitiet ikke var så høye på denne tiden. Samtidig viser den opprinnelige annulleringen fra sikkerhetspolitiledelsens side at det fantes visse standarder. Det ble allikevel gjort noen ansettelser ved Bergensavdelingen helt på tampen av okkupasjonen som kan tyde på at villighet til å tjenestegjøre i Statspolitiet i seg selv var tilstrekkelig. En kvinnelig kontorbetjent som ble ansatt i mars 1945 hadde for eksempel blitt strøket som medlem av NS et år tidligere.²⁸⁰ NS-medlemskap var som påpekt et krav for å tjenestegjøre i Statspolitiet, og at dette kravet ble opprettholdt vises blant annet ved at en mann som ble ansatt som konstabel ved Bergenskontoret høsten 1941 skal ha fått ansettelsen annullert som følge av at han ikke var medlem.²⁸¹ At en annen kontorbetjent som også begynte ved avdelingen i mars 1945, faktisk meldte seg inn i partiet dagen etter ansettelsen

---

²⁷⁸ Opplysningene om de forskjelliges deltagelse på politi-kurs er varierende i landssviksakene. Se fotnote 242.

²⁷⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 691, dok. 4, s. 1.

²⁸⁰ RA, Landssvikarkivet, Bredtveit fengsel: K-sak 64 1947/48, dok. 32, s. 9. I dommen er sidetall 9 benyttet to ganger etter hverandre. Referansen er til den første siden nummerert med 9.

²⁸¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: jnr. 1564/46 dok. 7.

viser at medlemskap fortsatt ble vektlagt i okkupasjonens slutfase. Hun rakk riktignok aldri offisielt å bli medlem.²⁸²

Ansettelsen av sjåføren Jan Forsberg Danielsen den samme måneden er på en annen side oppsiktsvekkende. Han skal ha meldt seg ut av partiet allerede i 1941.²⁸³ Omstendighetene rundt denne ansettelsen er uklare, men det virker som om han kom i kontakt med Bergensavdelingen fordi han var ettersøkt for å ha stukket av fra tjenesten sin hos den tyske transportorganisasjonen NSKK.²⁸⁴ Dette kommer frem av en avhørsrapport skrevet av påtroppende avdelingsleder Johan Bjørgan datert 20.3.1945.²⁸⁵ Her fremgår det også at han hadde meldt seg ut av partiet. Danielsen skal på dette tidspunktet ha vært aspirant i Germanske SS Norges avdeling i Rogaland, men daværende ”stormfører” Olav B. Haugland anbefalte i et skriv datert 4.4.1945 at han ikke burde ansettes i Stapo.²⁸⁶ I tillegg til disse omstendighetene skal han heller ikke ha hatt gyldig norsk førerkort.²⁸⁷ Denne ansettelsen indikerer at rekrutteringsgrunnet til Statspolitiet på slutten av okkupasjonen var begrenset. Samtidig finnes det et eksempel på en noe merkverdig ansettelse på et langt tidligere tidspunkt. En av Bergenskontorets tjenestemenn, som ble ansatt ved Hovedkontoret i Oslo sommeren 1942, hadde blitt sagt opp fra Bergen politikammer året før for tjenesteforsømmelse.²⁸⁸

Det siste tyder på at det ikke bare var i okkupasjonens slutfase at Statspolitiet hadde utfordringer med rekrutteringen. Det at Danielsen faktisk var tilknyttet GSSN, og dermed viste politisk pålitelighet gjennom det, kan imidlertid ha vært betydningsfullt.

3.5 Oppsummering: brudd med tradisjonelle politinormer

Statspolitiets Bergensavdeling hadde fra opprettelsen en kjerne med svært erfarne, eldre politifolk. Disse utgjorde allikevel en mindre andel av tjenestemennene enn det Nils Johan Ringdal har beskrevet for Statspolitiet som helhet. Den totale mannskapsstyrken gjennom avdelingens eksistens bestod hovedsakelig av personer som gikk inn i politiet i løpet av

---

²⁸² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: forelegg jnr. 563/45, unummerert dokument, ”Forelegg” datert 23.3.1946, dok. 15, s. 9 (forfatterens paginering), dok. 15, s. 10 (forfatterens paginering).

²⁸³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: henlagt sak jnr. 724/45, dok. 1a, s. 4 (forfatterens paginering).

²⁸⁴ Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps.

²⁸⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: henlagt sak jnr. 724/45, dok. 30 (mappe), dok. 4.

²⁸⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: henlagt sak jnr. 724/45, dok. 30, omslag.

²⁸⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: henlagt sak jnr. 724/45, dok. 23.

²⁸⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 337, dok. 51, s. 3 (forfatterens paginering).

okkupasjonen, og som ikke hadde noen forbindelser til mellomkrigstidens politietat. Kjernen av førkrigsansatte var i stor grad intakt igjennom okkupasjonen, og det frafallet som var kan ikke tilskrives utviklingen som i følge Arnt-Erik Selliaas gjorde seg gjeldende i Statspolitiet rundt årsskiftet 1941/42. Flere av dem ble ved avdelingen over lengre tid, og sørget derfor for en viss politifaglig kontinuitet.

De store mulighetene for avansement representerer det klareste bruddet mellom Statspolitiet Bergensavdeling og politiet før okkupasjonen. Selv om avdelingens første leder møtte det tradisjonelle kravet om juridisk utdannelse for embetsstillinger i politiet, viser det lave utdannelsesnivået hos de førkrigsansatte som ble embetsmenn en ganske radikal forandring i praksis. Det at denne gruppen sto i særstilling når det kom til forfremmelser, viser at politierfaring var betydningsfullt. Avansementsmulighetene for personer som hadde blitt ansatt i politiet i løpet av okkupasjonen var også svært gode, og betydelig bedre enn de hadde vært i årene før okkupasjonen, men klart mer begrensede enn blant førkrigsansatte. Utdanningsnivået blant disse var i likhet med de førkrigsansatte generelt ganske lavt, men det er en interessant forskjell ved at det var merkbart høyere blant dem som ikke hadde noen politierfaring før ansettelsen i Stapo. Dette var også den gruppen som bestod av flest unge folk. Utdanning ser uansett ikke ut til å ha vært det mest betydningsfulle for forfremmelser.

Det er mulig å se spor av en linje tilbake til det ”gamle” Statspolitiet og Utrykningspolitiet før okkupasjonen ved at noen av tjenestemennene hadde bakgrunn fra disse korpene, men dette er ikke et påfallende trekk. Den sterke tilknytningen til lokalsamfunnet som man finner blant avdelingens samlede mannskapsstyrke viser også at okkupasjonens statspoliti var et ganske annet politikorps enn det ”gamle” Statspolitiet som ”slo til utenifra.”

Frafallet blant mannskapsstyrken som helhet var heller ikke oppsiktsvekkende høyt, og ganske få ser ut til å ha forlatt Statspolitiet på grunn av misnøye mot selve arbeidet der. Noen oppsigelser som ikke ble innvilget nyanserer imidlertid dette bildet noe. Et par av ansettelsene i okkupasjonens slutfase antyder også visse rekrutteringsutfordringer.

Det at medlemskap i NS var en forutsetning for tjeneste i Statspolitiet, og at personer ble sluset inn i politiet gjennom partiet, var et klart brudd med mellomkrigstidens politiideal om politisk nøytralitet.

4 Medlemskap og engasjement i Nasjonal Samling blant de ansatte

Hvilken tilknytning hadde NS-medlemmene som tjenestegjorde ved Statspolitiets Bergensavdeling til partiet? Hvor mange var aktive medlemmer, og hvor stor andel av den totale mannskapsstyrken hadde vært medlemmer av NS allerede før okkupasjonen? Dette er spørsmålene jeg skal belyse i dette kapitlet. Kapitlet innledes med en kort gjennomgang av Nasjonal Samlings opprettelse og utvikling i årene før okkupasjonen.²⁸⁹ Deretter vil jeg se på den store andelen politifolk som meldte seg inn i partiet høsten 1940 og vinteren 1941, før jeg skal undersøke NS-tilknytningen blant Bergensavdelingens ansatte. Innmeldelsestidspunkt og aktivitet i partiet er blant temaene som skal undersøkes. I hvilken grad bestod Statspolitiets Bergensavdeling av lojale og aktive NS-medlemmer? Når det gjelder medlemskap og aktivitet i NS' Hird skal det behandles i neste kapittel og vil i utgangspunktet ikke inngå her. Avslutningsvis vil jeg undersøke om det er mulig å se en favorisering av førkrigsmedlemmer i NS ved Bergenskontoret når det kom til avansement.

4.1 NS før okkupasjonen

17. mai 1933 stiftet Vidkun Quisling sitt parti, Nasjonal Samling, men NS fikk aldri noen fremskutt posisjon i det norske politiske landskapet i årene før okkupasjonen. Oppslutningen ved de to stortingsvalgene som partiet stilte til var på 2,2 prosent i 1933, og 1,8 prosent i 1936. I kommunevalgene ble 1,5 prosent i 1934 etterfulgt av 0,06 prosent i 1937, noe som tilsvarte i underkant av 1500 stemmer.²⁹⁰ Partiets medlemsmasse ble betraktelig redusert som følge av interne splittelser i 1936/37, og gikk fra å være et parti til å bli en sekt, slik historiker Hans Olaf Brevig har formulert det. De medlemmene som forble i partiet skal ha dyrket føreren Quisling som en profet, fremfor en politisk leder.²⁹¹ Historiker Hans Fredrik Dahl mener at NS ved årsskiftet 1939/40 kan ha bestått av en gruppe på 700-800 personer.²⁹²

---

²⁸⁹ For mer om NS før den tyske okkupasjonen av Norge se for eksempel Brevig, Hans Olaf og Ivo de Figueiredo, *Den norske fascismen. Nasjonal Samling 1933-1940*, Pax Forlag, Oslo, 2002; Dahl, Hans Fredrik, *Quisling – En norsk tragedie*, Aschehoug, Oslo, 2012. Om de ideologiske brytningene i NS i 1930-årene se blant annet Bruknaap, Dag O., ”Ideene splitter partiet. Rasespørsmålets betydning i NS’ utvikling” i *Fra idé til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, red: Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen, Universitetsforlaget, Bergen, 1976, s. 9-48.

²⁹⁰ Brevig og de Figueiredo, *Den norske fascismen*, s. 58.

²⁹¹ Brevig og de Figueiredo, *Den norske fascismen*, s. 98, 104.

²⁹² Dahl, *Quislings nettverk*, s. 90.

Ideologisk hadde partiet likhetstrekk med nazismen fra begynnelsen, men disse var ikke fremtredende. NS hadde allikevel en utvikling som gikk i retning av tysk nasjonalsosialisme og italiensk fascisme.²⁹³ Fra 1935 ble antisemittismen en del av partiets ideologi, og intensivert fra 1938.²⁹⁴ Dreiningen mot antisemittisme plasserte NS nærmere det nasjonalsosialistiske Tyskland.²⁹⁵ Historiker Ivo de Figueiredo beskriver partiets selvforståelse på dette tidspunktet som en: ”[...] revolusjonær fortropp i påvente av den nasjonalistiske maktovertagelsen.”²⁹⁶

4.2 Tysk okkupasjon og politifolk til partiet

Det var et redusert NS som møtte den tyske invasjonen 9. april, men okkupasjonen skulle medføre radikale endringer for partiets medlemsmasse og posisjon i Norge. Josef Terbovens nyordning 25. september 1940 gjorde NS til landets ”statsbærende” – og eneste lovlige – parti. Totalt skal det ha vært over 50 000 personer som på et eller annet tidspunkt i løpet av okkupasjonen sto som medlemmer av partiet.²⁹⁷

I politietaten ble NS-medlemskap et sentralt spørsmål kort tid etter Terbovens nyordning. En statistikk som Politidepartementet selv utarbeidet i januar 1941 viste at 1117 av landets 4040 politiansatte hadde meldt seg inn i partiet i løpet av den foregående høsten.²⁹⁸ Politifolk ble riktignok påvirket til å melde seg inn. Nils Johan Ringdal har hevdet at påtrykket for å få politifolk inn i NS hovedsakelig kom fra den nyutnevnte politiministeren Jonas Lie og hans departement: ”Det var Jonas Lie og hans nyopprettede Politidepartement som var drivkraft nummer én i kampanjen.”²⁹⁹ Bernt Roughvedt legger, i sin biografi om Lie, større vekt på partiet selv. Vervekampanjen var: ”[...] et utslag av lokale NS-politikeres reaksjon på Innenriksdepartementets fremstøt for å nazifisere det norske samfunn.”³⁰⁰ Dette fremstøtet kom, i følge Roughvedt, fra Quisling selv og Innenriksminister Albert Viljam Hagelin, der målet var å øke partiets kontroll over det norske samfunnet ved å plassere NS-medlemmer i ledende posisjoner.³⁰¹ Både på et møte i Politiembetsmennenes Landsforening

---

²⁹³ Brevig og de Figueiredo, *Den norske fascismen*, s. 103.

²⁹⁴ Brevig og de Figueiredo, *Den norske fascismen*, s. 168.

²⁹⁵ Dahl, *Quisling – En norsk tragedie*, s. 209.

²⁹⁶ Brevig og de Figueiredo, *Den norske fascismen*, s. 191.

²⁹⁷ Dahl, *Quisling – En norsk tragedie*, s. 318; Dahl, Hans Fredrik, Bernt Hagtvet og Guri Hjeltnes, *Den norske nasjonalsosialismen. Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder*, Pax Forlag, Oslo, 2009 (første gang utgitt i 1982), s. 137.

²⁹⁸ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 38.

²⁹⁹ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 29.

³⁰⁰ Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 173.

³⁰¹ Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 173-174.

8. oktober og på Norsk Politiforbunds landsstyremøte dagen etter uttalte Lie at NS-medlemskap ikke var et krav.³⁰² Et skriv til landets politimestre fra 14. desember tyder imidlertid på at medlemskap på dette tidspunktet var ønskelig:

Veien til gjenopprettelsen av Norges frihet går over Nasjonal Samling. Passiv lojalitet er ikke nok. Det kreves at politiet med hele sin kraft går inn for den politiske nyordning. Det gamle syn at en politimann skulle være nøytral og ikke stå tilsluttet noe politisk parti har tapt sin gyldighet i og med at det kun eksisterer et eneste nasjonalt og lovlig parti, og det er det statsbærende.³⁰³

Politiminister Lie skal også ha kommet med oppfordringer om innmeldelse i mer uformelle settinger.³⁰⁴ Jan A. Arnli konkluderer allikevel, i sin hovedoppgave i historie om NS-oppslutningen blant politifolk, med at det aldri forelå et direkte krav om at politimenn gikk inn i partiet.³⁰⁵ Uavhengig av hvem de største pådriverne for innmeldelse var, gikk som påpekt en høy andel av landets politifolk inn i NS i denne perioden.

For ansatte i Statspolitiet derimot var medlemskap, som vist tidligere, i utgangspunktet et krav. Som vi så i forrige kapittel ble dette også forsøkt opprettholdt ved Bergensavdelingen i sluttfasen av okkupasjonen, selv om det var et par utmeldte medlemmer som fikk innpass i mannskapsstyrken på denne tiden. De førkrigsansatte som tiltrådte kontoret sommeren og høsten 1941 tilhørte i stor grad gruppen som meldte seg inn høsten 1940. Med unntak av de to med medlemskap som strakk seg tilbake til før okkupasjonen, meldte resten seg inn etter 25. september; den siste i desember.³⁰⁶ Her var de kanskje i tråd med den generelle utviklingen i politiet, men ikke nødvendigvis med utviklingen ved sitt eget politikammer. I Bergen, der alle med unntak av én befant seg, var det i størst grad politiembetsmennene som sluttet opp om NS. Ved utgangen av 1940 var det ikke flere enn 28 av 234 tjenestemenn som hadde meldt seg inn i partiet.³⁰⁷ De to med førkrigsmedlemskap i NS fornyet begge sine medlemskap denne høsten, men Bergenskontorets senere leder Johan Bjørgan, medlem siden 1935, gjorde dette allerede 13. september.³⁰⁸ Altså før NS ble det ”statsbærende parti.” Det andre førkrigsmedlemmet, Ole Elgaaen, hadde gått inn i partiet i 1938,³⁰⁹ på et tidspunkt da NS var utpreget antisemittisk. Polititjenestemenn som var medlemmer av NS før

³⁰² Arnli, *Det norske politi*, s. 83, 88.

³⁰³ Sitert etter Johansen, ”En profesjon i strid med seg selv”, s. 325.

³⁰⁴ Johansen, ”En profesjon i strid med seg selv”, s. 325; Se også Arnli, *Det norske politi*, s. 84.

³⁰⁵ Arnli, *Det norske politi*, s. 121.

³⁰⁶ Innmeldingen til en av de førkrigsansatte tjenestemennene er ikke datert nærmere i dommen enn ”høsten 1940.” RA, Landssvikarkivet, dom 662, dok. 57, s. 13.

³⁰⁷ Arnli, *Det norske politi*, s. 134-136.

³⁰⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 66, s. 1.

³⁰⁹ RA, Landssvikarkivet, Senja politikammer: dom 32/45, dok. 2.

okkupasjonen skal for øvrig ha vært noe av en sjeldenhet. Tanken om politisk nøytralitet sto som påpekt sterkt i etaten. Urolighetene som partiets møter hadde medført fra stiftelsen, og som politiet ofte måtte håndtere, skal ha skapt en viss avsmak mot partiet blant politifolk. Ringdal anslår at det på landsbasis ikke var mer enn 30-40 NS-medlemmer i politiet før den tyske invasjonen.³¹⁰ Partiet hadde jo også i utgangspunktet en svært beskjeden tilhengerskare.

Påtrykket for å melde seg inn i NS er mest relevant for å forklare oppslutningen blant førkrigsansatte politifolk. I tillegg kommer dem som hadde blitt ansatt i politiet etter 9. april, og som befant seg i etaten høsten 1940. Ved Bergenskontoret er det her snakk om to personer, blant annet avdelingens første leder Alf Hans Granås. Blant førkrigsmedlemmene var det én som fornyet medlemskapet i denne perioden, noe som muligens kan sees i forbindelse med påvirkningen. To andre førkrigsmedlemmer som hadde blitt ansatt i politiet i april fornyet imidlertid allerede sommeren 1940.³¹¹

Med ett unntak meldte resten seg inn i NS før de gikk inn i politiet. Disse innmeldelsene var nok i større grad utslag av personlig overbevisning, men det fantes andre årsaker til å bli medlem av partiet i løpet av okkupasjonen. Historiker Magne Skodvin påpeker at:

Statistisk må ein serleg feste seg ved den store gruppa som melde seg inn ut frå heller avgrensa interessedriv, stundom reint situasjonsdikterte og opportunistiske, – folk som hadde økonomisk hopehav med okkupasjonsmakta, og såg innmelding som ein politisk konsekvens av det, for å ta eit serleg klårt tilfelle.³¹²

Å tolke alle innmeldelsene som et uttrykk for en ideologisk nasjonalsosialistisk overbevisning kan derfor være feilaktig. Seks stykker meldte seg allikevel inn mellom 9. april og 25. september 1940, på et tidspunkt da Nasjonal Samlings privilegerte posisjon i okkupasjonsstyret ennå ikke var avklart.³¹³ Det er lettere å tolke disse innmeldelsene som mer ideologisk motiverte. For øvrig var det en stor andel, også blant dem som ikke var i politiet på det tidspunktet, som meldte seg inn i etterkant av nyordningen høsten 1940. Det er

---

³¹⁰ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 61.

³¹¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 57, s. 10; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 499, dok. 41, s. 8 (forfatterens paginering).

³¹² Skodvin, Magne, "Historisk innleiing" i *Om Landssvikoppjøret: Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, Justis- og politidepartementet, Oslo, 1962, s. 18.

³¹³ For ytterligere to av personene i undersøkelsen kommer det ikke frem noen nøyere datering av innmeldelsen enn september 1940, og det er derfor vanskelig å avgjøre om innmeldelsene skjedde før eller etter 25. september. Se RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 47, dok. 19, s. 2 (forfatterens paginering); RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: henlagt sak jnr. 724/45, dok. 1a, s. 4 (forfatterens paginering).

nok allikevel førkrigsmedlemskap som er den sterkeste indikatoren på nasjonalsosialistisk oppslutning, når det kommer til innmeldelsestidspunkt.

4.3 Førkrigsmedlemmene

Hans Fredrik Dahl, Bernt Hagtvet og Guri Hjeltnes formulerte i 1982 begrepet ”Nasjonal Samlings harde kjerne” for å beskrive de 2691 personene som var medlem av partiet før 1940, og som fornyet medlemskapet i løpet av okkupasjonen.³¹⁴ En svakhet med denne kategoriseringen er at førkrigsmedlemmer som fortsatte å være aktive i partiet også under okkupasjonen, men uten å fornye medlemskapet sitt, ikke inkluderes. Personen med lengst ansiennitet i partiet blant Bergensavdelingens ansatte – Peder Stensbø – hadde vært medlem siden opprettelsesåret og ble en del av NS Kamporganisasjon (K.O.) i juni 1940, en prosess som riktignok skal ha begynt allerede i februar.³¹⁵ K.O. hadde blitt opprettet i 1936 og var ment å være en eliteorganisasjon innad i NS. Men i følge Ivo de Figueiredo var den langt fra elitær i perioden etter splittelsene i partiet, og omfattet stort sett alle som var aktive i partiet.³¹⁶ Etter Peder Stensbøs eget utsagn hadde han den første okkupasjonsvåren som oppgave å verve medlemmer til partiet, og den påfølgende sommeren og høsten arbeidet han i NS-avisen *Fritt Folk* i Oslo.³¹⁷ Han skal imidlertid ikke ha fornyet medlemskapet i løpet av okkupasjonen. Et annet medlem av K.O. som heller ikke fornyet medlemskapet sitt etter den tyske invasjonen av Norge var Reidar Wisnes, men han skal ha begynt å være aktiv i partiet igjen fra sommeren 1940.³¹⁸ At medlemskapene ikke ble fornyet, utelukker derfor ikke fortsatt oppslutning om partiet.

Av Bergensavdelingens totale styrke gjennom avdelingens eksistens på 46 personer, var det tolv med medlemskap som gikk tilbake til før okkupasjonen. Dette viser at nazifiseringen av avdelingen var ganske sterk, og at politisk overbevisning ble prioritert ved ansettelse. Her kan man se likhetstrekk med vektleggingen av nasjonalsosialistisk oppslutningen hos det tyske sikkerhetspolitiet. Blant førkrigsmedlemmene ved Bergensavdelingen skiller statspolitikonstabel, og tidligere frontkjemper, Egil Sæbø seg imidlertid noe ut ved å være et førkrigsmedlem med svært knapp margin. Han meldte seg inn i NS Ungdomsfylking (NSUF) så sent som 7. april 1940.³¹⁹ At han ikke fornyet

---

³¹⁴ Dahl, Hagtvet og Hjeltnes, *Den norske nasjonalsosialismen*, s. 137.

³¹⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 50, s. 4, dok. 130, s. 3 (forfatterens paginering).

³¹⁶ Brevig og de Figueiredo, *Den norske fascismen*, s. 118.

³¹⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 7, s. 1.

³¹⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 688, dok. 3 (mappe), dok. 9.

³¹⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 481, dok. 75, s. 7 (forfatterens paginering).

medlemskapet er, med tanke på innmeldelsestidspunktet, ikke så overraskende. Men han ble en del av partiet på et tidspunkt da dets posisjon i Norge var svært annerledes enn den ble etter den tyske invasjonen. Av de resterende førkrigsmedlemmene hadde de fleste sluttet seg til partiet i løpet av 1935-1936. Den eneste som hadde kommet til etter at NS gikk ”fra parti til sekt” var tidligere nevnte Ole Elgaaen.

Blant Bergensavdelingens fem K.O.-medlemmer var det bare én som ikke hadde vært medlem av NS før okkupasjonen.³²⁰ Nevnte Stensbø og Leif Sivertsen gikk inn i K.O. henholdsvis i 1940 og 1941. Sett i forbindelse med organisasjonens status før okkupasjonen kan dette kanskje tyde på at de ikke var av de mest aktive medlemmene i disse årene.

4.4 Partiengasjement

Et medlemskap i NS kunne enten være av en passiv eller aktiv art; fra dem som ikke hadde annen tilknytning til partiet enn selve medlemskapet, til dem som deltok på partimøter eller til og med hadde tillitsverv. Et aktivt medlemskap kan være en indikator på at oppslutningen om partiet var ideologisk motivert. Her er også aktivitet i NS’ Hird sentralt, som vi skal se i neste kapittel. Det er imidlertid ingen av Bergenskontorets ansatte som ser ut til å ha hatt et gjennomgående engasjement i partiet i form av tillitsverv, men jeg har funnet ti personer som på et eller annet tidspunkt skal ha hatt et verv i partiet. Jeg anser det ikke som nødvendig for oppgaven å gå i detalj når det gjelder hvert enkelttilfelle her, men for flere gjaldt vervet kun for kortere perioder. Som et eksempel på det kan Einar Mathisen, medlem av NS Ungdomsfylking (NSUF) fra 1935, trekkes frem. Han skal ha tilbragt to måneder som ”lagfører” i NSUF før han høsten 1940 gikk inn i Hirden.³²¹

Det mest interessante er at to førkrigsansatte tjenestemenn som hadde gått inn i partiet høsten 1940 også hadde perioder med verv i partiet. Olav Herlø var ”kretspersonalleder” for NS i Bergen i 1942 og 1943,³²² og Mathias Stavestrand ”lagpersonalleder” i perioden høsten 1942 til våren 1943. En av oppgavene hans her var å innhente opplysninger til NS’ personalkontor.³²³ Foruten disse to var det ytterligere fire som allerede var i politiet eller i Statspolitiet da de innehadde vervene. Politiminister Lie hadde jo allerede i desember 1940 gitt uttrykk for at den tradisjonelle normen om politisk nøytralitet i politietaten hadde mistet sin betydning. Førkrigsmedlemmet Ole Johan Larsen ser riktignok ut til å ha forlatt vervet

---

³²⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 576, dok. 55, s. 10 (forfatterens paginering).

³²¹ RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr. 1718/45, dok. 31, s. 3 (forfatterens paginering).

³²² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 662, dok. 57, s. 13.

³²³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 513, dok. 79, s. 2 (forfatterens paginering).

som ”propagandaleder” i lag 2 av NS i Bergen rundt samme tid som han begynte i Statspolitiet.³²⁴ Tillitsverv i partiet ser for øvrig ikke ut til å ha vært mer vanlig blant førkrigsmedlemmene i undersøkelsen enn for personene som meldte seg inn i løpet av okkupasjonen.

Foruten dem som tok verv i partiet var det også en del som innrømmet i forklaringer etter okkupasjonen å ha deltatt på partimøter i regi av NS. Per Ole Johansen har påpekt at for mange politimenn som meldte seg inn i partiet ble medlemskapet et ”papirmedlemskap.”³²⁵ De deltok altså ikke i slike aktiviteter. I forbindelse med det er det interessant å trekke frem Bergensavdelingens første overbetjent Olav Kvalheim, som fremhevet etter okkupasjonen at hans medlemskap var under forutsetning at det skulle være ”pro forma.” Han innrømmet allikevel å ha deltatt på partimøter både i Bergen og senere i Elverum.³²⁶ I februar 1942 underskrev han også et troskapsløfte til Vidkun Quisling,³²⁷ noe jeg ikke har funnet hos noen andre av avdelingens ansatte, kanskje med unntak av dem som tilhørte K.O.³²⁸ Han kan derfor ikke plasseres under betegnelsen ”papirmedlem.” Og det kan heller ikke flertallet av de førkrigsansatte ved Bergensavdelingen. Som jeg har vist inneholdt den gruppen på åtte to førkrigsmedlemmer og to som hadde partiverv, i tillegg til Kvalheim. Her ser man altså eksempler på hvordan erfarne politifolk som hadde vært i etaten før okkupasjonen tok til seg de nye retningslinjene i forhold til politisk engasjement, fremhevet av blant annet Jonas Lie. Her brøt flere med den politikulturen de selv hadde vært en del av i årene før den tyske invasjonen. Unntaket her er de to som var førkrigsmedlemmer i NS, og som gjennom det hadde tonet flagg politisk også i årene før okkupasjonen.

Når det gjelder avdelingens ansatte som helhet ser det ut til at litt over halvparten verken hadde tillitsverv eller deltok på partimøter. Mange av dem som hadde partiverv var også tilknyttet Hirten. Det var bare de to førkrigsansatte politimennene Herlø og Stavestrand som ikke var det. Blant dem som deltok på møter og var aktive medlemmer er også innslaget av hirdmedlemmer betydelig, men fem av disse var ikke tilknyttet Hirten.

Frafallet fra partiet er derimot nærmest ikke-eksisterende. De eneste av Bergensavdelingens ansatte som gikk ut av NS i løpet av okkupasjonsårene, hadde gjort det før de begynte i Statspolitiet, slik vi så i forrige kapittel. Ingen andre meldte seg ut av partiet.

---

³²⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 499, dok. 41, s. 8-9 (forfatterens paginering).

³²⁵ Johansen, ”Rettsoppgjøret med statspolitiet”, s. 56 og Johansen ”En profesjon i strid med seg selv”, s. 326.

³²⁶ RA, Landssvikarkivet, Østerdal politikammer: dom 616, dok. 3, s. 1-2, 6.

³²⁷ RA, Landssvikarkivet, Østerdal politikammer: dom 616, dok. 7.

³²⁸ Medlemmer av K.O. skulle i utgangspunktet avgi et skriftlig troskapsløfte til Quisling, se Brevig og de Figueiredo, *Den norske fascismen*, s. 116-117. Jeg har imidlertid ikke funnet noe eksemplarer av dette i landssviksakene til personene i undersøkelsen som var medlem av K.O.

4.5 Førkrigsmedlemskap i NS som faktor i avansement

I forrige kapittel viste jeg at mulighetene for raskt avansement i Statspolitiet var svært gode, og her sto tjenestemennene med bakgrunn i politiet fra før okkupasjonen i en særstilling. Ellers antydte forfremmelsene at personlig egnethet var det mest avgjørende, selv om de som klatret høyest i hierarkiet stort sett hadde vært i Statspolitiet fra opprettelsen. Men er det mulig å spore en favorisering av personer som var medlemmer av partiet allerede før okkupasjonen? For å undersøke dette vil jeg benytte meg av den samme inndelingen av de ansatte som jeg brukte i forrige kapittel, siden sammenligningen da vil være av personer med forholdsvis likt utgangspunkt. Alle tre kategoriene inneholder førkrigsmedlemmer i NS, men andelen innenfor hver gruppe er ganske varierende. Blant dem som ble ansatt i politiet etter 9. april og tjenestegjorde i andre grener av politiet før ansettelsen i Stapo, var sju av 17 førkrigsmedlemmer. Blant dem som ikke hadde noen erfaring fra politiet før ansettelsen hadde derimot ikke mer enn tre av 21 førkrigsmedlemskap. Hos de åtte førkrigsansatte var det som vist tidligere to stykker.

I gruppen med førkrigsansatte opplevde de fleste betydelige forfremmelser, men i forbindelse med NS-medlemskap som potensiell faktor er det to personer som det kan være fruktbart å trekke frem. Avdelingens andre leder Sverre Johansen og avdelingens tredje, og siste, leder Johan Bjørgan. De to var forholdsvis like gamle, og hadde vært i Bergenspolitiet fra henholdsvis 1922 og 1926. Bjørgan hadde som nevnt vært medlem av partiet fra 1935. Under okkupasjonen ble han medlem av Hirden, og senere gikk han inn i Germanske SS Norge. Han meldte seg også til tjeneste på østfronten, men uten å bli ikke tatt opp.³²⁹ Hans politiske innstilling synes å ha vært i tråd med ”den nye tid.” Sverre Johansen meldte seg derimot først inn i NS i desember 1940, og hadde ingen ytterligere verv, eller medlemskap i NS’ særorganisasjoner i løpet av okkupasjonen. Allikevel lå Johansens karrierevei hele tiden ”et steg foran” Bjørgans. I stor grad overtok Bjørgan stillingene til Johansen i etterkant av sistnevntes forfremmelser. Lang ansiennitet i partiet ser ikke ut til å ha spilt en rolle her, noe som tyder på at det var andre faktorer som var mer betydningsfulle for deres karriereutvikling.

I gruppen *krigspoliti*, der andelen førkrigsmedlemmer var høyest, var derimot langvarige partimedlemskap et fellestrekk for de tre som etter hvert ble førstebetjenter. Tidspunktene for innmeldelse var her mellom 1933 og 1936. Alle tre hadde imidlertid også

---

³²⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 66, s. 1-2, 28.

lang fartstid i Statspolitiet, og erfaring kan ha hatt betydning her. Opprykk til betjent synes å ha vært forholdsvis jevnt fordelt blant førkrigsmedlemmer og tjenestemenn som meldte seg inn i løpet av okkupasjonen. Et eksempel som kan trekkes frem for å nyansere den tilsynelatende favoriseringen innenfor denne gruppen er konstablene Guulvard Andersen og Olaf Hofland. De hadde som nevnt tidligere kommet inn i politiet gjennom NS våren 1943, og begynt ved Statspolitiets Bergenskontor samtidig. Politierfaringen var derfor identisk. At Hofland hadde vært medlem av partiet siden 1936, og Andersen siden 1942 ser ikke ut til å ha utgjort noen forskjell, og de forble begge konstabler.

Blant gruppen *uøvde* statspolitiansatte ser det ikke ut til at gamle NS-medlemmer ble favorisert i det hele tatt. De tre det er snakk om begynte også i Statspolitiet på et ganske sent tidspunkt. Einar Mathisen, som tiltrådte i juni 1943, tok steget opp til betjent knapt halvannet år senere.³³⁰ De andre to begynte henholdsvis høsten 1943 og sommeren 1944 og forble konstabler.³³¹ Betegnelsen ”gammelt NS-medlem” er nok noe misvisende for sistnevnte med tanke på at Egil Sæbøs medlemskap var fra 7. april 1940. De to *uøvde* som i løpet av okkupasjonen fikk høyere stillinger enn betjent hadde meldt seg inn i partiet i løpet av sommeren og høsten 1940.³³²

Konklusjonen for de ansatte ved Bergensavdelingen som helhet er at førkrigsmedlemskap i NS, og den politiske påliteligheten det representerte, ikke ser ut til å ha hatt noen åpenbar effekt på avansement.

4.6 Oppsummering: Bergensavdelingen og NS

Statspolitiets Bergensavdeling hadde en betydelig andel tjenestemenn som var førkrigsmedlemmer i NS, og et par av dem var også politifolk, noe som i følge Nils Johan Ringdal skal ha vært svært sjelden. Av avdelingens totale mannskapsstyrke okkupasjonen igjennom på 46 personer, var tolv stykker førkrigsmedlemmer i partiet.

Politifolk ble utvilsomt utsatt for et visst press på medlemskap høsten 1940, men flere av de førkrigsansatte ved Bergenskontoret gikk ved sine innmeldelser imot flertallet av tjenestemennene ved sitt eget politikammer. Videre har jeg vist hvordan flere av dem også hadde et til dels aktivt medlemskap i partiet. Dette var et klart brudd med mellomkrigstidens politinorm om politisk nøytralitet. For mannskapsstyrken som helhet var ikke flertallet aktive

---

³³⁰ RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr. 1256/45, dok. 77, s. 11.

³³¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 688, dok. 8 (mappe), dok. 89, s. 5; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 481, dok. 75, s. 8 (forfatterens paginering).

³³² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 89; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 691, dok. 81, s. 12.

medlemmer basert på møtedeltagelse og partiverv, men siden engasjement i Hirden ikke er inkludert tegner ikke dette hele bildet. De fleste aktive medlemmene var også tilknyttet Hirden, men det var som vist flere som ikke var det. Den betydelige andelen førkrigsmedlemmer og de forskjelliges partiengasjement viser allikevel at Bergensavdelingen bestod av ganske mange lojale og aktive NS-medlemmer. Det var heller ingen som meldte seg ut av partiet under eller etter tjenesten i Statspolitiet.

Majoriteten meldte seg inn i NS etter nyordningen 25. september 1940, men hvis man slår sammen førkrigsmedlemmene og dem som meldte seg inn mellom 9. april og 25. september viser det at 18 av 46 gikk inn i NS før det ble det ”statsbærende parti.” Når det gjelder førkrigsmedlemskap som faktor i avansement ser ikke dette ut til å ha vært spesielt betydningsfullt, men grunnlaget som den konklusjonen hviler på er ikke tilstrekkelig til å si noe med sikkerhet.

I neste kapittel skal jeg utforske det politisk betonte engasjementet hos Bergensavdelingens ansatte videre ved å se på oppslutningen om Hirden og de norske SS-formasjonene.

5 Hirdfolk og SS-menn

SS forsøkte, som vist tidligere, å tilegne seg størst mulig kontroll over det norske politiet etter at den tyske okkupasjonen av landet var et faktum. Samtidig som Nasjonal Samlings paramilitære organisasjon, Hirden, utfordret politiets domene, spesielt i løpet av okkupasjonens første år. Men hvilken av disse organisasjonene sto sterkest blant politifolkene selv? I forrige kapittel viste jeg at det finnes visse utfordringer når det kommer til å tolke medlemskap i NS som et utslag av nasjonalsosialistisk overbevisning, og denne utfordringen er spesielt relevant for politifolk. Medlemskap i Hirden eller i den norske grenen av SS – Norges SS, senere Germanske SS Norge – var nok i større grad et utslag av personlig overbevisning. Men det kan på en annen side ikke utelukkes at det også fantes opportunistiske grunner til å gå inn i disse organisasjonene. Press kunne også forekomme her. For eksempel gjennom den obligatoriske hirdplikten for NS-medlemmer som etter hvert ble innført. I dette kapitlet skal jeg undersøke hvilken tilknytning de ansatte ved Statspolitiets Bergenskontor hadde til disse to organisasjonene. Hvor mange tilhørte Hirden, og hvor mange gikk inn i SS i løpet av okkupasjonen? Og var det noen av de førstnevnte som gikk over til SS? Disse problemstillingene vil belyse i hvilken grad avdelingen bestod av det man kan betegne som politiske aktivister.

5.1 Nasjonal Samlings Hird

NS' Hird ble opprettet i 1934, og organisasjonen hentet sin inspirasjon fra Tyskland og NSDAPs Sturmabteilung (SA). Fra 1935 sto den under ledelsen til Johan B. Hjort, som brøt med partiet et par år senere. Under Hjort talte organisasjonen omtrent hundre mann, og deres oppgave var stort sett å sørge for ro og orden på partimøtene, der meningsmotstandere, hovedsakelig fra arbeiderbevegelsen, ofte hetset de som sto på talerstolen. Møtene endte også tidvis opp i fysiske konfrontasjoner.³³³ Hirden var militant, uniformert og bevæpnet med trekøller. I tillegg til de mannlige avdelingene ble det opprettet en guttehird, en jentehird og en kvinnehird. Hans Olaf Brevig beskriver opprettelsen av disse som: ”En klar og tydelig kopi av ”Hitlerjugend” og den italienske ”Balilla”.”³³⁴

---

³³³ Brevig og de Figueiredo, *Den norske fascismen*, s. 50.

³³⁴ Brevig og de Figueiredo, *Den norske fascismen*, s. 51.

Hans Fredrik Dahl har betegnet virksomheten som møtevakter på 1930-tallet som Hirdens ”store tid.”³³⁵ Under okkupasjonens første år gjorde den seg bemerket ved å forsvare NS-medlemmer som ble utsatt for sjikane av omgivelsene, ofte med voldsbruk som resultat. Men slike innslag ble som påpekt sjeldnere fra våren 1941.³³⁶ Utnevnelsen av Oliver Møystad til leder for Sikkerhetspolitiet var et grep for å dempe konflikten mellom Hirden og politiet som hadde oppstått som følge Hirdens aksjonering. Trakassering av NS-medlemmer var jo også noe som Statspolitiet etter hvert fikk som oppgave å forfølge. I følge Dahl skal Hirden aldri ha lyktes i å bli en stor del av NS-apparatet til tross for aktiv rekrutteringsvirksomhet,³³⁷ som blant annet viste seg i den obligatoriske hirdplikten som skal ha blitt utvidet i løpet av okkupasjonen. Men hirdplikten skal også ha ført til at enkelte meldte seg ut av partiet da de fikk innkallelsen.³³⁸ Den tyske okkupasjonen skulle i tillegg medbringe inntoget av en ny organisasjon i Norge som ga Hirden konkurranse, både om eksisterende og potensielle medlemmer.

5.2 Norge får sitt SS

21. mai 1941 ble Norges SS opprettet. Organisasjonen var en norsk utgave av Tysklands Allgemeine SS, og den første kontingenten av medlemmer ble rekruttert fra Hirden – ca. 150 i tallet. Hirdmennene ble tatt i ed av Reichsfürer-SS selv, som på denne tiden var på Norgesbesøk. Himmler hadde før opprettelsen lagt planene sine frem for Quisling, som skal ha akseptert disse. Organisasjonen var tilknyttet NS ved at medlemmene i tillegg til å avgi ed til Hitler, også skulle gjøre det samme overfor Quisling. Overfor de vordende medlemmene ble Norges SS fremstilt som en spesialavdeling innenfor Hirden.³³⁹ Terje Emberland og Matthew Kott skriver at NS’ tilsynelatende kontroll over organisasjon var en illusjon som Himmler forsøkte å opprettholde, også under opprettelsesseremonien.³⁴⁰ Jonas Lie ble utnevnt til leder for NSS og justisminister Sverre Riisnæs til nestleder.

Krigens gang skulle imidlertid føre til at Norges SS ikke forble en spesielt levedyktig organisasjon særlig lenge. I etterkant av Tysklands angrep på Sovjetunionen 22. juni 1941 meldte såpass mange av de norske SS-mennene seg til fronttjeneste i Den norske Legion at Norges SS nærmest sluttet å eksistere. I april året etter skal medlemstallet ha vært under

---

³³⁵ Dahl, *Quisling – En norsk tragedie*, s. 320.

³³⁶ Dahl, *Quisling – En norsk tragedie*, s. 320.

³³⁷ Dahl, *Quisling – En norsk tragedie*, s. 320.

³³⁸ Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 93.

³³⁹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 249, 252.

³⁴⁰ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 253; se også Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 201.

50.³⁴¹ I boken *Himmlers Norge* argumenterer Emberland og Kott allikevel mot påstanden om at Norges SS kun var et rekrutteringsverktøy for å få nordmenn til å tjenestegjøre for Waffen-SS på østfronten. At organisasjonen mest var: ”[...] ment som et instrument for sammensmeltning i hjemlandet, hvor den skulle styrke SS-innflytelsen innenfor norske institusjoner, særlig Hirden og politiet.”³⁴² I følge forfatterne underbygges dette av at det nettopp var politiminister Jonas Lie som ble NSS’ leder.³⁴³ Historiker Øystein Sørensen skriver i boken *Hitler eller Quisling* at vervingen av krigsfrivillige var en viktig oppgave for Norges SS, men at det er feilaktig å se organisasjonen som ”et rent vervebyrå.”³⁴⁴

Blant Bergenskontorets tjenestemenn var det kun én som hadde bakgrunn fra Norges SS. Johan Tjørn, som begynte ved avdelingen i januar 1942, var en del av den første gruppen med medlemmer som ble tatt opp ved opprettelsen i mai 1941, men var ikke blant dem som reiste til fronten. Hans innsats for Den norske Legion skal i stedet ha blitt utført på den ”hjemlige fronten” ved Legionens depot.³⁴⁵

Som følge av kollapsen til Norges SS ble organisasjonen reorganisert et drøyt år etter opprettelsen. 21. juli 1942 gjenoppsto den som Germanske SS Norge (GSSN), og det nye navnet skal faktisk ha kommet fra Quisling selv.³⁴⁶ Som leder og nestleder fortsatte politiminister Lie og justisminister Riisnæs, selv om det skal ha blitt gjort forsøk fra SS’ side å erstatte Lie med NS’ generalsekretær Rolf Jørgen Fuglesang.³⁴⁷ Det skal også ha foreligget konkrete planer om at Riisnæs skulle overta Lies plass. Sørensen påpeker at Riisnæs var langt mer ideologisk interessert enn det Lie ble oppfattet som.³⁴⁸

GSSN var formelt underlagt NS og Quisling, men også en del av det storgermanske SS. Sørensen viser i den forbindelse til en underliggende dobbellojalitet for medlemmer i GSSN til Quisling og Himmler.³⁴⁹ Emberland og Kott skriver at GSSNs formelle tilknytning til NS var strategi fra Himmlers side for å minske potensielle konflikter med partiet. At organisasjonens ressurser kom fra Tyskland, og at ledelsen bestod av lojale SS-menn som Lie

---

³⁴¹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 341.

³⁴² Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 260.

³⁴³ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 260.

³⁴⁴ Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s. 81.

³⁴⁵ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: henlagt sak anr. 27640, unummerert dok., ”Rapport til lederen av Statspolitiet” avgitt av politi-1.betjent E. Dønnum 16.5.1944, s. 1.

³⁴⁶ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 343.

³⁴⁷ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 342.

³⁴⁸ Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s. 83-84.

³⁴⁹ Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s. 82.

og Riisnæs begrenset også NS' reelle innflytelse.³⁵⁰ GSSN skal ha i praksis ha vært uavhengig av Nasjonal Samling.³⁵¹

Potensielle medlemmer måtte oppfylle SS' rasemessige krav, og de som hadde tjenestegjort i Waffen-SS var allerede godtatt. Den ideologiske skoleringen fikk aspirantene på SS-skolen på Kongsvinger.³⁵² Hvor disse nye medlemmene skulle komme fra ble raskt et konfliktbetont spørsmål. Kjernen i Norges SS hadde jo blitt hentet direkte fra Hirten, og selv om organisasjonens navn var endret betydde ikke det at rekrutteringsområdet var det. At GSSN skulle hente medlemmer hos Hirten, var derimot forventet hos SS.³⁵³ Men i hirdledelsen skapte SS-organisasjonens vervingsfremstøt motstand. Hirdleder og daværende sikkerhetspolitisjef Oliver Møystad rettet derfor i slutten av 1942 sterk kritikk mot GSSN for organisasjonens overtagelse av det han anså som hirdoppgaver, samt de lokkemidlene som ble brukt overfor hirdmennene.³⁵⁴ Forbudet mot samtidige medlemskap i begge organisasjonene medførte at en vunnet hirdmann for GSSN var et tapt medlem for Hirten. Personer i høyere stillinger innen NS skal imidlertid ikke ha vært underlagt denne regelen,³⁵⁵ som for eksempel førte til at daværende sikkerhetspolitisjef Karl Marthinsen fra høsten 1944 både kunne være Sturmbannführer i GSSN og sjef for Hirten.³⁵⁶

Det var riktignok ikke bare i Hirten at GSSN fant sine medlemmer. Også politiet ble etter hvert godt representert i organisasjonen. Av det totale medlemstallet på rundt 1200 skal, i følge historiker Olav Bogens masteroppgave om GSSN fra 2008, ca. 400 ha vært politimenn. Bogen fremhever Jonas Lies rekrutteringsarbeid i forbindelse med dette.³⁵⁷ Det samme gjør Øystein Sørensen.³⁵⁸ I sin "Historikk over Statspolitiet," skrevet i varetekt etter okkupasjonens slutt, forklarer tidligere statspolitiinspektør Ragnvald Kranz, en av Karl Marthinsens nærmeste underordnede, at Marthinsen også "agiterte iherdig" for at Statspolitiets tjenestemenn skulle melde seg til SS-kurs.³⁵⁹ Det kan derfor ha vært et visst press, både i politiet som helhet og ikke minst i Statspolitiet, på medlemskap i organisasjonen.

---

³⁵⁰ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 343-344.

³⁵¹ Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 256.

³⁵² Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s. 81; Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 344.

³⁵³ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 342.

³⁵⁴ Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s. 199-200.

³⁵⁵ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 343.

³⁵⁶ Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 62, 91.

³⁵⁷ Bogen, Olav Christoffer, *Fremst i fylkingen. Germanske SS Norge. Organisasjonens historie, skoleringsvirksomhet og ideologi*, Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2008, s. 92.

³⁵⁸ Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s. 84.

³⁵⁹ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 3693, dok. 130, "Historikk over Statspolitiet" skrevet av Ragnvald Kranz, s. 14.

5.3 Hirten inn i Statspolitiet

Hirten utfordret politiet i gatene i løpet av okkupasjonens første år, ofte med konfrontasjoner mellom de to partene som resultat. Slike hendelser skal i følge Nils Johan Ringdal ha vært mest utbredt i hovedstaden, samt i Skiensområdet. I tillegg kom mer sporadiske hendelser rundt om i landet.³⁶⁰ På grunn av denne konflikten skriver han at det på dette tidspunktet i okkupasjonen syntes: ”[...] utenkelig å være med i politiet og hirten på en gang.”³⁶¹ Selv etter at den verste konflikten hadde roet seg skal det i følge Ringdal ha vært både vanskelig å få politimenn med i Hirten, og å få hirdfolk til å gå inn i politiet.³⁶² Som vi har sett var Hirten i store deler av okkupasjonen representert i Sikkerhetspolitiets ledelse, ved at både Oliver Møystad, og senere Karl Marthinsen, kombinerte stillingen som sikkerhetspolitisjef og hirdsjef. Dette gjaldt også for Sikkerhetspolitiets siste leder Henrik Rogstad, som tok over ledelsen av Hirten etter Marthinsens død 8. februar 1945. I april overtok han også stillingen til Marthinsens første etterfølger i Sikkerhetspolitiet, Erling Søvik.

Hvor utstrakt var så tilknytning til Hirten blant Bergensavdelingens ansatte?

Kildematerialet viser at en betydelig andel av dem sto som medlemmer av organisasjonen på et eller annet tidspunkt i løpet av okkupasjonen – totalt 25 personer, deriblant to kvinnelige kontorbetjenter. Resten var tjenestemenn. En viss variasjon var det også når det kom til hvor lenge og hvor aktive medlemmer de forskjellige hadde vært. Peder Stensbø, som begynte sin statspolitikarriere i Oslo allerede før den formelle opprettelsen, hadde for eksempel vært med i Hirten siden formasjonen ble opprettet i 1934.³⁶³ De fleste hadde også vært det jeg vil betegne som aktive medlemmer. Deltagelse på møter, oppmarsjer og stevner, tillitsvern og bæring av hirduniform er alle handlinger som jeg velger å definere som det. Bare seks av de 25 hirdmedlemmene hadde ingen slik aktivitet.

Blant gruppen med hirdmedlemmer var det også et visst innslag av den tidligere nevnte obligatoriske hirdplikten, og det kan se ut som i hvert fall fem eller seks ble medlem av organisasjonen som følge av denne. I disse tilfellene ble det bekreftet i de respektive dommene fra rettsoppjøret at medlemskapet var et resultat av hirdplikt. Odd Gundersen, som var én av disse, var imidlertid også en del av NS' Kamporganisasjon.³⁶⁴ At

---

³⁶⁰ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 49.

³⁶¹ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 45.

³⁶² Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 50.

³⁶³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, Dok. 127, s. 1.

³⁶⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 576, dok. 55, s. 10 (forfatterens paginering).

hirdmedlemskapet var tvunget behøver derfor ikke å være ensbetydende med manglende oppslutning om det ”statsbærende parti.”

Ytterligere tre hevdet i forklaringer gitt etter okkupasjonen at deres medlemskap også var på grunn av hirdplikten. Her ligger det selvfølgelig en viss egeninteresse i å hevde i etterkant at medlemskapet i Hirden var tvunget, og ikke frivillig. I tillegg er det noe variasjon innenfor forskningslitteraturen når det kommer til omfanget av den obligatoriske hirdplikten, noe som gjør det utfordrende å vurdere disse påstandene. Emberland og Kott hevder at den ble innført i november 1940 for alle NS-medlemmer mellom 18 og 40 år.³⁶⁵ Berit Nøkleby skriver derimot i sin biografi om Karl Marthinsen at den ikke ble innført før i løpet av 1941, og at den da først gjaldt for mannlige medlemmer fra årskullene 1920-1924, og senere for alle partimedlemmer mellom 18 og 30 år. Fra 1943 skal alle medlemmer mellom 18 og 55 år ha vært innebefattet av ordningen.³⁶⁶ Innmeldelsestidspunktet er heller ikke alltid nøyaktig datert i kildematerialet, men to av de tre som hevdet tvunget medlemskap gikk inn i Hirden innen utgangen av 1940.³⁶⁷ Kildene verken bekrefter eller avkrefter derfor at det for de tre var snakk om hirdplikt.

Den høye andelen hirdmedlemmer blant Bergensavdelingens ansatte antyder at Nils Johan Ringdals påstand om at det var vanskelig å få hirdfolk til å slutte opp om politiet ikke er treffende, i hvert fall for Statspolitiets del. Ringdals påstand gjelder da også for okkupasjonens politi som helhet. Ved Statspolitiets Bergenskontor utgjorde hirdmedlemmer en betydelig del av mannskapsstyrken allerede fra starten av. Da avdelingen begynte å bli fulltallig i september 1941, hadde sju av 18 medlemskap i Hirden, og som vi allerede har sett skulle det komme langt flere til etter hvert. Tolv av de totalt 25 med tilknytning til Hirden, begynte i Statspolitiet innen det første året etter den formelle opprettelsen var omme, men én av disse kom riktignok ikke til Bergen før våren 1943.³⁶⁸ For de resterende sin del begynte fem ved Bergensavdelingen i løpet av 1943, seks i løpet av 1944 og to i 1945. De fleste tiltrådte altså på et relativt tidlig tidspunkt, noe som tyder på at dette var en prioritert gruppe for ansettelser i Statspolitiet. Disse kan sees som et uttrykk for den vektleggingen av politisk pålitelighet som Karl Marthinsen beskrev i sin rapport for Statspolitiets opprettelsessår. Det viser også likhetstrekk med det fokuset som var i det tyske sikkerhetspolitiet på ideologisk

---

³⁶⁵ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 248.

³⁶⁶ Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 93.

³⁶⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 39, s. 5, dok. 66, s. 28; RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr. 1718/45, dok. 31, s. 3, 14 (forfatterens paginering); RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr. 1256/45, dok. 77, s. 11.

³⁶⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 337, dok. 51, s. 2-4 (forfatterens paginering).

overbevisning. I likhet med RSHA ble Statspolitiets Bergensavdeling bemannet av en betydelig andel tjenestemenn som kan beskrives som politiske aktivister.

Med tanke på politifolks vegring mot å slutte opp om Hirden ser derimot Ringdals utsagn ut til å være mer presist. De personene i min undersøkelse som allerede var i politiet da de ble en del av Quislings ”stormtropper” utgjør absolutt en minoritet, men det var noen. Det er heller ingen som ble med i Hirden etter ansettelsen i Stapo. Tidligere statspolitibetjent Jan Johannessen, som selv hadde vært aktiv i Hirden før han begynte i Statspolitiet, forklarte etter okkupasjonen at Bergensavdelingens første leder Alf Hans Granås la ned forbud mot hirdaktivitet for de ansatte.³⁶⁹ Men jeg har ikke funnet noen flere kilder som belyser dette nærmere.

Derimot har jeg funnet fem stykker som ble medlem av Hirden mens de var i politiet, i tillegg til at ytterligere to hadde vært innom polititjeneste, men sluttet, før de ble medlemmer. De sistnevnte hadde hatt kortere engasjement som henholdsvis hjelpepoliti og lensmannsbetjent: sannsynligvis ikke tilstrekkelig til å bli altfor preget av den negative holdningen til Hirden som skal ha eksistert i politietaten. Hos de førstnevnte fem hadde fire vært NS-medlemmer siden 1934 eller 1935, og det er derfor kanskje ikke overraskende at de sluttet opp om Hirden. Ringdals påstand synes dessuten hovedsakelig å gjelde tjenestemenn med bakgrunn i politiet fra før okkupasjonen, og da sitter man kun i igjen med én tjenestemann, men det viser at det ikke var *helt* ”utenkelig” å kombinere lang fartstid i politiet med et hirdmedlemskap. Den senere avdelingslederen i Bergen Johan Bjørgan ble med i Hirden høsten 1940, men han var også som vist førkrigsmedlem i NS. For øvrig var han blant dem som selv hevdet tvungen hirdplikt.³⁷⁰ Senere i okkupasjonen skulle han derimot gå over til Hirdens tyske konkurrent.

5.4 SS-menn

Som vi har sett var det kun én senere statspolitimann ved Bergenskontoret som hadde vært en del av Norges SS før organisasjonen ble reorganisert under nytt navn sommeren 1942. Det var derfor gjennom GSSN at flest statspolitimenn ved Bergensavdelingen ble tilknyttet SS. Det var imidlertid langt fra noen majoritet av avdelingens ansatte som ble fullverdige SS-medlemmer – GSSN var jo ment å være en eliteorganisasjon og ikke en massebevegelse.³⁷¹ I løpet av høsten 1942 og vinteren/våren 1943 ble i hvert fall fem av Bergenskontorets

---

³⁶⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 651, dok. 47, s. 2.

³⁷⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 39, s. 5.

³⁷¹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 346.

tjenestemenn tatt opp i Germanske SS Norge. I tillegg er det mye som tyder på at også den tidligere nevnte Johan Tjørn gikk inn i GSSNs rekker på denne tiden. Opplysningene om dette er begrensede, men statspolitikollega Peder Stensbø forklarte etter okkupasjonen at Tjørn hadde reist sammen med ham på SS-kurs på Kongsvinger i september 1942.³⁷² En utskrift av Bergensavdelingens vaktlogg viser det samme.³⁷³ Som tidligere medlem av Norges SS er det ikke usannsynlig at han ble med i den reorganiserte formasjonen, og han omtalte også seg selv ved et tilfelle som medlem av GSSN.³⁷⁴ Basert på disse kildeopplysningene velger jeg å regne han som medlem.

Disse seks var de eneste ved Bergenskontoret som ble fullverdige medlemmer av GSSN mens de var ansatt i Stapo. To av dem var veteraner fra Waffen-SS. Øystein Sørensen skriver at GSSN i løpet av 1943-1944 økte medlemsmassen sin betraktelig som følge av: ”[...] et massivt innrykk av politimenn.”³⁷⁵ I så måte kan det se ut som statspolitimennene i Bergen var i forkant av utviklingen.

De seks som ble medlemmer var heller ikke de eneste som forsøkte. Alf Hans Granås skal ha vært på medisinsk sjekk for å bli medlem sommeren 1942, men i følge en forklaring han avga etter okkupasjonen ble han avvist. At han også ble frikjent for medlemskapet under rettsoppjøret, tyder på at dette kan være et korrekt hendelsesforløp. Han hevdet i tillegg at det var Karl Marthinsen som oppfordret han til å søke medlemskap,³⁷⁶ men her må det imidlertid tas et forbehold om at dette kan ha vært en måte å tone ned sitt eget engasjement på.

Det var flere av Bergensavdelingens tjenestemenn som ikke møtte SS sine opptakskrav. Ytterligere tre skal ha blitt avvist ved legesjekken, men en av disse ble i stedet ”støttemedlem” og betalte medlemskontingent frem til okkupasjonens slutt.³⁷⁷ Sjøføren Olaf Olsen ble også avvist, men i hans tilfelle skal det ha vært på grunn av at han, som nevnt, var

---

³⁷² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 50, s. 3.

³⁷³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 44, s. 4.

³⁷⁴ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: henlagt sak anr. 27640, unummerert dok., ”Rapport til Statspolitijefen” avgitt av politiinspektør Kranz 10.11.1943, s. 1.

³⁷⁵ Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s. 84.

³⁷⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 23.

³⁷⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 651, dok. 51, s. 2, 9. Daværende statspolitibetjent, senere politifullmektig ved Bergensavdelingen, Olav Herlø var blant dem som skal ha blitt avvist på GSSN-kurs, men han benektet etter okkupasjonen å i det hele tatt ha vært til stede på kurset som fant i september 1942 på Kongsvinger (RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 662, dok. 9, s. 3). Dette ble ikke behandlet i landssviksaken hans, men han fikk innvilget permisjon fra Statspolitiet til dette formålet. To av kollegene hans som var til stede på kurset forklarte etter okkupasjonen at han hadde vært der, og ikke blitt godtatt. Det er vanskelig å se noe motiv for at disse skulle forklare seg uriktig om dette, og jeg vurderer deres forklaringer som mest troverdige i dette spørsmålet. Innvilgelsen av permisjon indikerer også et slikt hendelsesforløp. Se dok. 11 i samme landssviksak (dok. 11 i denne landssvikmappen består av flere dokumenter som er stiftet sammen. Her refereres det til dokumentene som er nummerert med 1, 2 og 3).

tidligere straffedømt.³⁷⁸ Hvis det var dette som var grunnen er det bemerkelsesverdig at GSSN hadde høyere krav til vandel enn Statspolitiet.

I tillegg hadde tre stykker tilknytning til GSSN allerede før ansettelsen i Stapo. Én var fullverdig medlem,³⁷⁹ en annen var fortsatt aspirant da han ble ansatt ved Bergensavdelingen,³⁸⁰ og en tredje hadde tilsynelatende ikke søkt om medlemskap i det hele tatt, men deltatt på et idrettskurs på Kongsvinger sommeren 1943 i regi av Germanske SS Norge.³⁸¹ Blant dem som sannsynligvis møtte opptakskravene var to stykker med henholdsvis to og tre års tjeneste i Waffen-SS bak seg. Én av dem søkte om medlemskap så sent som i april 1945, og skal heller ikke ha fått svar på søknaden sin.³⁸² Statspolitikonstabel Egil Sæbø forklarte etter okkupasjonen at han hadde vært støttemedlem av GSSN, noe Bergen byrett i 1948 for øvrig ikke kunne bevise.³⁸³ Det er allikevel liten grunn til å tro at han forklarte seg uriktig om å ha meldt seg inn.³⁸⁴

Denne karleggingen av tilknytningen til Norges SS og GSSN viser at SS sto ganske sterkt blant Bergensavdelingens tjenestemenn, selv om ikke så mange ble fullverdige medlemmer av organisasjonen. Totalt var det 16 som enten ble medlemmer, støttemedlemmer, søkte, deltok på SS-kurs eller andre arrangementer i regi av GSSN. Det kan også nevnes at ytterligere én av de førkrigsansatte politimennene ved avdelingen fikk innvilget permisjon av Statspolitiet for å delta på SS-kurs på Kongsvinger i januar 1943.³⁸⁵ Dessverre er telegrammet om permisjonen også det eneste sporet i kildematerialet angående Olaf Njotens tilknytning til SS. Siden han ble likvidert av motstandsbevegelsen høsten 1944, er opplysningene om ham svært sparsommelige. Om han i det hele tatt deltok på kurset er derfor usikkert.

Det kan imidlertid se ut som at ledelsen ved Bergenskontoret hadde en viss innflytelse på hvor mange av tjenestemennene som faktisk gikk inn i GSSN. Alle som ble medlemmer eller reiste på SS-kurs mens de var ved avdelingen ser ut til å ha gjort det mens Alf Hans Granås var leder.³⁸⁶ Granås hadde jo selv vært på legeundersøkelse, og skal også ha hatt et

---

³⁷⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 502, dok. 35, s. 1, 4, dok. 58, s 6 (forfatterens paginering).

³⁷⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 517, dok. 69, s. 20.

³⁸⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: henlagt sak jnr. 724/45, dok. 30.

³⁸¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 60, dok. 19, s. 8 (forfatterens paginering), dok. 26, s. 7 (forfatterens paginering).

³⁸² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 645, dok. 33, s. 8.

³⁸³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 481, dok. 75, s. 7 (forfatterens paginering).

³⁸⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 481, dok. 15, s. 4.

³⁸⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 635, dok. 25.

³⁸⁶ I et av tilfellene er ikke medlemskapet datert mer detaljert enn "våren 1943." Siden Sverre Johansen ble avdelingsleder 8.3.1943 er det en mulighet for at dette skjedde under hans lederskap. Se RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 499, dok. 41, s. 8 (forfatterens paginering).

kortvarig administrativt engasjement for GSSN i etterkant av dette.³⁸⁷ I et skriv til statspolitijefen fra oktober 1943, i forbindelse med at det hadde blitt søkt om permisjon for SS-kurs for tre av avdelingens ansatte, skrev daværende avdelingsleder Sverre Johansen at: ”Min personlige mening er at man i denne tid må forlange at tjenestemennene kun arbeider i politiet, da dette krever sin mann fullt ut.”³⁸⁸ Skrivet avsluttes med at permisjon til politiutdanning derimot fortsatt bør innvilges. De tre det gjaldt ble heller aldri medlemmer, og det antyder at Johansen fikk gjennomslag for sin holdning. Det ser i det hele tatt ut som det ikke var noen av Bergenskontorets tjenestemenn som reiste på GSSN-kurs etter at han tok over som avdelingsleder. Skrivet kan tyde på at det var det politimessige som var det viktigste for ham. Det er for øvrig interessant å merke seg at de tre tjenestemennene det ble søkt om permisjon for alle var førkrigsmedlemmer av NS.

I hvilken grad ble så stapofolkene oppfordret, eventuelt presset, til å gå inn i GSSN? De fleste nevnte ingenting om press eller påtrykk i forklaringer gitt etter okkupasjonen. Selv om for eksempel Granås hevdet at hans forsøk på å bli medlem hovedsakelig var Karl Marthinsens initiativ. Denne påstanden må imidlertid, som påpekt, møtes med et kritisk blikk. Blant den første gruppen som deltok på kurs på Kongsvinger høsten 1942, henviste stapomennene Leif Sivertsen og Peder Stensbø til et opprop som skal ha kommet fra statspolitijef Marthinsen hvor det skal ha blitt oppfordret til å søke medlemskap.³⁸⁹ Etter Stensbøs utsagn var det ved avdelingen på dette tidspunktet: ”[...] almindelig stemning for innmeldelse, men da det måtte tas hensyn til tjenesten, kunde bare noen få statspolitifolk reise.”³⁹⁰ I en ny forklaring avgitt i overkant av sju år senere hevdet han imidlertid å ha blitt beordret av statspolitijefen.³⁹¹ Her bør nok den kilden som ligger nærmest i tid til hendelsene vurderes som mest troverdig.

At Bergenskontorets tjenestemenn ble oppfordret av statspolitijef Karl Marthinsen til å søke seg til GSSN, er i tråd med utsagnet til tidligere statspolitiinspektør Ragnvald Kranz. I hvilken grad det er snakk om oppfordring eller press varierer i de enkeltes forklaringer. Det er ikke usannsynlig at kan ha vært et påtrykk, men siden dette også kan være en måte å bortforklare et slikt medlemskap på skal man være forsiktig med å legge for mye vekt på forklaringene. De skiftende forklaringene til Peder Stensbø kan jo være et uttrykk for det.

---

³⁸⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 23-24.

³⁸⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 707, dok. 39 (mappe), dok. 2.

³⁸⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 27, s. 4; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 50, s. 3.

³⁹⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 50, s. 3.

³⁹¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 127, s. 2.

Samtidig ser det ut til at det ble oppfordret ganske sterkt til GSSN-medlemskap fra statspolitiledelsens side.

5.5 Fra Hirten til SS

SS-ledelsens ønske om å knytte til seg hirdmenn som medlemmer i GSSN kan man absolutt se antydninger til blant de av Bergenskontoets tjenestemenn som ble fullverdige medlemmer av organisasjonen. Av de sju var det bare én som ikke tidligere hadde stått som medlem av Hirten. Han hadde til gjengjeld 16 måneders tjeneste i Waffen-SS bak seg.³⁹² Støttemedlemmene Jan Johannessen og Egil Sæbø hadde også hirdbakgrunn,³⁹³ og det samme gjelder for to av søkerne. Det vil si at ti av de totalt 23 mannlige hirdmedlemmene som på et eller annet tidspunkt tjenestegjorde ved Bergenskontoet søkte eller ble medlemmer av GSSN. På én side viser det en betydelige oppslutning om SS hos hirdmennene, samtidig som det også muligens avslører en uvilje mot SS blant medlemmer av Hirten. Øystein Sørensen har vist at det i okkupasjonsårenes NS eksisterte en betydelig ideologisk spenning mellom nasjonalisme og pangermanisme. Det siste en tanke om at de som tilhørte den germanske rasen burde samles under ett rike.³⁹⁴ GSSN var en organisasjon i pangermanismens ånd, og skal for eksempel ha blitt en målskive for tyskfiendtlige holdninger innenfor NS. Hirdleder Oliver Møystad ville at Hirten skulle være en motvekt til GSSN.³⁹⁵ Antallet som ikke søkte medlemskap er også høyere enn dem som gjorde det.

Blant de hirdmennene som gikk inn i GSSN, enten som medlemmer eller støttemedlemmer, hadde fem av ni førkrigsmedlemskap i NS, noe som både kan tyde på en betydelig grad av ideologisk motivasjon, og at det var dette som var mest avgjørende for oppslutning om Germanske SS Norge.

5.6 Oppsummering: politiske aktivister

Dette kapitlet viser at bakgrunn fra Hirten var svært vanlig blant Bergensavdelingens mannskapsstyrke, der 25 av det totale antallet ansatte på 46 var medlemmer før de ble ansatt i

---

³⁹² Det finnes imidlertid et Rikshirdbevis for Kristen Johansen i landssvikmappen hans. Men siden han ikke er dømt for å ha vært medlem i Hirten, kan man anta at retten ikke har funnet det bevist at han virkelig var medlem av organisasjonen. Basert på mine egne kildeundersøkelser var dette noe som ble vektlagt under rettsoppgjøret. Jeg har derfor valgt å ikke inkludere ham blant hirdmedlemmene i oppgaven. Se RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 635, dok.13 (mappe), dok. 4 og dok. 36a.

³⁹³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 651, dok. 51, s. 2, 8-9; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 481, dok. 75, s. 7 (forfatterens paginering).

³⁹⁴ Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s. 12.

³⁹⁵ Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s. 194, 273.

Statspolitiet. De aller fleste var aktive medlemmer. Det kan tyde på en sterk oppslutning om Statspolitiet blant Hirten, og at dette var personer som ledelsen i Statspolitiet ønsket å ansette. Det siste indikeres av at mange av dem kom inn i korpset på et tidlig tidspunkt. De mange hirdmedlemmene ved avdelingen antyder at Nils Johan Ringdals påstand om at det var vanskelig å få hirdfolk til å slutte opp om politiet ikke er treffende. Statspolitiets Bergensavdeling hadde fra begynnelsen av et betydelig antall tjenestemenn som ikke bare var ”politisk pålitelige,” men også politiske aktivister. De som ble medlemmer eller støttemedlemmer av Germanske SS Norge, uten bakgrunn fra Hirten, forsterker dette inntrykket. Her er det mulig å trekke paralleller til nazifiseringen av det tyske sikkerhetspolitiet.

Som vist i forrige kapittel var det sju av de ansatte som enten hadde verv i NS eller deltok på partimøter som ikke var tilknyttet Hirten. Hvis man her legger til de som var tilknyttet GSSN på en eller annen måte, uten medlemskap i Hirten eller annen aktivitet eller engasjement i NS, i tillegg til hirdmedlemmene, viser tallene at 37 av Bergensavdelingens 46 ansatte gjennom avdelingens virke hadde ytterligere politisk engasjement eller tilknytning enn selve NS-medlemskapet. Som påpekt er det variasjoner når det kommer til grad av engasjement og aktivitet, men det viser at det er et mindretall som kan passe en beskrivelse som ”papirmedlem.”

Den konkurransen som Hirten møtte fra de norske SS-formasjonene, viser seg også blant statspolitifolkene. Samtidig som tjenestemennene skal ha blitt oppfordret av politiledelsen til å gå inn i GSSN, ser det ut til å ha blitt lagt restriksjoner på engasjement i Hirten fra avdelingsledelsens side. Dette belyses imidlertid bare av én kilde, og det er ikke tilstrekkelig for å slå fast at dette faktisk var tilfellet. Hvis det var slik er det sannsynlig at det hadde sin bakgrunn i konfliktene mellom Hird og politi i begynnelsen av okkupasjonen. Av dem som ble tatt opp i GSSN var alle, med unntak av én, medlemmer av Hirten og dette underbygger at Hirten var en prioritert gruppe for SS. Det antyder også at det var ideologisk motivasjon som var mest betydningsfullt for dem som ble medlemmer. Det ser derfor ut som at SS til en viss grad lyktes med å styrke sin innflytelse overfor tjenestemennene ved Bergensavdelingen gjennom GSSN. Selv om dette ikke ser ut til å ha blitt støttet av avdelingens andre leder Sverre Johansen. Rekrutteringen til GSSN synes å nærmest ha tatt slutt da han overtok ledelsen av kontoret.

SS-innflytelsen ved avdelingen gjorde seg imidlertid ikke bare gjeldene gjennom medlemskap i GSSN, men også gjennom fronttjeneste i Waffen-SS.

6 På tysk side i verdenskrigen: krigsfrivillige ved Bergensavdelingen

Det var en betydelig andel av tjenestemennene ved Statspolitiets Bergensavdeling som enten utførte frivillig krigstjeneste for Tyskland, eller i det minste hadde et ønske om det. Av de 46 personene som arbeidet ved avdelingen i løpet av okkupasjonen, gjorde elleve stykker fronttjeneste. Ytterligere seks meldte seg frivillig, men reiste aldri til fronten.³⁹⁶ I dette kapitlet skal jeg undersøke i hvilken grad frivilligheten til den enkelte var et uttrykk for oppslutning om nasjonalsosialismen, og i hvilken grad de frivillige fremstår som ideologisk motiverte. Som vi skal se var det visse forskjeller når det kom til hvilke fiendebilder som ble formidlet gjennom vervingspropagandaen på ulike tidspunkt, og hvor sterkt nasjonalsosialistiske tanker og SS-ideologi sto i de ulike væpnede avdelingene som nordmenn tjenestegjorde i. Et annet sentralt spørsmål er i hvor stor grad tjenestemennene ved Bergensavdelingen tok til seg prinsippet om at politimenn skulle herdes ved fronten gjennom *kjempende forvaltning*? Hvor mange meldte seg til de egne politikompaniene som ble satt opp i løpet av okkupasjonsårene?

Avslutningsvis ser jeg på hvordan oppslutningen om SS var hos de frivillige etter endt fronttjeneste gjennom medlemskap i Germanske SS Norge. Ga fronterfaringen avsmak mot SS' ideologi og organisasjon eller ikke?

6.1 Nordmenn i tysk krigstjeneste

Det har vært ganske store variasjoner i forskningen på nordmenn som gjorde fronttjeneste for Tyskland under andre verdenskrig når det kommer til antallet frivillige. Senere anslag ligger på ca. 4500.³⁹⁷ Blant disse fantes det en mindre andel som tjenestegjorde i Wehrmacht, men det absolutte flertallet var i avdelinger som lå under Waffen-SS.³⁹⁸ Dette gjelder også for

---

³⁹⁶ En sjåfør som ble ansatt ved Bergensavdelingen i mars 1945 hadde meldt seg frivillig til fronttjeneste året før, men ikke møtt opp etter å ha blitt innkalt. Dette tyder på at ønsket om å gjøre fronttjeneste på tysk side ikke var spesielt oppriktig. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: henlagt sak, jnr. 724/45, dok. 36, s. 2.

³⁹⁷ Gunnar Sverresson Sjøstad har, i sin hovedoppgave i historie *Nordmenn i tysk krigsinnsats. En kvantitativ undersøkelse av frontkjemperne under andre verdenskrig*, Universitetet i Bergen, 2006, s. 58, identifisert 4394 frontkjemper. Sjøstad tar imidlertid høyde for at det totale antallet kan være noe høyere. Sigurd Sørli opererer, i sin doktoravhandling *Solkors eller hakekors. Nordmenn i Waffen-SS 1941-1945*, Universitetet i Oslo, 2015, s. 17, med et anslag på ca. 4500. Tidligere tall som har blitt fremmet har ligget så høyt som 7000 (Svein Blindheim, *Nordmenn under Hitlers fane*, Oslo, 1977, s. 113, 198) og 6000 (Ivo de Figueiredo, "De norske frontkjemperne – hva litteraturen sier og veien videre", i *Historisk Tidsskrift* 4/2001, s. 531).

³⁹⁸ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 17-18.

samtligge av de krigsfrivillige i min undersøkelse. Waffen-SS var den militære grenen av Himmlers SS-organisasjon, og et resultatet av en sammensmeltning i løpet av 1939-1940 mellom den militære SS-Verfügungstruppen og SS-Totenkopf-Verbände, som hadde et mer politimessig preg.³⁹⁹

Nordmenns militære innsats på tysk side under andre verdenskrig er et svært omfattende tema som det ikke skal gås i dybden på her.⁴⁰⁰ Jeg vil i stedet skissere opp noen hovedtrekk som er relevante i forbindelse med SS' rekruttering av frivillige i de tyskokkuperte områdene, og det norske NS-regimets bistand i rekrutteringen. I tillegg til hvilke militære avdelinger nordmenn tjenestegjorde i, konteksten som de forskjellige ble opprettet innenfor og hvilke fiendebilder som ble formidlet i vervingspropagandaen.

I de nyeste forskningsarbeidene på SS i Norge og vervingen av norske krigsfrivillige forklares Heinrich Himmlers motivasjon for å verve frivillige i de tyskokkuperte ”germanske” områdene – Norge, Danmark, Nederland og deler av Belgia – i større grad som ideologisk betinget, enn drevet av militære behov.⁴⁰¹ Det nordiske blodet som befolkningen i disse områdene var i besittelse av var, i følge SS-ideologien, en verdifull ressurs som Himmler skal ha ønsket å sikre seg.⁴⁰² Etter endt fronttjeneste skulle de frivillige vende tilbake til hjemlandet sitt som overbeviste nasjonalsosialister og SS-menn – en elite som arbeidet innenfra for å endre samfunnet etter nasjonalsosialistiske idéer og SS-tanker.⁴⁰³ Disse skulle plasseres i viktige posisjoner i samfunnet hvor de kunne bidra til realiseringen av dette målet, blant annet i politiet.⁴⁰⁴

Vidkun Quisling innledet den offisielle vervingen av norske frivillige til Waffen-SS 12. januar 1941 med et opprop i radioen der han oppfordret nordmenn til å melde seg til Regiment Nordland. For Quisling og NS var bidraget til rekrutteringen en måte å demonstrere lojalitet overfor den tyske okkupasjonsmakten, i håp om at det ville bidra til et mest mulig selvstendig Norge under Tyskland. Et annet sentralt og nært beslektet motiv var at rekrutteringen kunne være et ledd i gjenreisningen av det norske forsvaret.⁴⁰⁵ Det siste skal ha vært svært sentralt for Quisling selv.⁴⁰⁶

---

³⁹⁹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 197.

⁴⁰⁰ For mer om nordmenn som tjenestegjorde i Waffen-SS se for eksempel Sørli, *Solkors eller hakekors*.

⁴⁰¹ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 59-65; Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 195-197.

⁴⁰² Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 60.

⁴⁰³ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 62-63.

⁴⁰⁴ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 196; Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 63; Roughvedt, *Med penn og pistol*, s. 187.

⁴⁰⁵ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 82.

⁴⁰⁶ Dahl, *Quislings nettverk*, s. 114.

Det var hovedsakelig fire forskjellige væpnede avdelinger som nordmenn tjenestegjorde i på tysk side under andre verdenskrig. Regiment Nordland (som lå under Division Wiking og ofte omtales som det), Den norske Legion, SS-Regiment Norge og SS-Skijegerbataljon Norge.⁴⁰⁷ De krigsfrivillige blant Bergensavdelingens ansatte meldte seg alle enten til Regiment Nordland eller Den norske Legion, og det er derfor disse som er mest relevante her. Regiment Nordland ble opprettet på et tidspunkt da Tyskland fortsatt var alliert med Sovjetunionen gjennom ikke-angrepspakten mellom Hitler og Stalin, og de frivillige ble oppfordret til å delta i krigen mot England, der man også kjempet for Norges plass i det fremtidige stortyske riket.⁴⁰⁸

Den norske Legion ble opprettet kun dager etter det tyske angrepet på Sovjetunionen 22. juni 1941, etter initiativ fra Quisling selv. I vervingen til Legionen sto Quisling og NS derfor fritt til å bruke sitt antikommunistiske syn, forankret i partiets ideologi, og frykten for bolsjevismen.⁴⁰⁹ Dette var en betydelig endring i hvilket fiendebilde som ble formidlet. I tilknytning til Den norske Legion ble det også opprettet egne politikompanier. I juli 1942 kom det en oppfordring til landets politimenn fra politiminister Jonas Lie om å melde seg til tjeneste i det 1. politikompaniet. Dette kompaniet ledet han også selv ved fronten. I en oppfordring til daværende politipresident i Trondheim Christopher Lange om å melde seg skriver Lie at det er av:

[...] betydning så vel for vårt lands fremtidige stilling som for Det Norske Politis anseelse i et nyordnet Europa at Det Norske Politi gjør sin innsats på Østfronten ved et sluttet kompani. Det er av betydning at politiets førere ved sitt eget eksempel viser at de har forståelse for dette.⁴¹⁰

Her demonstrerer Lie tydelig at prinsippet om *kjempende forvaltning* sto sterkt hos ham.

6.2 Frontkjempere ved Bergensavdelingen

Av de elleve ansatte ved Bergensavdelingen som på et eller annet tidspunkt tjenestegjorde ved fronten, var det bare to som gjorde dette mens de var ansatt i Stapo. Resten begynte i Statspolitiet etter endt fronttjeneste. Fem stykker meldte seg til Regiment Nordland, men det var bare tre som faktisk endte opp med å gjøre krigstjenesten sin der. De norske frivillige i

---

⁴⁰⁷ Det første skiløperkompaniet kom til fronten i Finland i april 1943. Senere på året ble kompaniet utvidet til en bataljon. Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 100-102.

⁴⁰⁸ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 121.

⁴⁰⁹ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 86.

⁴¹⁰ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 3693, dok. 51.

Regiment Nordland skal i følge historiker Sigurd Sørлие ha skilt seg noe ut fra de som tjenestegjorde i mer nasjonalt orienterte avdelinger, som for eksempel Den norske Legion, når det gjaldt selvforståelsen som soldater og politiske holdninger. Disse skal blant annet i større grad ha tatt til seg tanken om at de var elitesoldater.⁴¹¹ Sørлие skriver videre at rasespørsmålet også synes å ha stått sterkere blant disse enn i avdelinger som var dominert av nordmenn, og at flesteparten av de antisemittiske utsagnene hos norske krigsfrivillige kan spores til denne gruppen.⁴¹² De tre Regiment Nordland-frivillige fikk også den første delen av utdannelsen sin ved SS-skolen i Sennheim (Cernay i det tyskokkuperte Alsace). Denne hadde blitt opprettet i 1940 og her skulle de frivillige blant annet gjøres: ”[...] fortrolige med nasjonalsosialismens grunntanker og det tyske språk.”⁴¹³ Antisemittismen skal ha hatt en sentral plass i undervisningen her.⁴¹⁴ Utdannelsen som de frivillige gjennomgikk før de ble sendt til fronten skulle ikke bare gi dem de nødvendige militære ferdighetene, men også forme soldatene etter SS sine idealer. Fra SS-ledelsen ble det derfor presisert at militærutdannelsen og den ideologiske oppdragelsen skulle være tett sammenfiltret, og sammen utgjøre en enhetlig oppdragelse.⁴¹⁵

Resten av de krigsfrivillige i min undersøkelse var tilknyttet Den norske Legion, og ingen av dem ser ut til å ha fått utdanning ved skolen i Sennheim. Det skal for øvrig bare ha vært rundt halvparten av de frivillige i Legionen som ble utdannet der, og ingen i det 1. politikompaniet ble det.⁴¹⁶ Men de frivillige i Den norske Legion ble allikevel utsatt for ideologisk undervisning.⁴¹⁷

Nasjonalsosialistisk påvirkning var med andre ord en del av fronttjenesten, men oppslutningen om nasjonalsosialismen var tilsynelatende allerede høy før oppholdet på fronten blant de frivillige ved Bergensavdelingen. Samtlige var medlemmer av NS på det tidspunktet de meldte seg, og fem av dem var førkrigsmedlemmer. Sørлие skriver at sympati for nasjonalsosialismen eller NS, eventuelt begge deler, normalt var en nødvendig forutsetning for å melde seg. Men han trekker også frem at andre motiver kunne være betydningsfulle. At det blant frontkjemperne var en utbredt misnøye mot nasjonalsosialistiske idéer og det nasjonalsosialistiske fiendebildet, med sin antisemittisme og rasisme, anser han

---

⁴¹¹ Sørлие, *Solkors eller hakekors*, s. 294.

⁴¹² Sørлие, *Solkors eller hakekors*, s. 302, 311.

⁴¹³ Sitert etter Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 231.

⁴¹⁴ Sørлие, *Solkors eller hakekors*, s. 182-183.

⁴¹⁵ Sørлие, *Solkors eller hakekors*, s. 170.

⁴¹⁶ Sørлие, *Solkors eller hakekors*, s. 177.

⁴¹⁷ Sørлие, *Solkors eller hakekors*, s. 202.

som svært usannsynlig.⁴¹⁸ Historiker Gunnar S. Sjøstad viser i sin hovedoppgave i historie *Nordmenn i tysk krigsinnsats* at den geografiske fordelingen av de frivillige samsvarer med den regionale oppslutningen om NS, noe han forklarer med at det i stor grad var NS-medlemmer som ble rekruttert til fronttjeneste.⁴¹⁹ Disse påstandene ser som vist i stor grad til å stemme for Bergensavdelingens krigsfrivillige.

Seks av de frivillige var i tillegg medlemmer av Hirden. Ledelsen i Hirden skal ha vært sterkt involvert i den første vervingen til Regiment Nordland,⁴²⁰ og Terje Emberland og Matthew Kott skriver at: ”Mange av de mest entusiastiske og ideologisk motiverte frivillige kom nettopp fra Hirden”.⁴²¹ Einar Mathisen, som var en av disse hirdmennene, la heller ikke skjul på sitt politiske ståsted etter okkupasjonen. Hans livsinnstilling var nasjonalsosialistisk, og han hadde: ”[...] alltid forsvart og forfektet nasjonalsosialistiske ideer i diskusjoner [...]”.⁴²² I vervingskampanjene ble det krigen i gjennom hovedsakelig spilt på ideologiske og politiske strenger, noe som kan tyde på at en slik tilnærming var mest effektiv, og at det var nettopp ideologisk motiverte soldater SS og NS ønsket seg.⁴²³ Frontkjemperne som var eller ble ansatt ved Statspolitiets Bergensavdeling ser i stor grad ut til å ha innfridd den målsetningen.

6.3 Politikompaniene

Høsten 1942 reiste to av Bergensavdelingens tjenestemenn til fronten i det 1. politikompaniet. Den ene av disse, Audun Bødtker, hadde vært medlem av NS siden 1934 og gikk inn i Hirden vinteren 1941. Den ideologiske motivasjonen for kampen på østfronten ser heller ikke ut til å ha manglet. I en appell han holdt i forbindelse med en hirdmarsj, gjengitt i *Bergens Tidende* 15. mai. 1944, står det nasjonalsosialistiske fiendebildet i sentrum:

Ingen nordmann kan lenger være i tvil om hvem som har forrådt vårt fedreland. Det kan vel ikke være vi nasjonalsosialister, som gjennom fire krigsår har kjempet en kompromissløs kamp mot bolsjevismen og andre nedbrytende krefter for å gjenreise fedrelandet og bygge et nytt norsk samfunn på klippefast norsk

---

⁴¹⁸ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 136.

⁴¹⁹ Sjøstad, *Nordmenn i tysk krigsinnsats*, s. 98.

⁴²⁰ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 250.

⁴²¹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 249.

⁴²² RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr. 1718/45, dok. 31, s. 3, 5 (forfatterens paginering).

⁴²³ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 126.

grunn. [...] La oss gi bolsjevismen og landsforræderne i London et passende svar – et avgjort nei. – Heller kamp på liv og død til det siste, enn et bolsjevikisk Norge.”⁴²⁴

Disse to var de eneste blant Bergensavdelingens ansatte som fant veien til politikompaniene i løpet av okkupasjonsårene, noe som antyder at avdelingens ansatte i liten grad internaliserte prinsippet om *kjempende forvaltning*. Politiminister Jonas Lie var som vi har sett selv en forkjemper for dette. Statspolitistjef Karl Marthinsen skal i følge tidligere statspolitiinspektør Ragnvald Kranz også ha oppfordret stapomennene til å gjøre sin innsats på fronten.⁴²⁵ Det var imidlertid flere som hadde viljen. Ytterligere fem av avdelingens tjenestemenn meldte seg til politikompaniene, men uten å bli tatt opp. Det kan se ut som at bemanningsbehov satte en stopper for flere av de frivilliges fronttjeneste, og for i hvert fall tre av dem tyder mye på at de ikke fikk innvilget permisjon fra Statspolitiet.⁴²⁶ Et skriv fra Bergenskontorets leder Alf Hans Granås til statspolitistjefen, i forbindelse med innsendelsen av verveskjemaene til fire av avdelingens tjenestemenn, datert 26. august 1942, bidrar til å kaste lys over dette. Her beskrives tre av fire som ”uunnværlig” ved avdelingen.⁴²⁷ Dette tyder på at Granås i hvert fall ikke aktivt støttet at stapomennene skulle få kamperfaring. En av disse fire hevdet i en forklaring avgitt etter okkupasjonens slutt at han hadde meldt seg etter at Granås hadde forsikret at permisjonen ikke ble innvilget,⁴²⁸ men interessant nok er han den eneste som ikke blir beskrevet i slike ordelag. Påstanden fremstår derfor som mindre troverdig. På en annen side kan motivasjonen til avdelingsleder Granås rett og slett ha vært å holde avdelingen mest mulig intakt. For eksempel var en av dem som hadde meldt seg avdelingens førstebetjent Johan Bjørgan,⁴²⁹ for øvrig den eneste av de førkrigsansatte ved avdelingen som meldte seg til fronten. Som jeg har vist hadde Bergensavdelingen et svært begrenset antall erfarne politifolk, og at det var behov for å beholde disse ved avdelingen i størst mulig grad er sannsynlig.

Den som tilsynelatende ivret mest etter å komme seg til fronten var Leif Sivertsen, som meldte seg til samtlige fire politikompanier som ble satt opp eller forsøkt satt opp i løpet av

---

⁴²⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 706, dok. 39,3. Fotografisk gjengivelse av artikkel fra Bergens Tidende 15.5.1944.

⁴²⁵ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 3693, dok. 130, ”Historikk over Statspolitiet” skrevet av Ragnvald Kranz, s. 14.

⁴²⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 124, s. 2, dok. 127, s. 2; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 57, s. 10, 14; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 89, s. 10.

⁴²⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 7 (mappe), unummerert dok.

⁴²⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 51, s. 2.

⁴²⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 66, s. 2.

okkupasjonen. Det 4. politikompaniet som ble forsøkt oppsatt våren 1945 ble aldri realisert på grunn av den tyske kapitulasjonen.⁴³⁰ Sivertsen var førkrigsmedlem i NS, medlem av NS Kamporganisasjon og hadde bakgrunn fra Hirden. Høsten 1942 gikk han inn i GSSN.⁴³¹ At han var nasjonalsosialistisk overbevist, underbygges ytterligere av at han, i en forklaring avgitt etter okkupasjonen, oppga at motivasjonen for å gå inn i GSSN blant annet var at han skulle få utdypet den rasemessige og nazistiske ideologien.⁴³²

Nasjonalsosialistisk overbevisning ser også ut til å ha vært et fellestrekk hos de fem statspolitimennene som meldte seg til fronttjeneste uten å bli tatt opp. Tre stykker var førkrigsmedlemmer i partiet, og alle fem medlemmer av Hirden. Bakgrunnen deres har altså klare likhetstrekk med dem som faktisk reiste til fronten. Fire av dem ble medlemmer av GSSN, men for i hvert fall tre ser dette ut til å ha skjedd etter at de meldte seg til fronten.⁴³³ Påtrykk herfra kan derfor ikke ha vært årsaken til at de meldte seg,⁴³⁴ og frivilligheten fremstår derfor i større grad som et utslag av personlig overbevisning. At flesteparten av statspolitimennene som meldte seg til politikompaniene ikke fikk reise, viser hvilke motsetninger som kunne eksistere mellom ideologiske prinsipper og praktiske behov.

6.4 Vunnet for SS-tanken?

Frontkjempenes tilbakekomst til samfunnet sto sentralt ved at de frivillige skulle fortsette kampen for SS-tanken og den nasjonalsosialistiske omveltningen i hjemlandet. SS ville derfor sikre seg størst mulig kontroll over de hjemvendte frontkjemperne, og intensjonen var at de skulle knyttes til SS' organisasjon i Norge.⁴³⁵

Som vi så i forrige kapittel fikk den første SS-organisasjonen, Norges SS, kort levetid. Det var derfor hovedsakelig GSSN de hjemvendte frontkjemperne ble forsøkt knyttet til. Det var imidlertid ikke bare SS som hadde en interesse av å knytte til seg de hjemvendte

---

⁴³⁰ Sjøstad, *Nordmenn i tysk krigsinnsats*, s. 40; Sørlie, *Solkors eller hakekors*, s. 105.

⁴³¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 57, s. 10.

⁴³² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 27, s. 4.

⁴³³ Et skriv fra Bergenskontorets leder Alf Hans Granås til statspolitisjefen datert 26. august 1942 er i forbindelse med innsending av verveskjemaene til fire av avdelingens tjenestemenn (RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 7 (mappe), unummerert dok.) Tre av disse ble medlemmer i GSSN etter å ha deltatt på kurs på Kongsvinger i september 1942. I følge en utskrift av kontorets vaktjournal var avreisen til dette kurset 16. september 1942 (RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 715, dok. 44, s. 4). For støtte medlemmet Jan Johannessens del forklarte han under rettsoppjøret at han meldte seg til fronten i 1943 (RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 651, dok. 5, s. 2) I dommen mot ham er søknaden til GSSN datert til 18. januar 1943 (se dok. 51, s. 2 i samme landssviksak), så det er sannsynlig at han søkte seg til GSSN før han meldte seg til fronten. Som støtte medlem ville han kanskje heller ikke bli utsatt for den samme rekrutteringen som regulære medlemmer.

⁴³⁴ Det skal ha blitt drevet aktiv verving til fronttjeneste i GSSN. Bogen, *Fremst i fylkingen*, s. 82.

⁴³⁵ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 350.

krigsfrivillige, og organisasjonen fikk konkurranse fra NS som opprettet egne velferdstiltak, deriblant Frontkjemperkontoret som utgjorde en direkte konkurrent til SS på dette området. Selv om det ikke skal ha blitt opprettet med det mål for øye.⁴³⁶ I tillegg til konkurranse fra deler av NS-regimet hadde GSSN også utfordringer når det gjaldt de frivillige selv. Diverse forventningsbrudd og tidvis dårlig behandling under tjenesten i Waffen-SS hadde skapt en motvilje mot SS hos en del av frontkjemperne, og mange ønsket derfor ikke å gå inn i organisasjonen. Selv om det også var en del som ble medlemmer.⁴³⁷

Hvordan var så oppslutningen om GSSN hos de frontkjemperne som ble, eller allerede var, ansatt ved Bergenskontoret? Ved første øyekast kan det se ut som at den var forholdsvis lav. Kun to av de elleve ble regulære medlemmer av organisasjonen, begge veteraner fra Regiment Nordland.⁴³⁸ Den tilsynelatende begrensede oppslutningen om GSSN kan allikevel nyanseres noe. Hroar Olsen, som hadde tjenestegjort i Waffen-SS fra høsten 1941 til januar 1945, skal ha søkt om medlemskap så sent som i april samme år, men uten å få svar på søknaden. Han begrunner innmeldelsen, i en forklaring avgitt etter okkupasjonen, med at han anså GSSN som den eneste NS-organisasjonen som: ”[...] ennu bar idealismens faner høgt.”⁴³⁹ Dette tyder på at den lange tjenesten i hvert fall ikke hadde skapt en misnøye mot SS.

To andre innrømmet i forklaringer avgitt etter okkupasjonen å ha vært tilknyttet organisasjonen, men uten å være regulære medlemmer. Ingen av disse ble dømt for medlemskap i organisasjonen under rettsoppgjøret, og én som beskrev seg selv som ”papirmedlem” av GSSN, etter å ha sendt inn søknad uten å delta på kurs på Kongsvinger, ble faktisk frifunnet for medlemskapet.⁴⁴⁰ I dette tilfellet fremstår forklaringen som troverdig med tanke på at det er et straffeskjerpene forhold som innrømmes. At han ble frifunnet for medlemskapet, tyder også på at det ikke var mer aktivt enn det fremstilles som. Den andre hevdet å ha deltatt jevnlig på skyteøvelser i regi av GSSN uten å være medlem.⁴⁴¹ Tilknytningen til organisasjonen ble imidlertid ikke behandlet under landssviksaken hans, og hvor tett den var er derfor usikkert.

Det bør også tas høyde for at ledelsen ved Bergensavdelingen kan ha spilt en rolle her. Som vi så i forrige kapittel forsøkte, og tilsynelatende lyktes, avdelingsleder Sverre Johansen

---

⁴³⁶ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 107-108.

⁴³⁷ Sørli, *Solkors eller hakekors*, s. 330-333.

⁴³⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 499, dok. 41, s. 8 (forfatterens paginering); RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 635, dok. 36a, s. 4-5; dok. 30, s. 8.

⁴³⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 645, dok. 33, s. 8.

⁴⁴⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 481, dok. 15, s. 4, dok. 75, s. 7 (forfatterens paginering).

⁴⁴¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 8 (mappe), dok. 2, s. 3.

i å stanse permisjoner for tjenestemenn som skulle på GSSN-kurs. To av dem det ble søkt permisjoner for, som ikke synes å ha blitt innvilget, var tidligere frontkjempere.

Det var altså kun et fåtall som gikk inn i GSSN etter endt fronttjeneste, men hvis man tar de som søkte medlemskap, eller hadde omgang med organisasjonen uten å være medlem, i betraktning ser det ut som om krigserfaringen heller ikke skapte en svært utbredt motstand mot SS. Basert på medlemskap er konklusjonen allikevel at flertallet ikke synes å ha blitt ”vunnet for SS-tanken.” Dette til tross for at oppslutningen om nasjonalsosialismen ser ut til å ha vært høy blant de krigsfrivillige. Den ideologiske spenningen mellom nasjonalisme og pangermanisme innenfor NS, som Øystein Sørensen har beskrevet,⁴⁴² kan ha vært en betydningsfull faktor for den begrensede oppslutningen om GSSN blant de hjemvendte frontkjemperne. Det trenger ikke nødvendigvis å ha vært dårlige erfaringer gjennom tjenesten i Waffen-SS som gjorde at flertallet ikke gikk inn i organisasjonen.

6.5 Oppsummering: ideologisk motiverte frivillige

De fleste av Bergensavdelingens ansatte som gjorde frivillig krigstjeneste på tysk side i løpet av andre verdenskrig begynte i Statspolitiet først etter oppholdet på fronten. Tre av disse tjenestegjorde i Regiment Nordland, der den ideologiske påvirkningen skal ha vært spesielt sterk. De to tidligere frontkjemperne som ble regulære medlemmer av Germanske SS Norge var også veteraner fra denne avdelingen. Oppslutningen om nasjonalsosialismen ser samtidig ut til å ha vært betydelig både blant dem som tjenestegjorde i Regiment Nordland og i Den norske Legion. Alle var medlemmer av NS da de vervet seg, og flere hadde vært medlemmer i partiet allerede før den tyske okkupasjonen av Norge. Seks stykker var også medlemmer av Hirten. Noen viste i tillegg gjennom uttalelser at de var ideologisk motiverte. Basert på medlemskap i GSSN synes allikevel ikke flertallet å ha vendt tilbake fra tjenesten i Waffen-SS som overbeviste SS-menn, men det er samtidig få antydninger til at fronttjenesten ga avsmak mot organisasjonen.

Det var ikke flere enn to av Bergensavdelingens tjenestemenn som reiste til fronten i politikompaniene, men dette ser først og fremst ut til å ha handlet om bemanningsbehov. De ytterligere fem som meldte seg viser at viljen var til stede hos flere. Dette tjener som et eksempel på at det kunne være motstridende interesser. På en side var politiledelsen og statspolitiledelsen, representert ved henholdsvis politiminister Jonas Lie og statspolitisjef Karl Marthinsen, opptatt av at politimenn skulle gjøre tjeneste på østfronten. Samtidig som

---

⁴⁴² Sørensen, *Hitler eller Quisling*, s. 12.

det måtte tas hensyn til bemanningssituasjonen. Skrivet fra Bergensavdelingens første leder Alf Hans Granås illustrerer dette.

Den ideologiske overbevisningen ser ikke ut til å ha vært noe mindre blant statspolitimennene som meldte seg enn den var blant dem som faktisk reiste til fronten. Tre av fem var førkrigsmedlemmer i NS, alle var medlemmer i Hirden og flere gikk også etter hvert inn i GSSN. Dette tyder på at beslutningen om å melde seg til fronttjeneste var ideologisk betinget for de fleste.

I neste kapittel beveger vi oss over til selve arbeidet i Statspolitiet, for å se hvordan forholdet og samarbeidet mellom det tyske sikkerhetspolitiet og Bergensavdelingen var.

7 Samarbeidet med det tyske sikkerhetspolitiet

Statspolitiet skulle samarbeide nært med det tyske sikkerhetspolitiet, og dette ble vektlagt allerede fra begynnelsen. I statspolitisjef Karl Marthinsens rapport for opprettelsesåret slås det fast at samarbeidet allerede på dette tidspunktet var ”utmerket”.⁴⁴³ Det beskrives av Marthinsen som: ”[...] behagelig og lærerikt i alle måter.”⁴⁴⁴ I det tidligere nevnte hemmelige skrivet til Statspolitiets embetsmenn fra 5. august 1942 opprettholdes fokuset på gode relasjoner til Stapos tyske kolleger. Marthinsen fremhever her at: ”Samarbeide med det tyske sikkerhetspoliti må alltid [sic] være mest mulig intimt.[...] Vi må i gjerning vise tyskerne at vi både kan arbeide og er til å stole på. Vi må gjøre oss fortjent til deres tillit.”⁴⁴⁵

Hvordan lyktes så Statspolitiets Bergensavdeling og de ansatte der med å innfri Marthinsens krav og forventninger? I dette kapitlet skal jeg undersøke hvordan samarbeidet mellom Bergensavdelingen og Sipo var. Hvordan ble det organisert, og var det noen statspolitifolk som pleiet et nærmere forhold til tysk sikkerhetspoliti enn andre? I forskningslitteraturen om Statspolitiet blir det nære forholdet mellom Stapo og Sipo beskrevet flere steder.⁴⁴⁶ Det blir imidlertid sjelden undersøkt hvordan det ble organisert og fungerte i det daglige. En undersøkelse av hvordan Statspolitiets Bergensavdeling samarbeidet med det tyske sikkerhetspolitiet kan dermed belyse hvordan dette kunne foregå i praksis. Avslutningsvis vil jeg behandle det mest skjebnesvangre resultatet av samarbeidet mellom Sipo og Statspolitiet: arrestasjonen av de norske jødene høsten 1942.

7.1 Tysk sikkerhetspoliti i Norge

Tysk sikkerhetspoliti etablerte seg raskt i Norge etter invasjonen 9. april, og hadde faktisk hatt en mann på plass i den tyske legasjonen i Oslo allerede før planene for invasjonen av Norge var fastsatt.⁴⁴⁷ Sikkerhetspolitiet var en meget dominerende del av det

---

⁴⁴³ RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: ”Nyordningen av politiet 1940-1945”, mappe: ”Årsoversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet”, unummerert og utitulert dok., s. 19.

⁴⁴⁴ RA-S-3978-E-Ef-L0001, mappe: ”Nyordningen av politiet 1940-1945”, mappe: ”Årsoversikt for 1941 for sikkerhetspolitiet”, unummerert og utitulert dok., s. 6.

⁴⁴⁵ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 4146, dok. 6, s. 3.

⁴⁴⁶ Se blant annet Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 160-161; Johansen, ”Rettsoppgjøret med statspolitiet”, s. 53; Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 28-29.

⁴⁴⁷ Dr. Werner Knab hadde representert politiet i den tyske legasjonen i Oslo siden høsten 1939, og ble sjef for Gestapo i den første tyske politiledelsen i Norge. Nøkleby, *Gestapo*, s. 27-28.

nasjonalsosialistiske Tysklands politivesen, og som beskrevet tidligere ble sikkerhetspolitiet og NSDAPs sikkerhetstjeneste Sicherheitsdienst samlet i 1939 under Reichssicherheitshauptamt (RSHA) som ble ledet av Reinhard Heydrich. Som øverste leder for tysk politi tronet Reichsführer-SS Heinrich Himmler. Som et ledd i samlingen hadde de to organisasjonene blitt omorganisert og delt inn i seks avdelinger med forskjellige oppgaver. Avdeling fire var det politiske politiets utøvende avdeling, bedre kjent som Gestapo. Det var Gestapo som drev det ”praktiske” politiarbeidet med etterforskning, arrestasjoner og avhør, og den delen av sikkerhetspolitiet som det norske Statspolitiet skulle ha mest med å gjøre i sin tjeneste. Jeg vil allikevel konsekvent bruke betegnelsen Sipo i fremstillingen, og ikke Gestapo.

Sipos organisasjon i Norge bestod i begynnelsen av en såkalt Einsatzkommando som etter ankomsten i Oslo i april 1940 ble delt inn og sendt til byer rundt om i landet for å etablere kontorer. Dette ble gjort, foruten i Oslo, i Trondheim, Bergen, Stavanger, Kristiansand, Larvik, Lillehammer og Fredrikstad. Etter den norske militære kapitulasjonen i juni ble det også opprettet et i Tromsø.⁴⁴⁸ Sipo holdt en lav profil i okkupasjonens første fase, da forhandlingene om et norsk kollaborasjonsstyre fortsatt pågikk. Men dette endret seg med Josef Terbovens nyordning 25. september.⁴⁴⁹ I likhet med Terboven hadde Einsatzkommandoen forventet et kortvarig oppdrag i Norge.⁴⁵⁰ Fra våren 1941 opererte man ikke lenger med betegnelsen Einsatzkommando, men i stedet med KdS: en forkortelse for Kommandeur der sipo und des SD. Dette var opprinnelig tittelen til lederen av kontoret, men det ble også ble brukt om selve distriktet. I Bergen ble Sipos kontor fra opprettelsen og frem til høsten 1941 ledet av Gerhard Flesch, deretter av Hans Blomberg, og fra våren 1944 og frem til den tyske kapitulasjonen av Ernst Weimann.⁴⁵¹

7.2 Tidlig samarbeid

Da den første lederen for Statspolitiets Bergensavdeling, Alf Hans Granås, ankom Statspolitiets kontor i Bergen i begynnelsen av juli 1941, skal temaet tysk sikkerhetspoliti ha kommet raskt på banen. Etter okkupasjonen forklarte Granås at han hadde blitt instruert av statspolitijef Marthinsen om å opprette et godt samarbeid med tyske og norske myndigheter i byen. Men han hevdet at han ikke hadde fått en konkret instruks når det gjaldt akkurat

---

⁴⁴⁸ Nøkleby, *Gestapo*, s. 29-30.

⁴⁴⁹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 127.

⁴⁵⁰ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, s. 126; Nøkleby, *Gestapo*, s. 30.

⁴⁵¹ Nøkleby, *Gestapo*, s. 32.

sikkerhetspolitiet.⁴⁵² På kontoret i Bergen møtte han den konstituerte førstebetjenten Sverre Johansen, som skal ha videreformidlet et ønske fra Sipo-ledelsen i byen om å møte den nye avdelingslederen i Statspolitiet så snart som mulig.⁴⁵³ Å etablere et godt samarbeid ser ut til å ha vært viktig også fra tysk side.

Hvordan forholdet og samarbeidet mellom Statspolitiets Bergensavdeling og Sipo var i startfasen, og spesielt avdelingsleder Granås sin relasjon til Sipo, belyses hovedsakelig av en politiforklaring som Granås avga under rettsoppkjøret etter okkupasjonen.⁴⁵⁴ Kilden bidrar med interessante opplysninger om hvordan samarbeidet mellom Sipo og Bergensavdelingen ble etablert, men den er også problematisk. Granås selv ville være tjent med å tone ned sitt eget forhold til det tyske sikkerhetspolitiet da han sto under tiltale for landssvik. Opplysningene som omhandler hans egen befatning med Sipo må derfor behandles med varsomhet.

Førstebetjent Sverre Johansen, som senere skulle overta ledelsen av Bergenskontoret fra Granås, var ved Bergensavdelingens opprettelse en svært erfaren polititjenestemann. Han var opprinnelig fra Øvre Eiker i Buskerud, men hadde vært ansatt ved Bergen politikammer siden 1922. Gjennom sitt arbeid i kriminalpolitiet skal han allerede i 1940 ha blitt beordret av kriminalsjef Leif Aglen til å bistå Sipo i etterforskning av sabotasjevirksomhet.⁴⁵⁵ Denne etterforskningen fortsatte utover 1941, og Johansen var også tilstede ved avhør som ble utført ved sikkerhetspolitiets kontor på Veiten 3 i Bergen.⁴⁵⁶ Han hadde derfor selv gode forutsetninger for å bidra til et godt samarbeid mellom Sipo og Statspolitiet.

Granås forklarte at han ved forskjellige anledninger ble innkalt til Sipos kontor på konferanser.⁴⁵⁷ På det første møtet som han hadde med Sipo-mannen Gerhard Berns etter at han ankom Bergen, skal Berns ha uttrykt håp om at det fremtidige samarbeidet mellom Stapo og Sipo ble like bra som det frem til da hadde vært mellom Sipo og kriminalpolitiet i Bergen.⁴⁵⁸ Forutsatt at dette er en korrekt gjengivelse så lå også forholdene til rette for at det skulle oppnås. Flere av kriminalpolitimennene som hadde bistått Sipo befant seg på dette tidspunktet i Statspolitiet. I tillegg til Sverre Johansen gjaldt dette Johan Bjørgan, som senere skulle bli Bergenskontorets tredje og siste leder. Han hadde tjenestegjort ved kriminalpolitiet

---

⁴⁵² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 6.

⁴⁵³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 6.

⁴⁵⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16.

⁴⁵⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer, dom 707, dok. 3, s. 2; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 82, s. 25 (forfatterens paginering).

⁴⁵⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer, dom 707, s. 42-43, 64.

⁴⁵⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 8.

⁴⁵⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 6.

fra høsten 1940, og skal i april 1941 ha blitt beordret av kriminalsjef Aglen til å fungere som: ”[...] tolk og forbindelsesledd mellom Sipo og Kripo.”⁴⁵⁹ Denne oppgaven delte han med Olaf Starheim, som den påfølgende sommeren også begynte ved Statspolitiets Bergenskontor.⁴⁶⁰ Avdelingen hadde altså fra begynnelsen en kjerne av førkrigsansatte politimenn med forbindelser til Sipo.

Avgivelsen av tjenestemenn fra Statspolitiet til Sipo skal ha blitt diskutert allerede ved det første møtet mellom Granås og Berns. Det tyske sikkerhetspolitiet i Norge hadde et stort behov for kjentfolk og tolker, i tillegg til mannskapsforsterkninger ved arrestasjoner.⁴⁶¹ En konkret ordning for hvordan avgivelsen skulle foregå skal ikke ha blitt avtalt på dette tidspunktet, men skal ha kommet på plass noe senere. I de tilfellene Sipo ønsket å få avgitt tjenestemenn fra Statspolitiet skulle førstebetjent Johansen kontaktes direkte, og det var opp til ham å avgjøre hvilke tjenestemenn som skulle avgis. I følge Granås var det i hans tid som leder for Bergenskontoret ikke avgitt faste folk for lengre perioder, samtidig som det hovedsakelig var et lite knippe med tjenestemenn som ble avgitt ofte. De som ble benyttet mest skal ha vært Starheim, og konstabel Sverre Fermann Lie som tiltrådte avdelingen i begynnelsen av september 1941, etter å ha blitt overført fra Stavangerkontoret.⁴⁶² En fast ordning for tjeneste hos Sipo ser ikke ut til å ha blitt satt i system før Sverre Johansen overtok som avdelingsleder.

Granås hevdet også etter okkupasjonens at han utover høsten 1942 ikke lenger ble innkalt til konferanser på Sipos kontorer som gjaldt rent politimessige spørsmål. Gerhard Berns, som Granås’ konferanser skal ha vært med, var heller ikke lenger ved Sipo i Bergen. Han ble drept den foregående våren under den såkalte ”Televågaffæren.”⁴⁶³ I stedet skal Granås ha deltatt på ukentlige konferanser på Veiten som var av en mer sosial natur, der også

---

⁴⁵⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 39, s. 2.

⁴⁶⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 39, s. 2; RA, Landssvikarkivet, Rogaland og Stavanger politikammer: anr. 53, dok. 88, s. 2.

⁴⁶¹ Johansen, ”Rettsoppgjøret med statspolitiet”, s. 56.

⁴⁶² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 7.

⁴⁶³ Televågaffæren våren 1942 er herostratisk berømt på grunn av represaliene som Reichskommissar Josef Terboven beordret i etterkant. Det var Bergenskontorets daværende betjent Johan Bjørgan som startet opprullingene av transporten til og fra England som hadde sitt utgangspunkt i Televåg. Bjørgan skal i utgangspunktet ha vært i området for å etterforske et tilfelle av ulovlig radiobesittelse. (RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 66, s. 3-6) Da Sipo, bistått av Statspolitiet, slo til mot virksomheten ble to Sipo-menn drept i en skuddveksling med to norske ”Englandsfarere.” En av de drepte var Gerhard Berns. Represaliene fra den tyske okkupasjonsmakten ble at den mannlige befolkningen mellom 16 og 60 år ble deportert til Sachsenhausen; kvinnene, barna og de eldre ble internert i Bergen. Det folketomme tettstedet Televåg ble deretter jevnet med jorden. I tillegg til dette ble 18 tidligere arresterte nordmenn, som ikke hadde noen direkte tilknytning til affæren, henrettet. For en mer detaljert fremstilling av Televågaffæren se Rødder, *Bergen politi under okkupasjonen*, s. 98-108.

flere representanter for den norske politiledelsen i Bergen deltok.⁴⁶⁴ Granås beskriver et forhold til Sipo som med tiden ble stadig mindre tett, og han hevdet også å ha blitt kritisert av statspolitistjef Marthinsen for dette.⁴⁶⁵ Men som påpekt skal man være forsiktig med å legge altfor stor vekt på disse opplysningene. Om samarbeidet mellom Bergensavdelingen og Sipo virkelig var så dårlig som Granås ville ha det til, ble det i så fall bedret raskt. I slutten av april 1943, sju uker etter at Sverre Johansen overtok ledelsen av avdelingen, kunne den nyutnevnte statspolitiinspektøren melde i et brev til tre av sine underordnede, som befant seg på politikkurs i Tyskland, at: ”Samarbeidet med Sipo er helt ypperlig,”⁴⁶⁶ Dette indikerer på en side at samarbeidet kanskje ikke var fullt så dårlig som Alf Hans Granås fremstilte det som etter okkupasjonen, men på en annen side kan det heller ikke utelukkes at skiftet av avdelingsleder hadde betydning for samarbeidsklimaet.

Under Sverre Johansens ledelse ble samarbeidet med tysk sikkerhetspoliti i større grad enn tidligere satt i system. I tillegg til de tjenestemennene som Sipo fikk avgitt fra Statspolitiet etter ønske, for eksempel ved større aksjoner der det var behov for kjentfolk eller ekstra mannskap, skulle det nå til enhver tid være avgitt en statspolitimann som skulle fungere som såkalt sambandsmann mellom Statspolitiet og Sipo.⁴⁶⁷ Ut i fra mine funn ser det ut til at denne ordningen ble opprettholdt gjennom hele perioden Johansen var leder for avdelingen, det vil si frem til mars 1945. Systemet ser derimot ikke ut til å ha blitt videreført av Johansens etterfølger Johan Bjørgan.

7.3 Sambandsmennene

Oppdraget som sambandsmann var noe som skulle gå på rundgang blant tjenestemennene. I perioden fra mars 1943 til mars 1945 var det i alt ti personer som hadde denne oppgaven, med noe varierende varighet. Den første sambandsmannen under Sverre Johansens ledelse var riktignok en av dem som ofte hadde blitt benyttet til tjeneste hos Sipo under Granås – Sverre Fermann Lie. Sommeren 1942 hadde han meldt seg til det 1. Politikompaniet ved Den norske Legion, og tjenestegjort der fra august til dimittering i april 1943. Da han samme måned vendte tilbake til statspolititjenesten etter oppholdet ved fronten, ble han nærmest umiddelbart avgitt til Sipo. Her tjenestegjorde han uavbrutt frem til han ble overført til

---

⁴⁶⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 8.

⁴⁶⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 11.

⁴⁶⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 12 (mappe), dok. 7, s. 1.

⁴⁶⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer, dom 707, dok. 72, s. 51.

Statspolitiet i Oslo 1. oktober samme år.⁴⁶⁸ Den rullerende ordningen for sambandsmenn var nok derfor ikke helt på plass da Fermann Lie tjenestegjorde ved Sipo, men ble satt i system etter hans overføring til hovedstaden. Fermann Lies langvarige tjeneste hos Sipo kan tyde på at han ble spesielt utvalgt til oppgaven.

Nøyaktige dateringer av de forskjelliges tjeneste hos Sipo er det imidlertid sjelden at fremgår av kildematerialet, men som regel kommer det frem hvilken måned eller måneder det dreide seg om. Basert på dette ser det ut til at det var en mann avgitt til Sipo hver eneste måned fra april 1943 til mars 1945. Hvilke kriterier som lå til grunn for utvelgelsen, foruten gode tyskkunnskaper, gir derimot ikke kildene svar på. Det finnes imidlertid noen interessante fellesnevner blant flere av tjenestemennene som fungerte som sambandsmenn. For det første var det ingen av de ti som hadde bakgrunn fra politiet før okkupasjonen. Videre hadde ingen av dem høyere tjenestegrad enn betjent, halvparten var konstabler.⁴⁶⁹ Disse to tingene kan man for så vidt se i sammenheng, med tanke på at de aller fleste førkrigsansatte ved avdelingen innen mars 1943 hadde avansert til høyere stillinger. Kun én av de fem som fortsatt var ved avdelingen på dette tidspunktet, og frem til kapitulasjonen, innehadde en betjentstilling. Han ble forfremmet til 1. betjent i mars 1944. Dersom normen var at helst lavere tjenestemenn ble beordret til en slik tjeneste er det derfor ikke overraskende at ingen av dem hadde bakgrunn i politiet før okkupasjonen. Tjenestemenn i høyere stillinger hadde også administrative oppgaver, som sannsynligvis gjorde det vanskelig å bli avgitt for lengre perioder. Olaf Starheim, som skal ha blitt avgitt regelmessig til Sipo fra Bergensavdelingens opprettelse, hadde bakgrunn i politiet fra før okkupasjonen, men var fortsatt betjent i den perioden han ble avgitt til tjeneste hos Sipo.

Mer slående enn tjenestegraden er andelen med frontkjemperbakgrunn. Hele sju av ti hadde utført frivillig tjeneste ved fronten før de fikk oppdraget som sambandsmann. Som jeg har vist var ikke det en helt uvanlig bakgrunn blant Bergenskontorets ansatte, men det var allikevel ikke flere enn elleve av totalt 46 ansatte som tjenestegjorde ved fronten i løpet av krigen. En forholdsvis høy prosentandel av disse ble altså avgitt til Sipo som sambandsmenn, noe som kan tyde på at dette var en faktor av betydning. Språkkunnskaper tilegnet gjennom fronttjenesten kan være én årsak. Som påpekt tidligere ser det ut til å ha vært en høy grad av nasjonalsosialistisk oppslutning blant frontkjemperne ved Bergensavdelingen, og deres

---

⁴⁶⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 80, s. 16-17 (forfatterens paginering), dok. 19 (mappe), dok. 8 (mappe), dok. 3, s. 2.

⁴⁶⁹ Sverre Fermann Lie avanserte til betjent i løpet av perioden han var avgitt til Sipo. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 80, s. 16 (forfatterens paginering).

politiske pålitelighet kan også ha vært betydningsfull. Sverre Fermann Lie hadde riktignok blitt avgitt mye også før fronttjenesten.

Det kan imidlertid se ut som at det eksiterte en viss misnøye med Sipo-tjenesten blant noen av stapomennene som ble avgitt. Blant annet forklarte tidligere overbetjent ved Bergensavdelingen Mathias Stavestrand under rettsoppgjøret at to av sambandsmennene hadde klaget på oppdraget sitt overfor ham.⁴⁷⁰ Det fremgår imidlertid ikke av forklaringen hva årsaken til misnøyen skal ha vært. Alf Hans Granås forklarte at han også fikk klager under sin tid som avdelingsleder fra Olaf Starheim og Sverre Fermann Lie på Sipo-tjenesten, men at dette skyldtes at de to anså tjenestegjøringen hos Sipo som ”løperguttarbeid.”⁴⁷¹ Fermann Lie skal for øvrig også ha rettet denne klagen til Sverre Johansen, da han var avdelingsleder.⁴⁷² Mogens Einarsen, én av de to sambandsmennene som overbetjent Stavestrand mottok klager fra, forklarte selv at han i tillegg protesterte overfor avdelingsleder Sverre Johansen. Begrunnelsen skal ha vært at han hos Sipo: ”[...] risikerte å måtte være med på ting som han ikke fant at han kunde [sic] være med på.”⁴⁷³ Tatt i betraktning at Einarsen kort tid før beordringen hadde brukt tortur mot tre arrestanter på stapokontoret i Bergen,⁴⁷⁴ er det vanskelig å forestille seg hva det var han fryktet å måtte være med på.

Ringdal skriver at det ofte var et nærmest rivaliserende forhold mellom Stapo og tysk sikkerhetspoliti, og at dette førte til gnisninger mellom de to politistyrkene.⁴⁷⁵ Men med unntak av misnøyen med sambandstjenesten, som bekreftes fra flere hold, har jeg ikke funnet noen tegn til en slik kompetansestrid mellom Bergensavdelingen og byens Sipo-kontor. Siden de forskjellige sakene som avdelingen arbeidet med er valgt bort som tema i oppgaven er heller ikke grunnlaget for å vurdere en slik påstand tilstrekkelig. Uansett synes samarbeidsklimaet mellom de to kontorene å ha vært jevnt over godt.

7.3.1 Skjerpet forhør

For Statspolitiets del ble aldri mishandling av arrestanter og bruk av tortur i tjenesten satt i system, eller formelt godtatt av ledelsen. Som vi skal se i neste kapittel forekom det allikevel. Hos det tyske sikkerhetspolitiet inngikk derimot tortur som en del av deres avhørsverktøy

---

⁴⁷⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 513, dok. 62, s. 35; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 641, dok. 41, s. 13.

⁴⁷¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 7.

⁴⁷² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 18 (mappe), dok. 11, s. 10.

⁴⁷³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 8 (mappe), dok 2, s. 15.

⁴⁷⁴ Mogens Einarsen forklarte selv etter okkupasjonen at beordringen til tjeneste hos Sipo kom ”like etter” at saken der han brukte tortur ble avsluttet. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 8 (mappe), dok. 2, s. 15, dok. 27, s. 9.

⁴⁷⁵ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 101.

under betegnelsen ”skjerpet forhør.” Dette systemet skal riktignok ikke ha vært på plass ennå da de første Einsatzkommandoene ble stasjonert rundt om i de okkuperte områdene av Norge våren 1940. I følge Siegfried Fehmer, som tjenestegjorde i Gestapo i Oslo under hele okkupasjonen, var bruk av skjerpet forhør formelt forbudt frem til våren/sommeren 1941.⁴⁷⁶ På dette tidspunktet skal Fehmer ha fått i oppgave av Sipo-leder Heinrich Fehlis å utarbeide retningslinjer for hvordan skjerpet forhør skulle benyttes.

Fehmer satte opp en liste med fire kriterier som måtte oppfylles før tortur kunne tas i bruk. Blant annet måtte det være sikkert at den som ble avhørt faktisk satt inne med de opplysningene man var ute etter, samtidig som bruk av skjerpet forhør skulle være siste utvei når alle andre metoder hadde mislyktes. Før det skjerpede forhøret ble iverksatt måtte det søkes om tillatelse, og det var det kun kommandøren, eller dennes stedfortreder, som hadde myndighet til å gi. Systemet ble imidlertid ikke fulgt slavisk, og det var tilfeller der det ikke ble søkt i det hele tatt, og tilfeller der søknaden kom i etterkant.⁴⁷⁷ Det var heller ikke formalisert hvilke torturmetoder som skulle benyttes, noe som gjorde at dette til en viss grad var opp til dem som utførte det skjerpede forhøret å avgjøre.⁴⁷⁸

På Veiten 3 i Bergen benyttet også Sipos tjenestemenn seg av skjerpet forhør som avhørsmetode. I følge Berit Nøkleby skal murbygningen allerede våren 1941 ha vært beryktet for torturen som foregikk der.⁴⁷⁹ Sambandsmenn fra Statspolitiets Bergensavdeling var ved flere tilfeller tilstede under slike forhør, og to stykker deltok også i langt større grad enn det som synes å ha blitt krevet av dem.

Basert på opplysningene som kom frem under rettsoppjøret etter okkupasjonen ser ikke deltakelse i tortur ut til å ha vært veldig utbredt blant sambandsmennene. Flertallet av dem ble ikke dømt for å ha deltatt i skjerpede forhør i løpet av sin tjeneste hos det tyske sikkerhetspolitiet. Tre av de totalt ti sambandsmennene ble dømt for å ha vært med på slike forhør. Alle disse tjenestegjorde ved fronten i løpet av okkupasjonen, men tidligere nevnte Fermann Lies deltagelse i skjerpede forhør skjedde før han reiste til østfronten. Deres primære rolle under avhørene var som tolk, men to av de tre deltok også aktivt i mishandlingene. Statspolitibetjent Audun Bødtker, som var sambandsmann i seks uker høsten 1943, ble av Gulating lagmannsrett i 1947 dømt for å ha vært med på, eller tilstede under mishandlingen av ti personer: både menn og kvinner. I to av tilfellene brukte han ikke selv vold, men var med og holdt den arresterte under mishandlingen. I alle de andre tilfellene skal

---

⁴⁷⁶ Nøkleby, *Gestapo*, s. 60.

⁴⁷⁷ Nøkleby, *Gestapo*, s. 61.

⁴⁷⁸ Nøkleby, *Gestapo*, s. 63-65.

⁴⁷⁹ Nøkleby, *Gestapo*, s. 102.

han derimot ha bidratt aktivt i mishandlingen.⁴⁸⁰ Statspolitikonstabel Reidar Wisnes, sambandsmann fra 16.11.1944 til 1.2.1945, ble dømt for å ha deltatt i torturen av sju personer, derav ett tilfelle hvor han kun fungerte som tolk.⁴⁸¹ De første skjerpede forhørene han deltok i fant sted allerede dagen etter tjenesten hos Sipo begynte.

Når det gjelder Sverre Fermann Lie så skal ikke han ha deltatt i skjerpede forhør i sin periode som fast avgitt sambandsmann fra april til oktober 1943. Hans befatning med denne avhørsmetoden fant sted våren/sommeren året før. Han var også den av de tre statspolitimennene som i størst grad holdt seg til oppgaven som tolk. Han skal ha vært med på fire skjerpede forhør, men uten å selv påføre offeret smerter. I ett tilfelle bidro han allikevel med å holde den som ble utsatt for mishandlingen, og han skal i tillegg ha vist brutalitet under en av arrestasjonene der han både slo og sparket arrestanten.⁴⁸²

Hvilken befatning sambandsmennene fikk med torturbruk i løpet av tjenesteperioden hos Sipo var nok til en viss grad avhengig av hvilke tyske tjenestemenn de bisto i løpet av perioden. Dessverre inneholder kildematerialet som regel svært få opplysninger om hvem de forskjellige arbeidet sammen med, slik at dette ikke kan undersøkes systematisk. To av sambandsmennene som ikke ble dømt for deltagelse i tortur hos Sipo, tok for eksempel slike metoder i bruk i tjeneste for Statspolitiet.⁴⁸³ Flere av tilfellene som Audun Bødtker var med på var for eksempel med Sipo-mennene Willie Kesting og Johan Arndt. Kesting ble under rettsoppjøret henrettet for sine handlinger under okkupasjonen, mens Arndts opprinnelige dødsdom fra Gulating lagmannsrett ble omgjort til livsvarig fengsel av Høyesterett.⁴⁸⁴ Det er allikevel ingenting som tyder på at Bødtker ble presset til å delta aktivt i mishandlinger. I ett tilfelle skal han til og med ha vært alene med arrestanten da han brukte vold.⁴⁸⁵ Han skal også ha slått til sammen fire personer i ansiktet eller hodet under forskjellige arrest-aksjoner sammen med Sipo i løpet av de første dagene i november 1943.⁴⁸⁶ Dette er handlinger som viser et personlig initiativ når det kommer til voldsbruk.

For Reidar Wisnes sin del var alle tilfellene av torturbruk i tjeneste for Sipo sammen med Karl Wolter, og disse var tilsynelatende de eneste skjerpede forhørene som Wolter

---

⁴⁸⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 706, dok. 112, s. 16-20.

⁴⁸¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 688, dok. 8 (mappe), dok. 89, s. 6-12.

⁴⁸² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 80, s. 19-24 (forfatterens paginering).

⁴⁸³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 27, s. 9; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 651, dok. 51, s. 4-7, 10-12.

⁴⁸⁴ Nøkleby, *Gestapo*, s. 103.

⁴⁸⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 706, dok. 112, s. 16-17.

⁴⁸⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 706, dok. 112 s. 20-21.

utførte i løpet av okkupasjonen.⁴⁸⁷ I samtlige tilfeller skal benyttelsen av slike metoder ha blitt bestemt av ledelsen ved det tyske sikkerhetspolitiet i Bergen. Rettssakene mot Wisnes og Wolter ble sammenslått under rettsoppjøret, og lagmannsretten antok at deltagelsen til Wisnes var et resultat av instruks fra Wolter. I ett av tilfellene skal riktignok Wisnes ha begynt ”behandlingen” allerede før Wolter var tilstede.⁴⁸⁸

De tre sambandsmennene som deltok i skjerpede forhør begikk alle voldshandlinger også ”på egen hånd” under tjenesten hos Sipo. Hvordan disse tre forholdt seg til bruken av vold før og etter oppholdet hos det tyske sikkerhetspoliti er i tillegg ganske interessant. Alle gjorde seg skyldig i en eller annen form for brutalitet i statspolititjenesten, også uten innblanding fra Sipo, men på litt forskjellige vis. Audun Bødtker, som deltok på flest skjerpede forhør, gjorde seg også skyldig i et par tilfeller med mishandling under avhør i Statspolitiet, der det ene tilfellet best kan beskrives som tortur.⁴⁸⁹ Disse hendelsene fant sted før oppholdet ved Sipo, og kan derfor ikke forklares med påvirkning fra opplevelsene der. De skjedde også før fronttjenesten og kan heller ikke forklares med brutalisering gjennom krigstjenesten, en faktor som er blitt rukket frem i forbindelse med den økende brutaliseringen av Statspolitiet i løpet av okkupasjonen.⁴⁹⁰ Han begikk heller ingen flere voldshandlinger i tjenesten etter perioden hos Sipo, men denne var heller ikke så langvarig. Noen måneder senere ble han beordret fra Statspolitiet over i Hirten.

Sverre Fermann Lie, som hovedsakelig skal ha holdt seg til rollen som tolk, begikk heller ikke mishandlinger under avhør i Statspolitiet. Derimot ble han dømt for voldsbruk under en arrestasjon med Stapo kort tid før det første tilfellet der han deltok i voldshandlinger i tjeneste hos Sipo.⁴⁹¹ Det ser heller ikke ut til at han begikk voldshandlinger i tjenesten i etterkant, og kan derfor ikke sies å ha blitt brutalisert som følge av arbeidet med Sipo. Voldsbruken skjedde i likhet med Audun Bødtker før fronttjenesten.

Hos Reidar Wisnes kan man derimot kanskje ane en viss påvirkning fra det tyske sikkerhetspolitiet. Hans periode ved Sipo var i okkupasjonens slutfase, og han vendte tilbake til sin vanlige tjeneste ved Bergenskontoret vinteren 1945. Som vi skal se lenger frem i denne oppgaven hadde utviklingen ved avdelingen på dette tidspunktet allerede gått i en mer brutal retning en stund. Svært kort tid etter sin tilbakekomst tok han ved to anledninger i bruk

---

⁴⁸⁷ Karl Wolter ble verken tiltalt eller dømt for andre tilfeller av skjerpede forhør enn dem som han utførte sammen med statspolitikonstabel Reidar Wisnes. Se RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 688, dok. 8 (mappe), dok. 89.

⁴⁸⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 688, dok. 8 (mappe) dok. 89, s. 6, 11-12.

⁴⁸⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 706, dok. 112, s. 16.

⁴⁹⁰ Se Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 199-201; Johansen, ”Rettsoppjøret med statspolitiet”, s. 57.

⁴⁹¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 80, s. 18-24 (forfatterens paginering).

lignende metoder som han hadde vært med på hos Sipo.⁴⁹² Da han ble avgitt til Sipo høsten 1944, hadde han vært ansatt ved Bergenskontoet i ca. et år, uten at det finnes et spor av brutalitet hos ham fra denne perioden. I motsetning til de to andre begynte Wisnes i Stapo etter fronttjenesten, men med tanke på den lange perioden i tjenesten uten tilfeller av voldsbruk fremstår ikke brutalisering som følge av den som en troverdig forklaring.

7.4 Med Sipo i det daglige

Arnt-Erik Selliaas innleder sin artikkel om Statspolitiet fra 1987 med å gjengi en beskrivelse av Stapo som ble gitt av domstolen i landssviksaken mot tidligere statspolitiinspektør John Georg Ekerholt: ”Retten anser det på det rene at stapo var et rent politisk politi hvis hovedoppgave var i intimt samarbeid med det tyske sikkerhetspoliti, å slå ned enhver patriotisk virksomhet i landet.”⁴⁹³ Selliaas stiller spørsmål ved om denne beskrivelsen er dekkende, og konkluderer også med at den: ”[...] holder seg etter fornyet granskning av kildene.”⁴⁹⁴ Berit Nøkleby skriver i sin biografi om Karl Marthinsen at Statspolitiet: ”[...] arbeidet i nær og uavbrutt kontakt med det tyske Sipo [...].”⁴⁹⁵ For Bergenskontoets vedkommende har vi jo allerede sett at denne kontakten var tett fra ledelsens side. SS-Hauptsturmführer Walter Küper, sjef for Gestapos avdeling i Bergen fra april 1944,⁴⁹⁶ forklarte etter okkupasjonen at når interne, norske saker ble overlatt fra Sipo til Statspolitiet i Bergen ble dette gjort gjennom konferanser med Sverre Johansen.⁴⁹⁷ At Johansen var en dyktig politimann, skal i følge Sipo-mannen Josef Seufert ha vært allment kjent på det tyske sikkerhetspolitiets avdeling i Bergen.⁴⁹⁸ I følge Küper var det heller ikke bare den øverste ledelsen ved avdelingen som var på konferanser hos ham. Blant annet skal de to førkrigsansatte politimennene Olav Herlø og Olaf Njøten også ha vært det.⁴⁹⁹ Njøten ledet frem til sin død høsten 1944 postkontrollen ved stapokontoet, en oppgave som Sipo skal ha hatt betydelig interesse i. I følge statspolitimannen Leif Sivertsen, som også hadde postkontroll som oppgave, ble instruksene for hvordan kontrollen skulle utføres satt opp på en konferanse mellom Sverre Johansen, Gerard Berns fra Sipo, Njøten og han selv.⁵⁰⁰ I følge

---

⁴⁹² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 688, dok. 8 (mappe), dok. 89 s. 8, 12.

⁴⁹³ Sitert etter Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 147.

⁴⁹⁴ Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 169.

⁴⁹⁵ Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 28.

⁴⁹⁶ Nøkleby, *Gestapo*, s. 103.

⁴⁹⁷ RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr. 1718/45, dok. 23a.

⁴⁹⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer, dom 707, dok. 9 (mappe), dok. 5, s. 5.

⁴⁹⁹ RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr. 1718/45, dok. 23a.

⁵⁰⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 27, s. 33.

Sivertsen skal det ha hendt at tjenestemenn fra Sipo også deltok i kontrollen på postkontoret, og i en periode skal selve kontrollen ha blitt utført på Sipos kontor.⁵⁰¹

At befatning med Sipo var en forholdsvis vanlig affære for stapofolkene ved avdelingen, underbygges for så vidt av at det var ganske få som ikke var med på en eneste aksjon eller på noe tidspunkt ble avgitt til Sipo i løpet av statspolititjenesten sin. Blant de åtte ansatte der jeg ikke har funnet et eneste bevist oppdrag sammen med Sipo befinner det seg også tre kontorbetjenter, en vaktmann – senere sjåfør, og en sjåfør som ikke begynte i Statspolitiet før mars 1945. De aller fleste regulære tjenestemennene hadde derfor kontakt med Sipo på en eller annen måte. Dette gjaldt også avdelingens første kontorbetjent, Bjørg Sæbø, som skal ha vært med på en fangetransport etter ordre fra Sipo, men da som konstabel.⁵⁰² Det er imidlertid viktig å presisere at dette baseres på *dokumenterte* tilfeller av samarbeid, og det utelukker ikke at flere kan ha hatt kontakt med tysk sikkerhetspoliti.

Blant dem som på et eller annet tidspunkt ble avgitt for å bistå Sipo er det betydelige variasjoner i hvor ofte de enkelte ble beordret til slike oppdrag. Flere var tilsynelatende bare med på én aksjon, mens andre ble avgitt svært ofte. Det nøyaktige omfanget vil være altfor omfattende til å presentere her, men det var noen som hadde tettere bånd til Sipo enn andre.

Her er det spesielt to av Bergensavdelingens tjenestemenn som stikker seg ut. Den første er Sverre Fermann Lie som vi har sett tilbrakte store deler av statspolititjenesten sin i Bergen avgitt til Sipo. Den andre er Leif Sivertsen. Fra våren 1941 til høsten 1943 var han tilknyttet ”Hirdstabens etterretningsvesen” som arbeidet sammen med tysk sikkerhetspoliti, og en av oppgavene han utførte var å rapportere om NS sine tilhengere og motstandere som han kartla i løpet av diverse reiser.⁵⁰³ Fra juli 1943 til midten av november samme år, da han ventet på å tiltre Statspolitiets kontor i Stavanger, tjenestegjorde han utelukkende som ”etterretningsmann” for Sipo i Bergen, men var fortsatt ansatt i Stapo.⁵⁰⁴ Selliaas skriver at det ofte kunne være vanskelig å skille mellom arbeid for Sipo og tjeneste i Statspolitiet,⁵⁰⁵ og Sivertsens karriere kan være et eksempel på det. Men det virker som det var i Bergen at forbindelsene til Sipo var tette. Da han forlot byen, fikk han en rosende attest av SS-

---

⁵⁰¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 27, s. 35.

⁵⁰² Fangen som ble transportert skal ha vært en kvinne som var ”venerisk syk.” Kjønn kan nok derfor ha spilt en rolle for utvelgelsen til dette oppdraget. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: betinget dom 33, dok. 26, s. 4.

⁵⁰³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 57, s. 11, 14-15.

⁵⁰⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 57, s. 15.

⁵⁰⁵ Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 168.

Hauptsturmfürer Oskar Winkler.⁵⁰⁶ Fermann Lies karriere ved Bergensavdelingen kan også tjene som et eksempel på at det kunne være vanskelig å skille arbeid for Sipo og Stapo.

Avdelingens andre leder Sverre Johansen, som med unntak av okkupasjonens to siste måneder hele tiden var ved Bergenskontoret, ser ut til å ha hatt et gjennomgående godt samarbeid med det tyske sikkerhetspolitiet. Og dermed levd opp til statspolitisjef Marthinsens ambisjoner. Dette samarbeidet viste seg også da Bergensavdelingen høsten 1942 fikk ordre om at jødene nå skulle arresteres.

7.5 Bergensavdelingens rolle i arrestasjonen av norske jøder

De systematiske arrestasjonene av jøder i Norge under den tyske okkupasjonen begynte i Trondheim under unntakstilstanden 6. til 12. oktober 1942, da alle mannlige jøder over 15 år ble arrestert. Før dette hadde det blitt innført flere tiltak rettet spesifikt mot jøder både fra den tyske okkupasjonsmaktens side og fra det norske NS-styret. Opptakten til arrestasjonen og deportasjonen av norske jøder er tidligere blitt belyst av blant andre historiker Bjarte Bruland,⁵⁰⁷ og Per Ole Johansen.⁵⁰⁸

Den 26. oktober ble arrestasjonen av mannlige jøder over 15 år gjennomført for resten av landet. Statspolitisjef Karl Marthinsen fikk oppgaven med å utføre arrestasjonene av Sipo, og samarbeidet med Hauptsturmfürer Wilhelm Wagner i Oslo. I følge Bruland skal selve initiativet til massearrestasjonene av jøder ha kommet fra tysk hold i Norge.⁵⁰⁹ Norsk politi, med Statspolitiet i spissen, ble brukt som ”fløyelshanske for den tyske jernneven” slik Per Ole Johansen har beskrevet det. De norske politifolkene opptrådte hensynsfullt og korrekt og bidro på den måten til at arrestasjonene ble gjennomført på en diskret og effektiv måte.⁵¹⁰ Sammen med Statspolitiets folk deltok mannskaper fra kriminalpolitiet, Hirden og GSSN. Arrestasjonene under unntakstilstanden i Trondheim var det folk fra ordenspolitiet som sto for.⁵¹¹

---

⁵⁰⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 12 (mappe), dok. 1, Attest signert SS-Hauptsturmfürer Winkler, oversatt utgave.

⁵⁰⁷ Bruland, Bjarte, *Det norske Holocaust. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*, Temahefte nr. 7, Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, Oslo, 2008.

⁵⁰⁸ Johansen, *Oss selv nærmest*, s. 134-150; Johansen, ”Rettsoppgjøret med statspolitiet”, s. 49-51.

⁵⁰⁹ Bruland, *Det norske Holocaust*, s. 20.

⁵¹⁰ Johansen, *Oss selv nærmest*, s. 166.

⁵¹¹ Bruland, *Det norske Holocaust*, s. 17.

I løpet av 25. og 26. november ble jødiske kvinner og barn arrestert og de fleste ble deportert med skipet *Donau*, som forlot Oslo med 532 norske jøder om bord den 26. november 1942. Kvinnene og barna som bodde utenfor hovedstaden hadde blitt arrestert dagen før, men de som ikke ble transportert til Oslo innen *Donau* forlot kaia ble internert på Bredtveit og deportert med skipet *Gotenland* 24. februar 1943. Blant andre gjelder dette for dem som ble arrestert i Bergen 25. november. I løpet av den tyske okkupasjonen av Norge ble 772 jøder arrestert og sendt til tyske konsentrasjonsleire, og kun 34 av disse vendte tilbake i live.⁵¹²

Hendelsesforløpet til arrestasjonene som ble iverksatt i Bergen den 26. oktober fremstår som forholdsvis klart og tydelig. Derimot er omstendighetene rundt arrestasjonene 25. november uklare. Historiker Per Kristian Sebak har stått for den til nå mest detaljerte undersøkelsen av hvordan arrestasjonene foregikk i Bergen. Han påpeker en manglende vilje under rettsoppgjøret til å oppklare hvordan arrestasjonene av jødene hadde foregått. I følge Sebak baserte påtalemyndighetene seg nærmest utelukkende på vaktjournalen til Statspolitietts Bergensavdeling, som er svært detaljert når det kommer til arrestasjonene 26. oktober, men sparsommelig med opplysninger når det gjelder arrestasjonene i november. Personer som ble arrestert denne dagen, og som fortsatt var i live ved okkupasjonens slutt skal i liten grad ha blitt bedt om å komme med sine vitnemål.⁵¹³

Mitt eget kildearbeid i forbindelse med Bergenskontoets ansatte har ikke inneholdt noe som kaster særlig mer lys over hvordan arrestasjonene i november foregikk, enn det som fremgår av Sebaks fremstilling. Men at Bergensavdelingen var involvert i prosessen er utvilsomt.

Arrestasjonene av de mannlige jødene ble planlagt 25. oktober, dagen før de skulle iverksettes. Dette ble gjort av avdelingsleder Granås og daværende politifullmektig Sverre Johansen.⁵¹⁴ I følge dommen mot Sverre Johansen fra Gulating lagmannsrett skal det også ha vært en representant for Sipo til stede under planleggingen.⁵¹⁵ Tidligere på dagen hadde avdelingen mottatt et kodet telegram fra statspolitetsjefen med arrestordren.⁵¹⁶ De øvrige tjenestemennene som var til stede deltok i forberedelsene, og de samme fikk ordre om å møte dagen etterpå for å gjennomføre arrestasjonene.⁵¹⁷ Avdelingsleder Granås figurerer ikke på

---

⁵¹² Bruland, *Det norske Holocaust*, s. 29.

⁵¹³ Sebak, Per Kristian, "...vi blir neppe nogensinne mange her". *Jøder i Bergen 1851-1945*, Vigmostad Bjørke, Bergen, 2008, s. 257.

⁵¹⁴ STB, Stapo, Vaktjournal, Stapo Bergen, vaktjournal for 25.10.1942.

⁵¹⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 707, dok. 72, s. 67.

⁵¹⁶ Sebak, "...vi blir neppe nogensinne mange her", s. 190.

⁵¹⁷ STB, Stapo, Vaktjournal, Stapo Bergen, vaktjournal for 25.10.1942.

vaktjournalen for 26.10, og i følge Sebak var Sverre Johansen stedfortreder for ham denne dagen.⁵¹⁸ Granås selv hevdet etter okkupasjonen at han ikke husket å ha vært involvert i arrestasjonene i oktober i det hele tatt, og innrømmet kun å ha deltatt i november.⁵¹⁹ Han ble imidlertid dømt under rettsoppgjøret for befattningen med arrestasjonene i oktober, og ikke i november.⁵²⁰ At det er grunn til å trekke hans egne uttalelser i tvil, underbygges av at vaktjournalen for 25. oktober viser at han var involvert i planleggingen denne dagen.⁵²¹ Under arrestasjonene dagen etter var det også to mann fra Sipo til stede ved Bergenskontoret.⁵²²

Selve arrestasjonene ble gjennomført av Bergensavdelingens tjenestemenn sammen med åtte rekvirerte kriminalpolitimenn. I følge dommen mot Granås fra Bergen lagrett var det Sipo som hadde rekvirert disse og ikke Statspolitiet.⁵²³ Mannskapene ble delt i lag bestående av to mann, én fra Stapo og én fra kriminalpolitiet, som foretok arrestasjonene. Én arrestasjon skiller seg imidlertid noe ut i denne sammenhengen. Daværende statspolitibetjent Mathias Stavestrand forklarte etter okkupasjonen at den ene arrestasjonen han var med på denne dagen var sammen med en tysker.⁵²⁴ Denne personen, med navn Alvers, figurerer også på vaktjournalen, og er ikke blant navnene på de rekvirerte kriminalpolitifolkene. Dette er spesielt siden det i følge Per Ole Johansen skal ha vært bevisst strategi fra Sipo sin side at arrestasjonene skulle foretas av norsk politi. I tillegg til Stavestrand var det åtte av Bergenskontorets tjenestemenn som deltok i selve arrestasjonene, og en av dem skal kun ha fungert som sjåfør.⁵²⁵ Konstabel Kristen Johansen, som hadde møtt til tjeneste sammen med de andre, men i følge vaktjournalen uten å selv delta i arrestasjonene, fikk ansvaret for å transportere de arresterte jødene til Berg interneringsleir utenfor Tønsberg.⁵²⁶

I forbindelse med arrestasjonene i november er den største kilden til usikkerhet hvem det faktisk var som utførte dem. Vaktjournalen til Bergenskontoret viser kun at seks mann fra kriminalpolitiet ble avgitt 14.30 og at den samme konstabel Johansen, som hadde transportert de mannlige jødene en måned tidligere, 20.30 ledet transporten av ti arresterte kvinner, barn

---

⁵¹⁸ Sebak, "*...vi blir neppe nogensinne mange her*", s. 191.

⁵¹⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 18-19.

⁵²⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 82, s. 25 (forfatterens paginering).

⁵²¹ STB, Stapo, Vaktjournal, Stapo Bergen, vaktjournal for 25.10.1942.

⁵²² STB, Stapo, Vaktjournal, Stapo Bergen, vaktjournal for 26.10.1942.

⁵²³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 82, s. 25 (forfatterens paginering).

⁵²⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 513, dok. 62, s. 21.

⁵²⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 576, dok. 55, s. 11. I dommen fra Bergen byrett er arrestasjonene datert til 16.10.1942, men dette er åpenbart en skrivefeil.

⁵²⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 635, dok. 36a, s. 5; STB, Stapo, Vaktjournal, Stapo Bergen, vaktjournal for 25.10.1942 og 26.10.1942; Sebak, "*...vi blir neppe nogensinne mange her*", s. 196.

og menn over 65 år.⁵²⁷ De sistnevnte hadde blitt sluppet fri igjen etter arrestasjonen i oktober. I forklaringen der avdelingsleder Alf Hans Granås hevdet å ikke huske noe av hendelsene i oktober, avgitt 26. mars 1946, forteller han at han ledet aksjonen i november.⁵²⁸ Denne dagen skal Sipo, i følge Granås, ha vært representert på stapokontoret med en mann ved navn Florian, som i følge en annen forklaring avgitt av Granås var ”spesialist i jødesaker.”⁵²⁹ I samme forklaring redegjør han også for hvordan han mottok et kodet telegram med arrestasjonsordren.⁵³⁰

Daværende politifullmektig Sverre Johansen hevdet i en forklaring avgitt etter okkupasjonen at han ikke husket å ha sett dette telegrammet, eller om det var skrevet i kode.⁵³¹ En rapport til statspolitisjefen signert Sverre Johansen datert 25. november 1942 er derimot en bekreftelse fra Johansen på at han har mottatt arrestordren i form av et kodet telegram.⁵³² Johansens involvering vises gjennom en rapport til statspolitisjefen skrevet av daværende førstebetjent Johan Bjørgan 30. november 1942. Her beskriver Bjørgan hvordan det ble utført en ”sortering” blant de arresterte av Johansen og Sipo-mannen Hartung. Bakgrunnen skal ha vært usikkerhet fra Stapos side om arrestasjonsordren også gjaldt såkalte ”halvjøder.” På dette tidspunktet hadde det kommet en ny instruks fra Oslo der det fremgikk at det kun var personer definert som ”heljøder” som skulle arresteres, og resultatet ble derfor at personene som ble betegnet som ”halvjøder” ble sluppet fri.⁵³³ Bjørgan skriver i rapporten at de arresterte ble anholdt: ”[...] ved asistanse [sic] av kriminalpolitiet i Bergen [...],”⁵³⁴ men heller ikke her går det klart frem om Bergensavdelingens ansatte faktisk deltok i arrestasjonene eller ikke. I en udatert forklaring avgitt av Sverre Johansen etter okkupasjonen, hevdet han at det kun var kriminalpolitiet som sto for arrestasjonene.⁵³⁵ Denne påstanden må selvfølgelig behandles kritisk. Å nedtone avdelingens befatning med arrestasjonene er åpenbart i opphavspersonenes interesse her. Forklaringen angående kodetelegrammet viser også at det kan være grunn til å tvile på uttalelsene hans. Samtidig forklarer et slikt hendelsesforløp den store forskjellen mellom vaktjournalene for de to

---

⁵²⁷ STB, Stapo, Vaktjournal, Stapo Bergen, vaktjournal for 25.11.1942; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 635, dok. 36a, s. 5.

⁵²⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 16, s. 19.

⁵²⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 27 (mappe), dok. 2, s. 2, 4.

⁵³⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 27 (mappe), dok. 2, s. 1.

⁵³¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 490, dok. 27 (mappe), dok. 2, s. 3.

⁵³² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 585, eske 2, mappe 4:10, unnummerert mappe titulert ”ang. anholdelse og transport av jøder 25.11.42”, dok. 2.

⁵³³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 585, eske 2, mappe 4:10, unnummerert mappe titulert ”ang. anholdelse og transport av jøder 25.11.42”, dok. 4, s. 2-3.

⁵³⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 585, eske 2, mappe 4:10, unnummerert mappe titulert ”ang. anholdelse og transport av jøder 25.11.42”, dok. 4, s. 1.

⁵³⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 707, dok. 7 (mappe), dok. 3.

dagene. Journalen for 26. oktober beskriver arrestasjonene i detalj, mens det 25. november ikke finnes en eneste opplysning om hvem som har stått for dem. Per Ole Johansens skriver i *Oss selv nærmest* at det var kriminalpolitiet som sto for arrestasjonene i Bergen i november, men opplysningen har ingen referanse så det er usikkert hvilke kilder dette baseres på.⁵³⁶

Det eneste sporet av deltagelse jeg har funnet hos de lavere tjenestemennene ved Bergensavdelingen er hos sjåføren Olaf Olsen som hevdet i to forklaringer avgitt etter okkupasjonen, henholdsvis fra juni 1945 og april 1946, at han fungerte som sjåfør da jødene ble arrestert, eller ”tatt” som det formuleres i den siste forklaringen.⁵³⁷ Han daterer ikke denne hendelsen selv, men i vaktjournalen for 26. oktober står det at Olsen er på tjenestereise til Bømlo.⁵³⁸ Derimot viser vaktjournalen for 25. november at han møtte til tjeneste denne dagen.⁵³⁹ Hvis dette er korrekt kan det tyde på at hans sjåfør oppgaver var under arrestasjonene i november. Det er i hvert fall vanskelig å se noe motiv for å forklare seg uriktig om å ha deltatt. Tjenestemenn fra Bergensavdelingen kan altså ha deltatt også i selve arrestasjonene, men opplysningene er som vist svært usikre. Sebak skriver at det ikke var noen av jødene i Bergen som ble varslet om de forestående arrestasjonene, verken i oktober eller november.⁵⁴⁰ Slike varsler kom blant annet i Oslo.⁵⁴¹ Dette er i tråd med det tilsynelatende svært begrensede omfanget av motstandshandlinger blant Bergensavdelingens ansatte. Den eneste som ble berømmet under rettsoppjøret for å ha drevet med varslinger gjennom tjenesten sin ved avdelingen tiltrådte ikke før i juni 1943.

7.6 Oppsummering: Karl Marthinsens ambisjoner innfridd

Helt fra Bergenskontorets opprettelse ser det ut til å ha vært et fokus på godt samarbeid med tysk sikkerhetspoliti, og dette startet heller ikke på ”bar bakke” da kontoret ble opprettet. Man kan heller si at det var en videreføring av det samarbeidet som kriminalpolitiet i Bergen allerede hadde med Sipo, med tanke på at tre av avdelingens førkrigsansatte politifolk hadde tjenestegjort fast med Sipo før de begynte i Statspolitiet. Blant kontorets ledelse er det utvilsomt Sverre Johansen som fremstår som den med det beste arbeidsforholdet til sine tyske kolleger, og en kontinuitetsbærer som sådan i sin langvarige posisjon i kontorets ledelse.

---

⁵³⁶ Johansen, *Oss selv nærmest*, s. 163.

⁵³⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 502, dok. 4, dok. 35, s. 6.

⁵³⁸ STB, Stapo, Vaktjournal, Stapo Bergen, vaktjournal for 26.10.1942.

⁵³⁹ STB, Stapo, Vaktjournal, Stapo Bergen, vaktjournal for 25.11.1942.

⁵⁴⁰ Sebak, ”...vi blir neppe nogensinne mange her”, s. 235.

⁵⁴¹ Johansen, ”En profesjon i strid med seg selv”, s. 323.

Kontorets første leder Alf Hans Granås ser ikke ut til å ha hatt den samme relasjonen, og selv om det er grunn til å være kritisk til hans egne uttalelser om hvordan forholdet til Sipo var, skal man ikke utelukke at det kan ha vært noe i det. At han faktisk ble overført bort fra avdelingen, kan tyde på det.

Under Johansens ledelse ble samarbeidet mellom Stapo og Sipo satt i system med fast avgitt sambandsmann. Om denne ordningen var etter Sverre Johansens eget initiativ eller et resultat av en instruks fremgår ikke av kildematerialet. Det at systemet kun synes å ha eksistert under hans ledelse, kan tyde på det første. Oppdraget som sambandsmann var det bare tjenestemenn ansatt i politiet i løpet av okkupasjonen som fikk, men her kan tjenestegraden ha vært mer avgjørende enn den faktiske politierfaringen. Den høye andelen frontkjempere blant disse er et trekk det er verdt å merke seg.

Selv om torturbruk ved Sipos kontor i Bergen, i følge Berit Nøkleby, skal ha vært utbredt ble ikke flertallet av sambandsmennene dømt under rettsoppgjøret for å ha deltatt i skjerpede forhør. Hvilke tyske tjenestemenn de bisto kan ha vært medvirkende her. Dette lar seg imidlertid ikke undersøke nøyaktig gjennom kildematerialet som ligger til grunn for oppgaven. To av tre sambandsmenn som ble dømt for å ha vært til stede ved skjerpede forhør deltok aktivt i mishandlinger, og alle tre viste også personlig initiativ når det kom til voldsbruk i tjenesten hos Sipo. To av dem hadde riktignok vist anlegg for dette allerede før de ble avgitt. Misnøyen som skal ha blitt fremmet fra sambandsmennene i forbindelse med Sipo-tjenesten er vanskelig å plassere i sammenheng med torturen, siden flertallet av dem som skal ha kommet med klager ikke ble dømt under rettsoppgjøret for å deltatt i tortur hos det tyske sikkerhetspolitiet.

For mannskapstyrken som helhet ser samarbeid med Sipo ut til å ha vært en vanlig affære, og Arnt-Erik Selliaas og Berit Nøklebys formuleringer om Stapos posisjon i forhold til Sipo ser ut til å stemme bra for Bergensavdelingens del. Det var imidlertid betydelige variasjoner i hvor ofte de enkelte bisto Sipo, og noen få ser ikke ut til å ha hatt befatning med Sipo i det hele tatt. Av dem som pleiet et spesielt nært forhold til sine tyske kolleger, er Leif Sivertsen og Sverre Fermann Lie to tjenestemenn som stikker seg ut, i tillegg til Sverre Johansen. Alt i alt kan man si at Karl Marthinsens ambisjoner i stor grad ble innfridd i Bergen.

8 Ukultur: brutalitet og forfall

Det var ikke bare i tjeneste for tysk sikkerhetspoliti at Bergensavdelingens tjenestemenn gjorde seg skyldig i torturbruk og brutalitet i tjenesten. Avdelingen hadde, i likhet med andre statspolitikontorer, sine tilfeller av denne typen praksis. Men for Statspolitiets del ble tortur aldri formelt godtatt som avhørsverktøy, slik som det ble hos Sipo. Berit Nøkleby viser at statspolitisjef Karl Marthinsen allikevel aldri slo ned på den torturbruken som fant sted i Statspolitiet.⁵⁴² At tortur ble benyttet i Stapo, vises blant annet gjennom at flere statspolitimenn fikk dødsstraff under rettsoppgjøret etter okkupasjonen som følge av slike handlinger.⁵⁴³

I dette kapitlet skal jeg undersøke hvor omfattende brutalitet og torturbruk var blant Bergensavdelingens ansatte. Hvor mange gjorde seg skyldige i bruk av vold i tjenesten, og hvor alvorlige tilfeller er det snakk om? Det vil her være nødvendig å skille, men uten å gå for detaljert til verks, mellom ulike typer voldsbruk. For eksempel er det forskjell på et slag som blir tildelt under en opphetet arrestasjon og gjentatt mishandling av en arrestant i en avhørssituasjon, ofte ved bruk av diverse redskaper. Begge tilfellene må allikevel sies å bryte med både moralske og politimessige normer. Jeg velger å kategorisere det første eksempelet som brutalitet, og det andre eksempelet som tortur.

I tillegg til hvor mange som var involvert vil jeg se på når voldsbruken foregikk og skjedde hyppigst. I hvilken grad kan brutalitet og tortur settes i sammenheng med likvidasjonene som Statspolitiet ble utsatt for fra motstandsbevegelsens side? 3. november 1944 utgjør her et vannskille for Bergenskontoret. Denne dagen falt en av deres egne – førstebetjent Olaf Njøten – for den norske motstandsbevegelsens kuler.⁵⁴⁴ Datoen vil derfor være sentral i fremstillingen. Bakgrunnen til dem som var involvert er også svært interessant å undersøke nærmere. Var det de hjemvendte frontkjemperne og de unge nyansatte som hovedsakelig sto for voldsbruken, eller deltok også de eldre, erfarne førkrigsansatte politimennene? Var det sammenheng mellom ideologisk overbevisning og voldsbruk i tjenesten? Og i hvilken grad visste eller godtok ledelsen ved avdelingen at slikt forekom? For å belyse det sistnevnte punktet vil jeg se på hvordan forholdene var under kontorets tre avdelingsledere, henholdsvis Alf Hans Granås, Sverre Johansen og Johan Bjørgan, og om de

---

⁵⁴² Nøkleby, *Politigeneral og hirdsjef*, s. 56-58.

⁵⁴³ Se Jaklin, Asbjørn, *De dødsdømte*, Gyldendal, Oslo, 2011.

⁵⁴⁴ Moland, *Over grensen?*, s. 151.

selv gjorde seg skyldige i eller medvirket til voldsbruk. Til slutt vil jeg ta for meg to andre faktorer som kan inngå i begrep som ukultur og forfall: alkoholbruk og korrupsjon.

Voldsbruk og mishandlinger utført av politifolk under okkupasjonen ble lagt stor vekt på under rettsoppgjøret og førte til svært strenge dommer.⁵⁴⁵ På grunn av alvorlighetsgraden i slike saker, og det betydelige fokuset forholdene fikk i landssviksakene, baserer jeg meg utelukkende på forhold som ble funnet bevist av domstolene. I alle tilfellene som presenteres som faktiske hendelser i fremstillingen har gjerningspersonen eller -personene blitt dømt for forholdet.

8.1 Hvor utbredt?

Totalt ble 15 av Bergenskontorets samlede mannskapsstyrke på 46 dømt under rettsoppgjøret for en eller annen form for voldsbruk i tjenesten, eller medvirkning til dette: alle menn.⁵⁴⁶ Så mange som elleve deltok i mishandlinger av arrestanter under avhør, enten svært aktivt eller mer passivt, men her er det variasjoner når det kommer til alvorlighetsgraden. De mest graverende tilfellene innebar at offeret ble holdt eller lenket fast og slått gjentatte ganger med pisk, lærreim eller gummikølle,⁵⁴⁷ mens én ble tildelt det Gulating lagmannsrett i 1947 beskrev som ”et par ørefiker.”⁵⁴⁸ Å påføre en arrestant smerte i en avhørssituasjon, fortrinnsvis for å få vedkommende til komme med opplysninger, kan imidlertid uansett alvorlighetsgrad betegnes som tortur.

Siden jeg først og fremst er ute etter å kartlegge i hvilken grad tjenestemennene ved Bergenskontoret selv tok initiativ til torturbruk og brutalitet, velger jeg å ikke inkludere mishandlinger begått av tjenestemenn mens de var avgitt til Sipo. Jeg anser det for

---

⁵⁴⁵ Andenæs, Johs, *Det vanskelige oppgjøret*, Tano Aschehoug, Oslo, 3. opplag, 1998, s. 194; Johansen, ”Rettsoppgjøret med statspolitiet”, s. 84.

⁵⁴⁶ Etter okkupasjonen ble det også rettet et par beskyldninger mot statspolitibetjent Johan Tjørn, som tjenestegjorde ved Bergenskontoret fra januar til oktober 1942 før han ble overført til hovedstaden. Beskyldningene kom både fra en tidligere kollega i Statspolitiet og en angivelig fornærmet, og begge tilfellene skal ha funnet sted i Oslo. Tjørn ble likvidert i Oslo høsten 1944, og disse beskyldningene ble derfor aldri behandlet av en domstol. De fremstår også som svært usikre, og jeg har derfor valgt å ikke inkludere ham blant dem som begikk voldshandlinger i tjenesten. RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: henlagt sak anr. 27640, unummerert dok., forklaring gitt av Carl G. Uppwall 12.10.1945 (dokumentene i denne landssviksaken er ikke ordnet etter dokumentnummer, men dokumentet er påført nummer 4), unummerert dok., utdrag fra forklaring avgitt av O. Østreng 17.10.1946 (dokumentet er påført nummer 5). Olaf Mikal Njøten ble etter okkupasjonen beskyldt for å ha vært til stede mens en av Bergensavdelingens konstabler slo en mann i ansiktet under et avhør, men anmelderen daterte denne hendelsen til 4. november 1944, altså dagen etter Njøten ble skutt. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 16 (mappe), dok. 2. At forholdet heller ikke ble behandlet i landssviksaken mot konstabelen, kan tyde på at det ikke var noe i det.

⁵⁴⁷ Se f.eks. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 688, dok. 8 (mappe), dok. 89, s. 8-9, 12; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 651, dok. 51, s. 6-7, 11-12.

⁵⁴⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 706, dok. 112, s. 16.

usannsynlig at de hadde noe særlig innflytelse over hvilke metoder som ble benyttet der. Disse kan allikevel brukes til å belyse den enkeltes anlegg for brutalitet, og som vist var det noen av tilfellene som fremstår som egne initiativ. Voldsbruk som stapomennene gjorde seg skyldig i ved andre avdelinger, enten før eller etter tjenesten i Bergen, er derimot inkludert. Det var for øvrig kun to av avdelingens tjenestemenn som ble dømt for voldsbruk i tjenesten ved andre stapoavdelinger, og begge begikk også mishandlinger da de var ved Bergenskontoret.

8.2 En økende bruk av vold

Det første beviste tilfellet av voldsbruk i tjenesten ved Statspolitiets Bergenskontor jeg har funnet er fra januar 1942. Dette skjedde altså omtrent et halvt år etter avdelingens opprettelse. En arrestant, som for øvrig selv var politimann, ble da tildelt flere slag under et avhør. Gjerningsmannen i dette tilfellet var Olaf Starheim; en av de førkrigsansatte politimennene ved avdelingen.⁵⁴⁹ Det var imidlertid ikke det første tilfellet av brutalitet i tjenesten for hans vedkommende. Under en arrestasjon med Sipo i mai året før, da i tjeneste for kriminalpolitiet, skal han ha utsatt to arrestanter for vold.⁵⁵⁰ Tilfellet ved Bergenskontoret ble heller ikke det siste, og etter å ha blitt overført til Statspolitiets kontor i Stavanger sommeren 1942 deltok han i flere tilfeller av tortur der.⁵⁵¹

Utover året 1942 forekom det ytterligere tilfeller av voldsbruk i tjenesten blant Bergensavdelingens ansatte. Under en arrestasjon i begynnelsen av mai utøvde to av tjenestemennene vold.⁵⁵² Noen dager senere ble nok en arrestant utsatt for vold under avhør på stapokontoret, og dette var det tidligere beskrevne tilfellet med ”ørefikene.”⁵⁵³ Innen slutten av året hadde ytterligere to arrestanter opplevd å bli utsatt for slag under avhør med tjenestemenn fra Statspolitiets Bergenskontor.⁵⁵⁴

Året 1943 inneholdt kun to beviste tilfeller av mishandling, og representerer dermed en nedgang. Her bør det imidlertid fremheves at dette er de tilfellene som ble oppdaget under rettsoppgjøret, og det må derfor tas et forbehold om at det kan ha vært tilfeller som ikke ble

---

⁵⁴⁹ RA, Landssvikarkivet, Rogaland og Stavanger politikammer: anr. 53, dok. 88, s. 7.

⁵⁵⁰ RA, Landssvikarkivet, Rogaland og Stavanger politikammer: anr. 53, dok. 88, s. 2.

⁵⁵¹ RA, Landssvikarkivet, Rogaland og Stavanger politikammer: anr. 53, dok. 88, s. 7

⁵⁵² RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 3627, dok. 57, s. 17, 21-22; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 80, s. 18-19 (forfatterens paginering).

⁵⁵³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 706, dok. 112, s. 16; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 66, s. 6, 30.

⁵⁵⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 57, s. 12; RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: dom 3627, dok. 57, s. 17, 22.

oppdaget og behandlet av domstolene. Disse to tilfellene er de første jeg har funnet der ansatte ved Bergenskantoret begikk mishandlinger hvor gjenstander ble brukt for å påføre offeret smerter; handlinger som definitivt kan plasseres under begrepet tortur. De to hendelsene fant sted med kort mellomrom, og det var de samme to tjenestemennene som var involvert i begge.⁵⁵⁵ Et tredje likhetstrekk er at ingen av dem skjedde på Bergensavdelingens kontorer. Den første fant sted under et avhør som de to utførte på Espeland fangeleir, den andre i den mistenktes eget hjem i Sogn. Dette kan tyde på at det er snakk om individuelle initiativ. Et spesielt aspekt ved det sistnevnte tilfellet, som gjaldt ulovlig besittelse av radio, er at de to statspolitibetjentene Gunnar Killi og Audun Bødtker skal ha befunnet seg i området på en ferietur.⁵⁵⁶ At de valgte å etterforske saken, og at såpass alvorlige metoder ble tatt i bruk, vitner om en betydelig tjenesteiver.

Etter disse to hendelsene sommeren 1943 ser det ut til at det gikk ganske lang tid før tjenestemenn ved Bergenskantoret igjen gjorde seg skyldig i voldsbruk i tjenesten. Men da det begynte å skje eskalerte det til gjengjeld raskt. Det neste beviste tilfellet fant sted i slutten av november 1944. Da var det ingen ringere enn kantorets daværende leder, statspolitiinspektør Sverre Johansen, som demonstrerte et anlegg for brutal opptreden ved å slå en mann i ansiktet. Mannen hadde blitt innbrakt til avdelingen for å ha uttalt seg nedsettende om den tyske okkupasjonsmakten.⁵⁵⁷ I løpet av den påfølgende perioden fra desember samme år og frem til slutten av februar 1945 fant flertallet av de beviste mishandlingene som ble begått ved Bergenskantoret under okkupasjonen sted. Spesielt fra månedsskiftet januar/februar er det flere graverende tilfeller av tortur, blant annet mot en kvinne.⁵⁵⁸ Flere av tilfellene er tilknyttet opprullingen av en større sak som avdelingen arbeidet med i denne perioden, hvor en stor del av styrken var involvert. Opprinnelig handlet den om et radiotyveri, men saken ledet til en opprulling av ”illegal virksomhet” og førte til flere arrestasjoner.⁵⁵⁹ Hele fem personer ble mishandlet under avhør i forbindelse med den.⁵⁶⁰

---

⁵⁵⁵ Det siste av de to av tilfellene er kun behandlet i rettssaken mot Gunnar Killi som skal ha vært den aktive under mishandlingen. Det fremgår av dommen fra Gulating lagmannsrett at Audun Bødtker var til stede. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 89, s. 13; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 706, dok. 112, s. 16.

⁵⁵⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 590, dok. 89, s. 13.

⁵⁵⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 707, dok. 72, s. 54-55.

⁵⁵⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 691, dok. 81, s. 14, 19.

⁵⁵⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 8 (mappe), dok. 2, s. 9-14.

⁵⁶⁰ Se RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 27, s. 9; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 688, dok. 8 (mappe), dok. 89, s. 8, 12; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 691, dok. 81, s. 13-14, 19. For en av de fem som ble mishandlet i forbindelse med denne saken har man den merkelige situasjonen at én av Bergensavdelingens tjenestemenn er dømt for å ha vært tilstede under avhøret mens mishandlingen pågikk, men det er tilsynelatende ingen som er dømt for å ha utført selve mishandlingen. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 651, dok. 51, s. 5, 10-11.

Det var imidlertid på langt nær alle tjenestemennene som ser ut til å ha gjort seg skyldig i direkte voldsbruk i forbindelse med denne saken. Den grovste torturbruken vinteren 1944/45 var det fire av kontorets tjenestemenn som sto for. Fra mars og frem til okkupasjonens slutt har jeg funnet to tilfeller av mer ”vilkårlig” brutalitet,⁵⁶¹ men ingen grove mishandlingsaker. I disse to tilfellene var det snakk om voldsbruk som fant sted under aksjoner.

To av avdelingens tjenestemenn trekker i forklaringer gitt under rettsoppjøret frem likvideringen av førstebetjent Olaf Njøten 3. november 1944 i forbindelse med brutaliteten som forekom ved Bergenskontoret.⁵⁶² Tidligere statspolitibetjent Jan Johannessen forklarte: ”[...] at man fra da av gikk hårdere til verks i arbeidet enn man tidligere hadde gjort.”⁵⁶³ Begge hevdet for så vidt også at det ikke forekom noen tilfeller før dette. Som vist ovenfor medfører ikke det riktighet, men den ene begynte såpass sent ved kontoret at det for hans del kan stemme. En slik begrunnelse vitner imidlertid om en tydelig selvrettferdiggjøring, og en skal være forsiktig med å legge for mye vekt på den. De to det gjelder var også blant dem som ble dømt for de mest alvorlige tilfellene av mishandling ved avdelingen. På en annen side har vi sett at påstanden til dels underbygges av hendelsene, der man, etter en lang periode uten beviste tilfeller av voldsbruk, ser en betydelig eskalering fra november/desember 1944. Det beviser allikevel ikke at drapet på Njøten var den eneste faktoren som spilte inn i den økende bruken av vold i tjenesten, selv om det er liten grunn til å tvile på at hendelsen preget avdelingens ansatte. Nils Johan Ringdal skriver at bruken av tortur i Statspolitiet som helhet økte i omfang denne høsten, noe han delvis forklarer med: ”[...] motstandsbevegelsens offensiv i krigens siste fase.”⁵⁶⁴ Førstebetjent Njøten var langt i fra den eneste stapomannen som måtte bøte med livet denne høsten.⁵⁶⁵ Utviklingen ved Bergenskontoret kan sies å være i tråd med den utviklingen Ringdal skisserer, men den virkelige torturbruken synes ikke å ha begynt før den påfølgende vinteren.

8.3 Aktørene

Basert på en gjennomgang av et mindre utvalg landssviksaker mot statspolitifolk hevder Arnt-Erik Selliaas at: ”[...] førkrigsbakgrunn i politiet ser ut til å ha vært en ballast mot den

---

⁵⁶¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 517, dok. 69, s. 18, 24; RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr. 1256/45, dok. 77, s. 5, 14.

⁵⁶² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 651, dok. 40 (mappe), dok. 3, s. 6; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 8 (mappe), dok. 2, s. 14.

⁵⁶³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 651, dok. 40 (mappe), dok. 3, s. 6.

⁵⁶⁴ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 319-320.

⁵⁶⁵ Se Moland, *Over grensen?*, s. 142-160.

verste brutalisering av tjenesten.”⁵⁶⁶ Som vi har sett ble det første beviste tilfellet av mishandling under avhør på Bergenskontoret begått av en førkrigansatt politimann med 15 års erfaring før ansettelsen i Stapo, og som også senere under okkupasjonen oppviste brutal fremferd mot arrestanter. Hvilken bakgrunn hadde så de resterende 14 som på en eller annen måte valgte å inkludere voldsbruk i sin tjeneste i Statspolitiet? Var det hovedsakelig unge hjemvendte frontkjempere og nyansatte?

For å begynne med Selliaas sin påstand, så ser det ikke ut til at det var tjenestemennene med bakgrunn i politiet fra før krigen som var de mest aktive i mishandlingene som ble begått ved Bergenskontoret. Samtidig var det flere av dem som gjorde seg skyldig i en eller annen form for brutalitet. Vi har allerede sett at dette, i tillegg til Olaf Starheim, gjaldt avdelingsleder Sverre Johansen. Daværende politifullmektig ved avdelingen Olav Herlø ble dømt for å ha tildelt en arrestant flere slag i ansiktet under et avhør i desember 1944.⁵⁶⁷ Og førstebetjent Johan Bjørgan holdt arrestanten i den tidligere nevnte affæren med ”ørefikene” i mai 1942.⁵⁶⁸ Som vist var det bare åtte av avdelingens 46 ansatte som hadde førkrigsbakgrunn i politiet. Det betyr at halvparten av disse gjorde seg skyldig i voldsbruk, eller medvirkning til dette, i tjenesten. Her kan altså Selliaas sitt funn diskuteres. Hvis han med ”den verste brutalisering av tjenesten” mener de mest graverende tilfellene av mishandling, så er påstanden beskrivende for Bergensavdelingens tjenestemenn. Det var personer som ble ansatt i politiet i løpet av okkupasjonen som ble dømt for de mest alvorlige tilfellene. Men hvis det refererer til at førkrigsansatte var mindre tilbøyelige til brutalitet i tjenesten generelt, er det ikke treffende. Andelen av de førkrigsansatte som ble dømt for voldsbruk, eller medvirkning til dette, er høyere enn for tjenestemennene som gikk inn i politiet i krigsårene. Dette var jo også en langt større gruppe. At en avdelingsleder, en politifullmektig og en førstebetjent brukte vold i tjenesten kan ha sendt uheldige signaler til de mer uerfarne politifolkene.

De fleste av tjenestemennene som ble dømt for voldshandlinger i tjenesten hadde altså blitt ansatt i politiet i løpet av okkupasjonen, men flere av dem hadde likevel rukket å bygge opp en viss politierfaring før de første, beviste tilfellene fant sted. Et interessant poeng er at flesteparten av dem enten var ansatt ved Bergenskontoret fra opprettelsen eller ble ansatt i løpet av det første året. Noen av disse hadde vært ved avdelingen så lenge som to-tre år før det første beviste tilfellet av voldsbruk fant sted. Dette gjelder blant annet to av de mest

---

⁵⁶⁶ Selliaas, ”STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste”, s. 159.

⁵⁶⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 662, dok. 57, s. 16.

⁵⁶⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 66, s. 6, 30.

involverte i hendelsene i januar/februar 1945, og kan tyde på at forholdene ved avdelingen var avgjørende for utviklingen, og at gruppedynamikk kan ha spilt en viktig rolle.

Når det gjelder alderen til de involverte avtegner det seg ikke noe tydelig mønster. De fire yngste var fra 21 til 26 år da de begikk sin første voldshandling i tjenesten, de fire eldste et sted i førtiårene. Den sistnevnte gruppen består av de førkrigsansatte politimennene, som i stor grad utgjorde ”den eldre garden” ved avdelingen. Resten var i slutten av 20-årene eller et sted i 30-årene, og det er vanskelig å trekke frem én enkelt aldersgruppe som spesielt tilbøyelig til brutalitet. Aldersspekteret her gjenspeiler i stor grad det generelle aldersspekteret ved avdelingen. Ringdal fremstiller i forbindelse med dette en hypotese om at likvidasjonene, og den overhengende trusselen som disse representerte for ansatte i Statspolitiet, vakte ulike reaksjoner hos de yngre og de eldre tjenestemennene: ”Mønsteret var nok helst at de eldre ble redde og de yngre aggressive.”⁵⁶⁹ At både avdelingslederen og politifullmektigen gjorde seg skyldig i brutalitet i de påfølgende ukene etter drapet på førstebetjent Njøten, kan tyde på at også eldre politimenn kunne reagere med aggressivitet. I boken *Over grensen? Hjemmefrontens likvidasjoner under den tyske okkupasjonen av Norge 1940-1945*, skriver historiker Arnfinn Moland om en likvidasjonsliste som Bergenskontorets tjenestemenn skal ha funnet i etterkant av likvideringen av Njøten. I følge en av statspolitifolkene skal avdelingsleder Sverre Johansen selv ha figurert på denne listen.⁵⁷⁰ Forutsatt at hans datering av hendelsen er korrekt skal ikke dette ha skjedd før i desember.⁵⁷¹ Altså etter at Johansen selv gjorde seg skyldig i voldsbruk. Moland skriver om funnet av listen at: ”[...] det er sannsynlig at den dempet en del av iveren i Stapo.”⁵⁷² Med tanke på utviklingen ved Bergenskontoret i de påfølgende månedene er det lite som tyder på at det stemmer.

Én gruppe som har blitt trukket frem i forbindelse med brutaliseringen av Statspolitiet er frontkjemperne som sluttet seg til korpset etter endt tjeneste på østfronten.⁵⁷³ I forbindelse med Selliaas sin påstand om at førkrigsbakgrunn var en ballast mot den verste brutaliseringen, stiller Ringdal spørsmål ved hvor de nyansatte skulle få tilsvarende ballast fra: ”En del av dem hadde vært ved fronten – og tilegnet seg krigens normer og logikk der.”⁵⁷⁴ Som vi så i forrige kapittel var de tre ”sambandsmennene” som deltok i skjerpede forhør med Sipo alle frontkjemperne, men Sverre Fermann Lie hadde ikke vært ved fronten

---

⁵⁶⁹ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 318.

⁵⁷⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: påtaleunntatelse i eske 14: Andreas Gjørund, dok. 67, s. 49.

⁵⁷¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: påtaleunntatelse i eske 14: Andreas Gjørund, dok. 67, s. 47-49.

⁵⁷² Moland, *Over grensen?*, s. 152.

⁵⁷³ Se Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 199-201; Johansen, ”Rettsoppgjøret med statspolitiet”, s. 57.

⁵⁷⁴ Ringdal, *Mellom barken og veden*, s. 200.

ennå da han deltok i forhørene. Audun Bødtker, som var med på flest skjerpede forhør, hadde også brukt vold i tjenesten allerede før oppholdet ved fronten. Både Fermann Lie og Bødtker forlot for øvrig Statspolitiet i løpet av vinteren og våren 1944. Av de ni frontkjemperne som begynte i Statspolitiet først etter fronttjenesten var det bare to som gjorde seg skyldig i brutalitet. Dette var unge menn i begynnelsen av 20-årene som begikk særdeles grove handlinger, og de passer i så henseende godt til bildet av den brutaliserte frontkjemperen. Men som antydnet i forrige kapittel kan én av dem også ha blitt påvirket av erfaringene fra tjenesten hos Sipo.

I tillegg til at andelen frontkjemper som begikk voldshandlinger er lavere enn man kanskje ville forvente, var åtte av disse ni ved avdelingen i perioden da den verste brutaliseringen fant sted. Det synes derfor å stemme dårlig for Bergensavdelingens vedkommende at de tidligere frontkjemperne skulle være mer disponert for voldsbruk i tjenesten enn andre. Førkrigsbakgrunn i politiet var derfor kanskje ikke den eneste ballasten mot brutalisering.

Er det så mulig å se en sammenheng mellom ideologisk oppslutning om nasjonalsosialismen og voldsbruk i tjenesten? Som jeg har vist tidligere i oppgaven synes den ideologiske overbevisningen blant Bergensavdelingens ansatte å ha vært betydelig. Dette kan man også se blant dem som ble dømt under rettsoppgjøret for vold og brutalitet. Fem av dem var førkrigsmedlemmer i NS, ni var medlemmer av Hirten, og tre av disse gikk inn i Germanske SS Norge i løpet av okkupasjonsårene. Leif Sivertsen, som vi har sett meldte seg til fronttjeneste fire ganger, oppfylte alle disse kriteriene. Det første tilfellet av voldsbruk under avhør som han ble dømt for skjedde allerede høsten 1942 i tjeneste for Bergensavdelingen. Denne praksisen fortsatte han med etter å ha blitt overført til Statspolitiets avdeling i Stavanger i november året etter, og her gjorde han seg skyldig i flere tilfeller av mishandling under avhør.⁵⁷⁵

Det var imidlertid ikke bare tilsynelatende ideologisk overbeviste tjenestemenn som ble dømt for vold under rettsoppgjøret. Finn Georg Hoffmann var en av de mest aktive i torturen som fant sted ved Bergenskontoret vinteren 1945,⁵⁷⁶ og han hadde ikke annen tilknytning til NS enn medlemskapet. Dette *utelukker* selvfølgelig ikke politisk oppslutning, men det viser at personer som ikke fremstår som spesielt politisk engasjerte også kunne gå inn for arbeidet i Stapo uten begrensninger. Et lignende eksempel er den tidligere nevnte førkrigsansatte

---

⁵⁷⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 57, s. 12-16.

⁵⁷⁶ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 691, dok. 81, s. 13-15, 18-20.

politimannen Olaf Starheim som heller ikke hadde annen politisk tilknytning enn NS-medlemskapet.

Det er allikevel mulig å se antydning til at tjenestemenn som fremstår som ideologisk overbeviste, også var mer tilbøyelig til brutalitet i tjenesten.

8.4 Hva visste avdelingsledelsen?

Jeg har nå kartlagt i hvilke perioder voldsbruken ved Bergenskantoret fant sted og når det skjedde hyppigst, samt hvem det var som sto for den. Tiden er derfor inne for å undersøke i hvilken grad ledelsen av avdelingen visste om det som foregikk, og om det finnes tegn til at dette var noe som ble akseptert. Når det gjelder kontorets første leder, Alf Hans Granås, er det ingenting som tyder på at han gjorde seg skyldig i noen som helst form for brutalitet i løpet av sin tid ved avdelingen. Granås var sjef fra kontorets opprettelse og frem til mars 1943, og som vi har sett var det flere tilfeller av voldsbruk ved kontoret gjennom året 1942. Men jeg har ikke funnet noen beskyldninger eller hentydninger til at han som leder var klar over eller godtok dette. Samtidig innebærer det at jeg heller ikke har funnet tegn på at han motsatte seg det.

I mars 1943 forlot Granås Statspolitiet, og ble erstattet av daværende politifullmektig Sverre Johansen, som sammen med stillingen som avdelingsleder også ble utnevnt til politiinspektør. Jeg har allerede vist hvordan Johansen selv ved et tilfelle gjorde seg skyldig i voldsbruk mot en arrestant. Han var også avdelingens leder da den verste brutaliseringen fant sted. Gulating lagmannsrett fastslo i 1948 at han, i et av torturtilfellene i begynnelsen av februar 1945, var vitne til at mishandling ble utført av avdelingens tjenestemenn, tilsynelatende uten at dette ble forsøkt stoppet.⁵⁷⁷ Avdelingens daværende fullmektig Olav Herlø skal, i tillegg til selv å ha brukt vold under et avhør, ha sett og visst om flere tilfeller der arrestanter ble utsatt for mishandling på stapokontoret i den samme perioden.⁵⁷⁸ Johansen skal også ha vært klar over at tjenestemenn som ble avgitt til Sipo som sambandsmenn deltok i mishandlinger.⁵⁷⁹ Ledelsen ved kontoret må derfor sies å ha vært godt informert om hva som foregikk. Hendelsen der Johansen selv slo en arrestant i ansiktet skal ha funnet sted på Bergenskantorets vakt, og med andre statspolitifolk tilstede.⁵⁸⁰ Om ikke annet må dette ha vært et tydelig signal til kontorets tjenestemenn om hva som var akseptabelt.

---

⁵⁷⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 707, dok. 72, s. 57, 69.

⁵⁷⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 662, dok. 57, s. 15-19.

⁵⁷⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 707, dok. 72, s. 51, 68.

⁵⁸⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 707, dok. 72, s. 54-55.

I mars 1945 ble Sverre Johansen utnevnt til statspolitistjef og overført til Oslo. Bergensavdelingen fikk da sin tredje og siste leder: Johan Bjørgan. Bjørgan hadde tilbrakt mesteparten av sin statspolititjeneste ved Bergenskontoret, men fra februar 1944 og frem til han vendte tilbake omtrent et år senere arbeidet han ved Statspolitietts kontorer i Trondheim og Oslo. Han hadde derfor ikke vært tilstede ved Bergenskontoret i den perioden voldsbruken virkelig eskalerte. På en annen side var han i likhet med Johansen ikke ukjent med at det forekom voldsbruk hos statspolitiansatte. Han skal jo selv ha sett og bidratt til dette under et avhør på Bergenskontoret i mai 1942. Hva han fikk med seg av det som foregikk ved kontoret i løpet av februar måned 1945, er uvisst, blant annet fordi det ikke kommer helt tydelig frem av kildematerialet når Bjørgan igjen tiltrådte tjenesten ved avdelingen.⁵⁸¹ Offisielt skjedde dette 15. februar, noe som innebærer at han kan ha fått med seg det siste, grove mishandlingstilfellet,⁵⁸² uten at dette på noen måte underbygges av kildene. Men det ser ikke ut til å ha forekommet noen tilfeller av torturbruk eller mishandlinger under avhør på stapokontoret i den perioden Bjørgan var avdelingsleder. Det er en ganske markant endring med tanke på utviklingen i januar/februar. De to dokumenterte tilfellene av voldsbruk i tjenesten under Bjørgans lederskap skjedde begge i forbindelse med arrestasjoner hvor han selv ikke var tilstede.

Det er selvfølgelig vanskelig å si nøyaktig hvor betydningsfullt lederskiftet var for utviklingen. På dette tidspunktet kan avdelingens tjenestemenn også ha begynt og forberede seg på et kommende rettsoppgjør. Men bruddet i utviklingen er såpass tydelig at det er vanskelig å komme unna lederskiftet som faktor. Én av de yngre tjenestemennene forklarte etter krigen at Bjørgan skal ha forsøkt og gjeninnføre en viss disiplin ved avdelingen, men dette synes først og fremst å ha vært i forbindelse med den økende alkoholbruken ved kontoret.⁵⁸³

8.5 Forfall

Det bekreftes fra flere hold at det ble konsumert alkohol blant tjenestemennene ved Bergenskontoret i okkupasjonens slutfase. Både fra ansatte selv og fra personer som ble utsatt for deres behandling. De to tjenestemennene som hevdet i forklaringer etter okkupasjonen at den økende brutaliteten ved kontoret skyldtes likvideringen av Olaf Njøten,

---

⁵⁸¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 694, dok. 39, s. 4; dok. 66, s. 2.

⁵⁸² Det eneste tilfellet av mishandling under avhør jeg har funnet etter 15.2.1945 skal ha funnet sted 22.2.1945. RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: påtaleunntatelse i eske 15: Didrik Nygård, dok. 1c, s. 1; dok. 22 (mappe), dok. 3.

⁵⁸³ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 8 (mappe), dok. 2, s. 5.

forklarte seg også om dette. Begge hevdet for øvrig at ledelsen ved avdelingen var en del av denne kulturen, som skal ha økt i omfang gjennom den siste okkupasjonsvinteren.⁵⁸⁴ Som påpekt er det grunn til å være forsiktig med disse opplysningene, men begge to innrømmer selv å ha vært en del av kulturen, noe som styrker utsagnenes troverdighet. Per Ole Johansen skriver at likvidasjonsfrykt, med påfølgende alkoholmisbruk, bidro til det moralske forfallet i Statspolitiet.⁵⁸⁵ I likhet med den økte voldsbruken kan altså dette også settes i sammenheng med likvideringen av stapofolk. Alkoholbruk og brutalitet synes også i noen tilfeller å ha gått hånd i hånd ved avdelingen. Under den tidligere nevnte opprullingen av ”illegal virksomhet” i månedsskiftet januar/februar 1945, der flere personer ble utsatt for mishandling, skal det også ha blitt drukket en del alkohol. Dette skal ha skjedd både under arrestasjoner og avhør. Flere av stapofolkene, så vel som ofrene, fremhever det.⁵⁸⁶ Samtidig er det tilsynelatende ikke typisk for de grove mishandlingssakene denne vinteren at alkoholbruk var involvert, og brutaliteten kan derfor vanskelig forklares med det.

I tillegg til at det forekom drikking i tjenesten mot slutten av okkupasjonen sto noen av tjenestemennene for diverse episoder også utenfor tjenesten. Siden politiidentiteten ikke er noe man kan legge fra seg når man går hjem for dagen, er disse episodene relevante ved at de bidrar til å belyse hvordan moralen var blant tjenestemennene mot slutten av krigen. Den mest skandaløse hendelsen i så måte, i hvert fall når det kommer til Statspolitiets forhold til sine øvrige kolleger i Bergenspolitiet, inntraff i midten av mars 1945. Da ble to av tjenestemennene anholdt av ordenspolitiet, og plassert i fyllearresten. Episoden ble håndtert av den nylig utnevnte avdelingsleder Bjørgan, men skal ha ført til trusler om hevn fra de to impliserte statspolitimennene.⁵⁸⁷ Om det var denne hendelsen som utløste Bjørgans påståtte forsøk på å gjeninnføre disiplin ved avdelingen vites imidlertid ikke. En lignende episode skal ha funnet sted omtrent en måned senere da en nyansatt konstabel med bakgrunn fra fronten i beruset tilstand truet tre personer på gaten med revolver.⁵⁸⁸ Men denne episoden fikk ikke lignende etterspill som den forrige saken. Den mest alvorlige hendelsen fant sted i Oslo kun dager før krigens slutt, uten annen tilknytning til Bergenskontoret enn at det var en av avdelingens tidligere ansatte som sto i sentrum av begivenhetene. Da som førstebetjent

---

⁵⁸⁴ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 651, dok. 40 (mappe), dok. 3, s. 7; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 8 (mappe), dok. 2, s. 4-5.

⁵⁸⁵ Johansen, ”Rettsoppgjøret med statspolitiet”, s. 57.

⁵⁸⁶ RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr. 1718/45, dok. 42 (mappe) dok. 5, dok. 6, dok. 9; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 641, dok. 40, s. 2; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 8 (mappe), dok. 2, s. 11-13; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 481, dok. 62, s. 4; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 662, dok. 7, s. 18.

⁵⁸⁷ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 23 (mappe), dok. 2.

⁵⁸⁸ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 645, dok. 22, dok. 33, s. 8.

ved Statspolitiets kontor i Kristiansand. 4. mai 1945 skjøt og drepte han en person på et hotell i hovedstaden i alkoholpåvirket tilstand.⁵⁸⁹

Disse hendelsene fant alle sted på tampen av okkupasjonen, og det ser ikke ut til at lignende episoder var spesielt utbredt blant avdelingens ansatte de første årene etter Statspolitiets opprettelse. Unntaket her er Sverre Fermann Lie som allerede to uker etter å ha blitt ansatt ved Statspolitiets Stavangeravdeling i midten av august 1941, skal ha blitt arrestert av Stavangerpolitiet for offentlig beruselse.⁵⁹⁰ En drøy uke senere var han overført til Bergenskontoret, og statspolitikarrieren hans er videre preget av flere anmeldelser for ukorrekt politioppreden. Blant annet skal han ha fått en ”alvorlig advarsel” av politiminister Jonas Lie i mai 1942,⁵⁹¹ uten at dette ser ut til å ha hjulpet nevneverdig. Han ble også anmeldt i oktober 1943 for å ha stjålet alkohol og sigaretter gjennom en uautorisert husransakelse hvor han utga seg for å tilhøre prispolitiet, ikke Statspolitiet.⁵⁹² Det sistnevnte tilfellet må kunne betegnes som ganske grov korrupsjon, et problem som jeg for øvrig ikke har funnet så mange spor av i kildematerialet.

Johan Tjørn ble både høsten 1943 og våren 1944 etterforsket internt i Statspolitiet i Oslo for utroskap i tjenesten. Han hadde selv søkt om å bli overført fra Bergen til hovedstaden høsten 1942. I den første saken skal han ha tipset en bekjent om en forestående ransakelse hjemme hos ham, for deretter å be om økonomiske tjenester som ”takke for hjelpen.”⁵⁹³ På det sistnevnte punktet ser det ut til å ha stått ord mot ord mellom Tjørn og mannen som mottok tipset, men begge synes å være enige om at selve varslingen skjedde. Den påfølgende våren underslo han penger som hadde blitt beslaglagt av Statspolitiet, noe han innrømmer i forklaringen avgitt til førstebetjenten ved Statspolitiets avdeling 3 i Oslo. I samme forklaring innrømmer han også å ha stjålet diverse gjenstander fra ulike flyktingbo.⁵⁹⁴

---

⁵⁸⁹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 687, dok. 57, s. 17-18.

⁵⁹⁰ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 19 (mappe), dok. 9 (mappe), unummerert dok. titulert ”Tidligere statspolitibetjent Sverre Fermann Lie”.

⁵⁹¹ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 19 (mappe), unummerert mappe merket ”Lie, Sverre Fermann”, unummerert dok. Skriv fra Albert Storvand til politifullmektig Granås datert 16. mai 1942.

⁵⁹² RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 577, dok. 19 (mappe), dok. 8 (mappe), unummerert mappe, dok. 2 og 3.

⁵⁹³ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: henlagt sak anr. 27640, Unummerert dok., ”Rapport til Statspolitijefen” av politiinspektør Kranz 9.11.1943 og 10.11.1943.

⁵⁹⁴ RA, Landssvikarkivet, Oslo politikammer: henlagt sak anr. 27640, unummerert dok. ”Rapport til lederen av Statspolitiet” av E. Dønnum 16.5.1944.

Det finnes et par tilfeller der det ble beslaglagt mat og gjenstander på aksjoner som Bergensavdelingen gjennomførte, ting som kom statspolitifolkene selv til gode.⁵⁹⁵ Men de to ovenfor nevnte tilfellene er de eneste jeg har funnet der forholdene ble behandlet av politiet selv under okkupasjonen. To eksempler er ikke tilstrekkelig til å komme med en konklusjon om hvordan denne typen korrupsjon ble ansett og behandlet i Statspolitiet. Men de viser at det på en side ble tatt på alvor ved at sakene faktisk ble behandlet og etterforsket, samtidig som mangelen på konsekvenser tyder på manglende vilje til å rydde opp. Sverre Fermann Lie fortsatte tilsynelatende med ”ukorrekt opptreden,” uten at trusselen om oppsigelse ble gjennomført. Han forlot Statspolitiet først våren 1944 og da etter egen søknad. Johan Tjørn som innrømmet både å ha varslet om en ransakelse og ha underslått penger, opplevde tilsynelatende heller ingen konsekvenser. En likvidasjon i september 1944 satte uansett en stopper for hans videre karriere i Statspolitiet.

8.6 Oppsummering: brudd i utviklingen

En betydelig andel av tjenestemennene ved Statspolitiets Bergensavdeling gjorde seg skyldig i en eller annen form for voldsbruk i løpet av sin tjeneste i Stapo, men bare et par av disse fortsatte denne praksisen ved andre avdelinger. Voldsbruk i tjenesten kan allikevel ikke sies å ha vært noen ”rød tråd” gjennom avdelingens virke. Bergensavdelingens arbeidsmetoder i den perioden den eksisterte var ikke kjennetegnet av den ubegrensede voldsbruken som Ernst Fraenkel har beskrevet i forbindelse med *vilkårlighetsstaten*, som det tyske politiet opererte under. Frem til senhøsten 1944 bærer brutaliteten preg av å være sporadiske tilfeller. At volden virkelig eskalerte i kjølvannet av likvidasjonen av førstebetjent Olaf Njøten, underbygger påstanden om dennes betydning, samtidig som det ikke er tilstrekkelig for å forklare den verste brutaliseringen alene. De mest alvorlige mishandlingstilfellene fant heller ikke sted før nærmere tre måneder etter likvidasjonen av Njøten. I denne perioden kan man derimot se at fremgangsmåtene beveget seg i retning av den voldsbruken som lå til grunn for *vilkårlighetsstaten*.

Påstanden til Arnt-Erik Selliaas om at førkrigsbakgrunn i politiet var en ballast mot den verste brutaliseringen, synes også å holde vann for Bergenskontorets del hvis man legger til grunn at det er de mest alvorlige tilfellene som menes. Andelen som ble dømt for brutalitet blant Bergensavdelingens førkrigsansatte var høyere enn for gruppen som ble ansatt i politiet

---

⁵⁹⁵ RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 707, dok. 72, s. 58, 70; RA, Landssvikarkivet, Hordaland politikammer: anr. 1718/45, dok. 42 (mappe), dok. 9, s. 2-3; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 691, dok. 50, s. 7; RA, Landssvikarkivet, Bergen politikammer: dom 653, dok. 8 (mappe), dok. 2, s. 11.

i løpet av krigsårene, og det var også en av disse som ble dømt for flere grove mishandlinger. Men det var personer som falt under den sistnevnte kategorien som ble dømt for de mest graverende forholdene. Ingen av disse ser ut til å ha hatt en gjennomgående hang til voldsbruk gjennom karrieren i Statspolitiet, noe som tyder på at ytre forhold kan ha vært betydningsfulle. I denne sammenhengen skiller ikke de med frontkjemperbakgrunn seg nevneverdig ut fra andre som kom inn i politiet i løpet av krigen. Tjenestemenn som fremstår som ideologisk overbeviste, gjennom langvarige medlemskap i NS, tilknytning til Hirden eller Germanske SS Norge, er i større grad representert blant dem som ble dømt for voldsbruk i tjenesten, men personer som ikke viste et slikt engasjement gjorde seg også skyldig i svært alvorlige tilfeller av mishandling.

Det er bare under én av avdelingslederne man med nokså høy sikkerhet kan si at voldsbruk i tjenesten til en viss grad ble godtatt. Sverre Johansen var til gjengjeld den av de tre avdelingslederne som hadde ansvaret for kontoret over lengst tid. Han var blant kontorets øverste tjenestemenn og embetsmenn fra opprettelsen og nesten frem til okkupasjonens slutt. Hvor stor betydning episoden der han selv i nærvær av underordnede brukte vold hadde for utviklingen ved avdelingen er vanskelig å svare på. Men det er et interessant poeng at den hendelsen kan se ut til å ha vært starten på den utviklingen man kan se fra høsten 1944 og frem til februar 1945. Som jeg har vist sammenfaller så og si opphøret av beviste, grove mishandlingsaker med lederskiftet i mars samme år. I den samme perioden som voldsbruken økte, ser det også ut til å ha vært en del alkoholbruk blant avdelingens ansatte. Like fullt synes det ikke dette å ha vært et gjennomgående trekk i mishandlingssakene. Med unntak av noen hendelser og utviklingen av en viss drikkekultur i okkupasjonenes slutfase, synes ikke alkoholbruk å ha vært et stort problem, når man ser helhetlig på avdelingens virke.

9 Oppsummering og konklusjon

Målet med denne oppgaven har vært å undersøke hva slags politistyrke Statspolitiets Bergensavdeling utviklet seg til å bli, og å analysere hvilke mennesker avdelingen bestod av gjennom dens virke fra opprettelsen 1. juli 1941, og frem til den tyske okkupasjons slutt 8. mai 1945. Oppgaven har også hatt som siktemål å undersøke i hvilken grad de ansatte ved Bergensavdelingen innfridde statspolitetsjef Karl Marthinsens uttalte ambisjoner for Statspolitiet.

Det Statspolitiet som ble opprettet under okkupasjonen representerte på flere områder et tydelig brudd med den norske politietaten i mellomkrigstiden. Etaten var i disse årene kjennetegnet av en desentralisert struktur og mangelfulle kommunikasjonslinjer. At politiet ble underlagt staten i 1937, hadde ikke umiddelbart ført til en sentralisering av etaten, og ved den tyske invasjonen av Norge 9. april 1940 var disse problemene fortsatt utbredt. Videre sto idealet om politisk nøytralitet hos politifolk sterkt, og mulighetene for å avansere var begrenset som følge av at det var få høyere tjenestestillinger i etaten. Kravet om juridisk utdannelse for å besette embetsstillingene førte til at det var et tydelig skille mellom tjenestemenn og embetsmenn. Som denne oppgaven har vist hadde Statspolitiet en praksis når det kom til forfremmelser som i betydelig grad brøt ned dette skillet.

I mellomkrigstidens politietat eksisterte det også faglige motsetninger med hensyn til hvordan politigjerningen best burde utføres. Den myke polititradisjonen la mest vekt på en diplomatisk fremgangsmåte og forsøkte å hindre at politiets inngripen førte til at uroligheter eskalerte. Tilhengerne av den harde tradisjonen la mer vekt på å slå til raskt og hardt for at urolighetene ikke skulle utvikle seg videre. Ønsket om bevæpning sto sentralt her. Opprettelsen av Statspolitiet i 1932 var det fremste uttrykket for den harde tradisjonen, men denne hadde også sine tilhengere i det øvrige politiet. Arbeiderpartiets regjeringsdannelse i 1935 førte i første rekke til at Statspolitiet ble tvunget til å begrense seg, og etter hvert til at det ble oppløst gjennom UP-reformen. Denne førte til at flere politifolk enn tidligere fikk trening i massetjeneste, men lyktes bare delvis i å bryte opp kulturen som hadde utviklet seg i Statspolitiet fordi mannskapet i stor grad forble det samme.

Den tyske okkupasjonen av Norge og SS' innflytelse over politiet førte til betydelige omstruktureringer i politietaten, men endringene ble i stor grad oppfattet som forbedringer og modernisering innad i etaten. Organisasjonsstrukturen som Statspolitiet ble opprettet innenfor, plassert under Sikkerhetspolitiet, var den samme som Reichführer-SS Heinrich

Himmler hadde organisert det tyske politiet etter. Men som påpekt var denne underordningen mest på det formelle planet frem til høsten 1943. Før dette hadde Statspolitiet vært en politiavdeling som opererte utenfor Politidepartementet.

Jonas Lie tok grep allerede før utnevnelsen til politiminister for å gjenopplive det ”gamle” Statspolitiet, og forslaget som kom fra Politidepartementet høsten 1940 bar preg av at dette var målet. Opprettelsen av okkupasjonens statspoliti ble overlatt til Karl Marthinsen; en ideologisk overbevist nasjonalsosialist og mangeårig medlem av NS. Det Statspolitiet som formelt så dagens lys 1. juli 1941 var også et nasjonalsosialistisk politisk politi hvor det ble stilt krav til NS-medlemskap og aktiv oppslutning om ”den nye tid.” Marthinsens målsetning om å fylle opp Statspolitiet med ”virkelige kjempere som med liv og sjel ville gå inn for oppgavene,” og hans holdning i forhold til rettslige prinsipper, inneholder klare likhetstrekk med det politiske politiet i Tyskland, som i stor grad bestod av politiske aktivister. Her er det et tydelig brudd med mellomkrigstidens politikultur hvor politisk nøytralitet sto sentralt.

Statspolitiets Bergensavdeling bestod i den perioden avdelingen eksisterte av en sammensatt gruppe mennesker. Men det er noen trekk som utkrystalliserer seg. Det første er den lave andelen av tjenestemenn som hadde vært ansatt i politiet før okkupasjonen. Det var bare åtte av totalt 46 ansatte som hadde en slik bakgrunn. Dette viser i utgangspunktet et lavt politifaglig nivå for avdelingen som helhet. Inntrykket justeres noe når man tar i betraktning at noen av de ansatte uten tidligere politierfaring tjenestegjorde i stillinger som ikke var rent politifaglige, og at avdelingen hadde en kjerne av politifolk med svært lang erfaring som i stor grad bekledd de øverste stillingene og kunne lære opp de nyansatte. Dette til tross, det er et faktum at flertallet av avdelingens ansatte ikke hadde vært i politiet før 9. april 1940, og at nærmere halvparten av den samlede mannskapstyrken ikke hadde noen form for politierfaring da de ble ansatt i Stapo. Kontinuiteten mellom politiet før okkupasjonen og Bergensavdelingen må derfor sies å ha vært svært begrenset. Det samme kan sies om kontinuiteten med det ”gamle” Statspolitiet på mannskapssiden. Bare én av de førkrigsansatte hadde bakgrunn fra mellomkrigstidens statspoliti, og han forlot også avdelingen halvannet år etter at den hadde blitt opprettet. Ytterligere to hadde bakgrunn fra Utrykningspolitiet, og viser allikevel en linje til mellomkrigstidens harde polititradisjon.

Et klart brudd med det ”gamle” Statspolitiet vises i den sterke tiknytningen til Bergen, noe som er et trekk som trer tydelig frem for avdelingens mannskapsstyrke som helhet. De aller fleste hadde enten blitt født og vokst opp i byen, eller bodd der i lengre tid før de begynte i Statspolitiet. Bergensavdelingen ble derfor på ingen måte organisert uten bånd til lokalsamfunnet slik det ”gamle” Statspolitiet hadde blitt.

Helt på tampen av okkupasjonen ble det ansatt noen personer ved Bergensavdelingen som enten var utmeldt av NS eller som meldte seg inn ved ansettelsen. Dette demonstrerer nok først og fremst rekrutteringsproblemer for Statspolitiet i denne fasen, og er ikke representativt for avdelingens ansatte som gruppe. Resten av avdelingens ansatte hadde meldt seg inn i partiet før de begynte i Stapo, og tolv stykker var medlemmer allerede før okkupasjonen. Ingen av dem meldte seg ut av NS i løpet av okkupasjonsårene. Hele 25 av 46 var tilknyttet Hirden. Her ser man i praksis hvordan Statspolitiet brøt med politikulturen før okkupasjonen, der politisk nøytralitet var et fremtredende prinsipp. En betydelig andel av avdelingens ansatte kan beskrives som lojale og aktive nasjonalsosialister.

Mulighetene for raskt avansement ser ut til å ha vært til stede for de fleste, selv om tjenestemenn med bakgrunn i politiet fra før okkupasjonen åpenbart sto i en særstilling her. Svært mange ble allikevel forfremmet etter kort tid i tjenesten, og noen få klatret ganske høyt i hierarkiet. Her er nok det fremste eksempelet Gunnar Killi som kom fra en jobb i postvesenet da han begynte ved Bergensavdelingen sommeren 1941, og som etter hvert ble politifullmektig og avdelingsleder for Statspolitiet i Kirkenes og i Tromsø. Han var også blant det øvre sjiktet når det gjaldt allmennutdanning med eksamen artium. Basert på bakgrunnen til de førkrigsansatte tjenestemennene som ble embetsmenn er det imidlertid lite som tyder på at utdanning var det mest sentrale for forfremmelsene. Avdelingens første leder hadde juridisk utdanning, og det tyder på at ønsket om at embetsmenn skulle være jurister også var til stede i Statspolitiet. Men utviklingen i løpet av okkupasjonsårene viser at dette etter hvert ikke ble vektlagt i det hele tatt. Dette er et av de tydeligste bruddene mellom mellomkrigstidens politietat og Bergensavdelingen. Utviklingen kan også ha vært til dels drevet av en mangel på jurister som var villige til å gå inn i Statspolitiet, og behøver ikke å ha vært ene og alene fordi slik kompetanse ikke ble ansett som betydningsfullt lenger.

Nivået på allmennutdannelsen for avdelingens ansatte som helhet var generelt lavt, og de fleste hadde ikke noen særlig utdanning utover folkeskole. Her skiller imidlertid gruppen som ikke hadde vært i politiet før de gikk inn i Stapo seg noe ut, ved at utdanningsnivået jevnt over var litt høyere. Dette var også den gruppen som bestod av flest unge folk. Aldersmessig var de fleste av avdelingens ansatte i 20-årene eller i begynnelsen av 30-årene da de ble ansatt. Noen få var så unge som 18-19 år. Det var de førkrigsansatte politimennene som utgjorde ”den eldre garden” ved avdelingen og her kan man se tegn til et generasjonsskille mellom de førkrigsansatte og dem som ble ansatt i politiet i løpet av okkupasjonen. Den lille gruppen med kvinnelige ansatte bekledd først og fremst stillinger som omfattet kontorarbeid. Og den eneste kvinnen ved avdelingen som ble konstabel,

fortsatte hovedsakelig med dette, selv om hun også utførte regulært politiarbeid ved et par anledninger. Det at to av dem var tilknyttet Hirden tyder imidlertid på at politisk oppslutning også var betydningsfullt for denne gruppen ansatte.

Et siste trekk er at frafallet ved avdelingen i begrenset grad synes å ha vært en reaksjon på Statspolitiets arbeid. Selv i forklaringer avgitt under rettsoppgjøret etter okkupasjonen er det et mindretall som begrunner oppsigelser og overføringer med det. At det faktisk var såpass mange som elleve av avdelingens ansatte som forlot Statspolitiet på et eller annet tidspunkt i løpet av okkupasjonen, tyder på at det var mulig å komme seg ut av statspolititjenesten hvis man ønsket det. Samtidig finnes det eksempler på oppsigelser som ikke ble innvilget, noe som viser at ikke alle som ønsket å slutte fikk muligheten.

9.1 Et statspolitikorps i Karl Marthinsens ånd?

I hvilken grad kan man så si at statspolitisjef Karl Marthinsen lyktes med å innfri sine uttalte ambisjoner for statspolitikorpset basert på undersøkelsen av de ansatte ved Bergensavdelingen? Marthinsens ambisjoner og mål for Statspolitiet var som jeg har vist i bunn og grunn at det skulle være et nasjonalsosialistisk politisk politi i tett samarbeid med tysk sikkerhetspoliti, som bestod av overbeviste nasjonalsosialister som med full innsats gikk inn for ”den nye tid” i Norge.

Det er liten tvil om at Bergensavdelingen var betydelig preget av NS, ved at så å si samtlige var medlemmer av partiet. Men som jeg har drøftet i oppgaven behøver ikke det nødvendigvis å bety at alle var overbeviste nasjonalsosialister. De mange førkrigsmedlemmene i NS, hirdmedlemmene, og det at flere gikk inn i Germanske SS Norge viser allikevel at det var stor oppslutning om nasjonalsosialismen blant avdelingens ansatte. Men her var det også betydelige individuelle forskjeller. Noen viste ikke annet engasjement enn selve medlemskapet, mens andre som for eksempel avdelingens siste leder Johan Bjørgan var førkrigsmedlem i NS, medlem av Hirden og senere GSSN, og viste med det en tydelig politisk oppslutning. Det er også få som ser ut til å ha meldt seg inn i partiet under press. Blant frontkjemperne som ble ansatt er konklusjonen i undersøkelsen at det var en svært høy grad av politisk overbevisning. At det stort sett var de mest erfarne politifolkene som gikk inn i ledende stillinger, viser på en annen side at det politifaglige også ble vektlagt, og at det ikke kun var politisk overbevisning som var betydningsfullt. Samtidig som flere av disse også viste tegn til politisk oppslutning om ”den nye tid.” Avdelingens første leder var jurist, og møtte dermed kravene slik de var i politietaten før okkupasjonen. Likhetsstrekkene med

politiseringen av det tyske sikkerhetspolitiet/SD (RSHA) er allikevel ganske klare. Det fantes flere blant Bergensavdelingens ansatte som vanskelig kan plasseres i kategorien overbeviste nasjonalsosialister, basert på studiens kriterier. Men likevel synes Marthinsens krav om politisk pålitelighet å være innfridd i svært stor grad. Det var bare for én av avdelingens ansatte at motstandsarbeid gjennom tjenesten ble funnet bevist under rettsoppgjøret, noe som også er et tegn på at den politiske påliteligheten var høy.

Bergensavdelingens ansatte arbeidet til dels på tvers av tradisjonelle lovmessige prinsipper, og dette kommer til uttrykk i det høye antallet tjenestemenn som ble dømt under rettsoppgjøret for å ha brukt voldelige metoder i arbeidet. Som vi har sett var ikke dette noe statspolitistjef Karl Marthinsen formelt anerkjente, men han viste en form for aksept for slike fremgangsmåter ved at det i liten grad ble slått ned på. Her kan Bergensavdelingens andre leder Sverre Johansen trekkes frem, som også viste en form for aksept for voldsbruk i tjenesten. Det var nok av dem som var villige til å gå inn for oppgavene ”med liv og sjel.” En systematisk, ubegrenset voldsbruk er på en annen side ikke beskrivende for hvordan avdelingen opererte fra opprettelsen og frem til okkupasjonens slutt. Utviklingen beveget seg allikevel vinteren 1945 i retning av en voldsbruk som ligner de fremgangsmåtene som lå til grunn for den *vilkårlighetsstaten* som Ernst Fraenkel har beskrevet. Men det at utviklingen ser ut til å ha stoppet opp i overkant av to måneder før okkupasjonens slutt, og at flertallet av avdelingens ansatte i denne perioden ikke synes å ha tatt del i voldsbruken, tyder på at avdelingen som helhet ikke internaliserte dette konseptet. Et svært interessant poeng er at samtlige fem tjenestemenn som avanserte til å bli embetsmenn i løpet av tiden i Statspolitiet også ble dømt for en eller annen form for voldsbruk i tjenesten. Om det ikke var en *direkte* sammenheng her, så antyder det at den innstillingen til politiarbeid, og villigheten til å gå inn for arbeidet i Stapo, som slike handlinger viser hadde betydning i Statspolitiet. Dette er også i tråd med den ”kjemperinnstillingen” som Marthinsen selv beskrev som ønskelig for tjenestemenn i Stapo.

Karl Marthinsen skal ha oppfordret sine tjenestemenn i Statspolitiet til krigstjeneste, men ikke flere enn to stykker fra Bergensavdelingen fikk kamperfaring i politikompaniene. Innstillingen og viljen var det imidlertid flere som hadde. Mange av de ansatte hadde allerede bevist sin kampvilje på fronten før de begynte i Stapo. At prinsippet om *kjempende forvaltning* til dels ble internalisert av avdelingens ansatte, kan man for så vidt se uttrykk for blant dem som ble dømt i rettsoppgjøret for voldsbruk i tjenesten. Disse demonstrerte også en form for kampinnstilling.

Bemanningsbehov kan forklare at flere av dem som meldte seg til krigstjeneste aldri kom seg til fronten. Fronttjeneste for statspolitimennene ble tilsynelatende heller ikke aktivt understøttet av avdelingens første leder Alf Hans Granås. Dette baseres kun på den ene kilden der han beskrev flere tjenestemenn som hadde meldt seg som ”uunnværlige” for avdelingen, og det er ikke tilstrekkelig belegg for å si at han *motarbeidet* dette. Hans innstilling kan rett og slett ha vært motivert av reelle bemanningsbehov. Men skrevet tyder i hvert fall på at han ikke aktivt arbeidet for at tjenestemennene skulle få kamperfaring. Her kan man også trekke inn at opptaket i GSSN, som Marthinsen også skal ha arbeidet for, ser ut til å ha stoppet ganske brått opp da Sverre Johansen overtok som avdelingsleder våren 1943. Johansens tilsynelatende negative holdning til at statspolitimennene skulle bli SS-menn belyses også bare av én kilde, og en skal derfor være forsiktig med å trekke en slutning basert på den. Men det er mulig å konkludere med at Sverre Johansen i hvert fall ikke var en aktiv forkjemper for SS i Statspolitiet. Man kan derfor se betydelige forskjeller i hvordan Bergensavdelingens tre ledere sluttet opp om nasjonalsosialistiske prinsipper for en politisk politistyrke.

Konklusjonen for Bergensavdelingens ansatte er at statspolitisjef Karl Marthinsen i Bergen delvis lyktes med sine ambisjoner. Det var et mindretall som tok opp i seg alle de sidene Marthinsen vektla ved arbeidet i det politiske politiet Stapo, men som *avdeling* kan det hevdes at målene i stor grad ble innfridd. En betydelig andel var tydelig overbeviste nasjonalsosialister, og flere var villige til å ta i bruk de fleste midler for at Stapo skulle lykkes med sine oppgaver. Elleve av den samlede styrken gjennom avdelingens virke på 46 gikk inn for ”den nye tid” med livet som innsats på østfronten. Ytterligere seks meldte seg og viste med det et ønske om å gjøre det. Godt samarbeid med det tyske sikkerhetspolitiet bidro de absolutt fleste til, men noen mer enn andre.

Som påpekt var det individuelle forskjeller blant avdelingens ansatte når det kom til oppslutning om nasjonalsosialismen og ”den nye tid,” samt hvilke metoder de forskjellige var villige til å ta i bruk tjenesten. Jeg vil derfor avslutningsvis trekke frem noen personer som kan eksemplifisere ulike typer statspolitiansatte. Her bør det fremheves at flertallet av avdelingens ansatte ikke passer til beskrivelsene av disse ”typene,” men eksemplene illustrerer de klareste forskjellene blant statspolitiansatte som har utkrystallisert seg gjennom denne studien.

Et interessant poeng her er at det nærmest ikke finnes eksempler på ansatte som kun var medlemmer av NS, og som arbeidet i Stapo uten å bemerke seg på noen spesiell måte. Det vil si uten noen annen form for partiengasjement eller tilknytning til NS’ særorganisasjoner, fronttjeneste eller brutalitet i tjenesten. Av alle personene som ligger til grunn for

undersøkelsen er det bare en vaktmann, senere sjåfør, og en kontorbetjent som passer til en slik beskrivelse.

En mer utbredt type statspolitiansatte ved Bergensavdelingen er dem som fremstår som ideologisk overbeviste nasjonalsosialister, men som tilsynelatende ikke var villige til å ta i bruk voldelige metoder i arbeidet. Flere av førkrigsmedlemmene i NS passer til en slik beskrivelse. Andreas Gjørund hadde vært medlem av NS siden 1936 og var aktiv i Hirden før han begynte ved Bergensavdelingen i september 1941. Her var han frem til okkupasjonens slutt. Peder Stensbø ble medlem av partiet samme år som det ble opprettet og var også et aktivt hirdmedlem, men gikk under okkupasjonen inn i GSSN. I likhet med Gjørund tjenestegjorde han i ved Bergensavdelingen nærmest fra opprettelsen til avviklingen. De to frontkjemperne Ole Johan Larsen og Einar Mathisen var begge førkrigsmedlemmer i partiet, og hadde vært aktive hirdmedlemmer. Larsen ble også GSSN-medlem. Alle disse fire var ved avdelingen i den perioden voldsbruken var mest utstrakt, men ingen av dem ble funnet skyldige i brutalitet eller voldsbruk i tjenesten under rettsoppjøret.

Motsetningen til denne typen statspolitiansatte er dem som fremstår som lite ideologisk interesserte, basert på manglende engasjement i NS, Hirden og GSSN, og som ikke gjorde fronttjeneste, men som allikevel var villige til å ta i bruk de fleste midler i statspolititjenesten. Et eksempel her er den førkrigsansatte politimannen Olaf Starheim som ble dømt for flere tilfeller av mishandlinger, men som ikke ser ut til å ha hatt noen annen tilknytning til NS enn medlemskapet. Et lignende eksempel er Finn Georg Hoffmann som var delaktig i flere av torturtilfellene som fant sted ved Bergensavdelingen vinteren 1945. Et fellestrekk for disse to er at de også tjenestegjorde i Statspolitiet i lange perioder, tilsynelatende uten å bruke vold i tjenesten, noe som antyder at brutaliteten i seg selv ikke var drivkraften. Men dette blir kun en spekulasjon.

Til slutt har man dem som i størst grad kan beskrives som ”virkelige kjempere.” Ideologisk overbeviste tjenestemenn som gikk inn for ”den nye tid” med full innsats, og tilsynelatende uten begrensninger. Audun Bødtker og Reidar Wisnes, som begge ble dømt for å ha deltatt i flere tilfeller av ”skjerpet forhør” da de var avgitt til Sipo, var medlemmer av NS fra henholdsvis 1934 og 1935 og aktive i Hirden. De ble også dømt for mishandlinger begått i tjeneste for Statspolitiet, og tjenestegjorde på østfronten i løpet av krigen. Leif Sivertsen kom seg derimot aldri til fronten, men som vist i oppgaven meldte han seg hele fire ganger. Også han var førkrigsmedlem i NS og aktiv i Hirden, men gikk etter hvert over i GSSN. Den ideologiske overbevisningen ble kombinert med flere tilfeller av voldsbruk i tjenesten. Det er imidlertid ikke bare førkrigsmedlemmer i NS som viste en slik innstilling. Et eksempel her er

Jan Johannessen som meldte seg inn i partiet sommeren 1940. I likhet med de andre var han aktiv i Hirten, og ble etter hvert støttemedlem i GSSN. Han demonstrerte en vilje til å kjempe på tysk side i krigen ved å melde seg til fronten, og ble dømt for flere tilfeller av grov mishandling som fant sted på Bergenskontoret vinteren 1945.

Disse eksemplene viser at det fantes flere personer ved Bergensavdelingen som levde opp til Karl Marthinsens formulering om at tjenestemenn i Statspolitiet skulle være ”virkelige kjempere som med liv og sjel ville gå inn for oppgavene.”

9.2 Historikernes dom over Statspolitiet

Etter å ha gjort en studie av de ansatte ved Statspolitiets Bergensavdeling er inntrykket at tidligere faghistoriske arbeider om Statspolitiet som helhet på mange områder stemmer ganske godt med de funnene jeg har gjort i min undersøkelse. Det forekommer variasjoner når det kommer til hvor treffende de forskjellige påstandene og generaliseringene har vist seg å være, men i de fleste tilfeller finnes det eksempler som underbygger og en viss grad av belegg. Noen poenger fremstår som svært presise.

Et av de fremste eksemplene på det er eskaleringen i voldsbruk og brutalitet fra høsten 1944, som Nils Johan Ringdal har beskrevet. Frem til dette tidspunktet bærer tilfellene av voldsbruk, som det for øvrig var en del av, preg av å være mer sporadiske og i mindre grad et uttrykk for en kultur blant avdelingens tjenestemenn. At utviklingen hang sammen med likvideringen som avdelingen opplevde denne høsten, slik som et par av de involverte tjenestemennene hevdet, virker sannsynlig, men er ikke en tilstrekkelig forklaring alene. Det er heller ingen av de faghistoriske arbeidene om Statspolitiet som forklarer torturbruken ene og alene som en reaksjon på likvideringene. Det synes bare delvis å stemme for Bergensavdelingens del at førkrigsansatte tjenestemenn var mindre tilbøyelige enn sine okkupasjonsansatte kolleger til å ta del i den verste brutaliseringen av tjenesten, slik Arnt-Erik Selliaas har hevdet. Flere førkrigsansatte politifolk var både brutale og deltok i mishandlinger, men den verste torturen var det personer som gikk inn i politiet i okkupasjonsårene som sto for. Bakgrunn i politiet fra før okkupasjonen var ingen garanti mot brutalitet. Ringdals hypotese om at de yngre reagerte aggressivt og at de eldre ble redde og forsiktige er ikke en helt presis beskrivelse av dynamikken her. I forbindelse med brutalitet er et av denne studiens mest interessante funn at tjenestemenn ved Bergensavdelingen med frontkjemperbakgrunn ikke ser ut til å ha vært nevneverdig mer disponert for voldsbruk i tjenesten enn andre. Derimot synes det å avtegne seg et mønster i det at flertallet av dem som

ble dømt for voldsbruk også fremstår som ideologisk overbeviste. Det er også et poeng å merke seg at heller ikke alkoholbruk synes å ha vært typisk for mishandlingssakene, til tross for at det ser ut til å ha vært en viss drikkekultur ved avdelingen i den perioden de fleste av dem fant sted.

Ved siden av brutalitet er det nære samarbeidet med Sipo naturlig å trekke frem som et område der flere historikere, som for eksempel Berit Nøkleby og Selliaas, har kommet med beskrivelser som også fremstår svært treffende for Bergensavdelingens vedkommende. Det at et fåtall ansatte tilsynelatende ikke hadde noe særlig kontakt med Sipo i det hele tatt kan allikevel tyde på at det også var mulig å arbeide i Statspolitiet uten spesielt nær kontakt med det tyske sikkerhetspolitiet. Dette er imidlertid kun basert på *dokumenterte* tilfeller av samarbeid, og man kan ikke med sikkerhet si at disse personene ikke hadde kontakt med Sipo gjennom tjenesten. Den kompetansestriden som Ringdal har skrevet om har jeg funnet få spor av. Men de forskjellige sakene som avdelingens ansatte arbeidet med har heller ikke vært et tema i oppgaven, og det gjør at grunnlaget for å vurdere denne påstanden er utilstrekkelig.

Blant beskrivelsene som handler om de ansattes bakgrunn kan den høye andelen førkrigsansatte politifolk ved Stapos opprettelse, som Ringdal og til dels Selliaas har skrevet om, trekkes frem. En slik andel kan man også finne ved Bergensavdelingen, men den var for så vidt lavere her enn det for eksempel Ringdal beskriver. I Bergen var det også i aller høyeste grad de eldre og erfarne som avanserte til ledende stillinger. Man kan heller ikke se noen tegn til avskallingen blant disse rundt årsskiftet 1941/42, og det kan tyde på en manglende reaksjon eller misnøye når det gjelder Stapos natur og virke blant Bergensavdelingens førkrigsansatte tjenestemenn – dette er et mulig brudd med mønsteret for Statspolitiet som helhet. Avslutningsvis er det forholdsvis lave utdanningsnivået, og at det fantes eksempler på personer med kriminelt rulleblad i styrken, trekk som er i tråd med Selliaas sine funn. Min studie har bare avdekket én person med rulleblad, og dette forholdet var i tillegg ganske bagatellmessig. Selliaas sin konklusjon er også at dette ikke synes å ha vært et typisk trekk ved statspolitiansatte.

Denne oppgaven har vist at det kan være vanskelig å sette bakgrunnen til ulike typer ansatte i Statspolitiet i direkte sammenheng med hvordan personene sluttet opp om nasjonalsosialismen eller hvordan de utførte tjenesten. Førkrigsansatte politifolk kunne både være tilsynelatende lite interesserte i det politiske, og også være ideologisk overbeviste og motiverte. Tjenestemenn i Statspolitiet som ser ut til å ha manglet overbevisningen kunne like fullt gå inn for arbeidet med alle tilgjengelige midler. Det fantes personer med større grad av politisk overbevisning som ikke var villige til dette, og personer ansatt på politisk

grunnlag gjennom NS som ikke gjorde seg bemerket på noen spesiell måte i statspolititjenesten. Det er eksempler på hjemvendte krigsfrivillige som ble brutale, men flesteparten av dem ble det allikevel ikke.

Er det så mulig å identifisere noen trekk ved Bergensavdelingens ansatte som kan være representative for Statspolitiet som helhet? Det at såpass mange av avdelingens ansatte sluttet aktivt opp om nasjonalsosialismen, gjennom Hirden, Germanske SS Norge og langvarige medlemskap i NS er et trekk som det er vanskelig å se kun skal gjelde for Bergensavdelingens mannskapsstyrke. Dette er nok heller et uttrykk for hva slags personer statspolitiledelsen ønsket å ansette, og at ansettelse i betydelig grad ble gjort på politisk grunnlag. De store mulighetene for å klatre høyt opp i hierarkiet, uten å møte de tradisjonelle kravene til utdanning, er nok også høyst sannsynlig karakteristisk for det systemet som Statspolitiet representerte. Her synes erfarne politifolk å ha stått i en særstilling, men mulighetene ser ut til å ha vært gode også for tjenestemenn med begrenset politierfaring. Nye studier av Statspolitiet på avdelingsnivå eller av Statspolitiet som institusjon vil kunne bidra til å belyse om trekkene som er funnet ved Bergensavdelingens ansatte var typiske eller atypiske for Statspolitiet som helhet.

Det vil være spesielt interessant å undersøke nærmere det mønsteret som har avtegnet seg i det at de som tok steget fra tjenestemann til embetsmann i løpet av tiden i Statspolitiet også ble dømt for voldsbruk i tjenesten under rettsoppgjøret.

Denne oppgaven har vist at det fantes tjenestemenn i Statspolitiet som levde opp til Karl Marthinsens ambisjoner, og den har gitt et grunnlag for å utforske videre i hvilken grad Statspolitiet bestod av ”virkelige kjempere som med liv og sjel ville gå inn for oppgavene.”

Kilder

Riksarkivet

Landssvikarkivet:

Bergen politikammer: dom 490 – Alf Hans Granås

Bergen politikammer: påtaleunntatelse i eske 14: Andreas Gjørund

Bergen politikammer: dom 706 – Audun Frithjof Bødtker

Bergen politikammer: betinget dom 33 – Bjørg Margot Sæbø

Bergen politikammer: påtaleunntatelse i eske 15: Didrik Nygård

Bergen politikammer: dom 481 – Egil Sæbø

Bergen politikammer: dom 440 – Eilif Arnt Sellichen Nilssen

Hordaland politikammer: anr. 1718/45 – Einar Tandberg Mathisen

Bredtveit fengsel: K-sak 64 1947/48 – Else Marie Hofland Lexau

Bergen politikammer: dom 691 – Finn Georg Hoffmann

Bergen politikammer: dom 590 – Gunnar Johannes Killi

Oslo politikammer: dom 3627 – Gunstein Emanuel Emrich Jahren

Bergen politikammer: dom 60 – Guttorm Johannes Madsen

Bergen politikammer: dom 299 – Guulvard Andersen

Oslo politikammer: dom 1526 – Harald Dagestad

Bergen politikammer: dom 645 – Hroar Arthur Olsen

Bergen politikammer: henlagt sak jnr. 724/45 – Jan Forsberg Danielsen

Bergen politikammer: dom 651 – Jan Solheim Johannessen

Bergen politikammer: dom 694 – Johan Hilmar Bjørgan

Oslo politikammer: henlagt sak anr. 27640 – Johan Olrick Einarsen Tjørn

Bergen politikammer: dom 47 – Knut Solberg

Bergen politikammer: dom 564 – Kolbein Arnljot Guddal

Bergen politikammer: dom 635 – Kristen Elenus Johansen

Bergen politikammer: dom 687 – Leif Sivertsen

Bergen politikammer: dom 513 – Mathias Kristoffer Stavestrånd

Bergen politikammer: dom 653 – Mogens Hermann Einarsen

Bergen politikammer: dom 471 – Nils Bertin Olsen Ekerhovd

Bergen politikammer: dom 576 – Odd Gundersen
Bergen politikammer: dom 297 – Olaf Ingvald Hofland
Bergen politikammer: dom 502 – Olaf Karl Olsen
Rogaland og Stavanger politikammer: anr. 53 – Olaf Magnus Bergesen Starheim
Bergen politikammer: henlagt sak 4.12.1945 – Olaf Mikal Njøten
Østerdal politikammer: dom 616 – Olav Andreas Kvalheim
Bergen politikammer: dom 662 – Olav Kristoffer Herlø
Senja politikammer: dom 32/45 – Ole Elgaaen
Bergen politikammer: dom 499 – Ole Johan Larsen
Bergen politikammer: dom 337 – Olger Martin Hovland
Bergen politikammer: dom 715 – Peder Johan Stensbø
Bergen politikammer: dom 517 – Per Michael Midthun
Bergen politikammer: dom 688 – Reidar Wisnes
Bergen politikammer: dom 641 – Rolf Anneus Andersen
Bredtveit fengsel: K-dom 69 1947/48 – Ruth Johannessen
Bergen politikammer: dom 577 – Sverre Fermann Lie
Bergen politikammer: dom 707 – Sverre Marinius Johansen
Bergen politikammer: dom 473 – Trygve Reidar Ferstad
Bergen politikammer: forelegg jnr. 563/45 – Åse Greve
Hordaland politikammer: anr. 1256/45 – Audun F. Bødtker m.fl.
Bergen politikammer: henlagt sak jnr. 1564/46 – Harloff Clausen
Oslo politikammer: dom 3693 – Christopher Andreas Hoxmark Lange
Oslo politikammer: dom 4146 – John Georg Ekerholt
Bergen politikammer: dom 585 – Knut Sigurd Kleppe

Landssviksaker som er gjennomgått, men ikke referert til i oppgaven:

Bergen politikammer: dom 375 – Barthon Bertin Møller
Bergen politikammer: dom 268 – Eilif Andrew Christiansen
Romsdal politikammer: anr. 307 – Kristian Holte Moland
Bergen politikammer: dom 133 – Leif Sverre Moe
Bergen politikammer: dom 659 – Magnus Olav Øen
Bergen politikammer: dom 377 – Ole Børøen
Bergen politikammer: henlagt sak 29.11.1945 – Walter Pedersen
Bergen politikammer: dom 647 – Trygve Jacobsen

Politidepartementets arkiv:

S-1329-F-L0089

S-3978-E-Ef-L0001

Statsarkivet i Bergen

Stapo, Vaktjournal, Stapo Bergen.

Litteraturliste

- Andenæs, Johs, *Det vanskelige oppgjøret*, Tano Aschehoug, Oslo, 3. opplag, 1998.
- Arendt Hannah, *The origins of totalitarianism. New edition with added prefaces*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, 1979.
- Blindheim, Svein, *Nordmenn under Hitlers fane*, Oslo, 1977.
- Bohn, Robert, *Reichskommissariat Norwegen. Nationalsozialistische Neuordnung und Kriegswirtschaft*, Oldenbourg Verlag, München, 2000.
- Brevig, Hans Olaf og Ivo de Figueiredo, *Den norske fascismen. Nasjonal Samling 1933-1940*, Pax Forlag, Oslo, 2002.
- Bruknapp, Dag O., ”Ideene splitter partiet. Rasespørsmålets betydning i NS’ utvikling” i *Fra idé til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, red: Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen, Universitetsforlaget, Bergen, 1976.
- Bruland, Bjarte, *Det norske Holocaust. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*, Temahefte nr. 7, Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, Oslo, 2008.
- Dahl, Hans Fredrik, Bernt Hagtvet og Guri Hjeltnes, *Den norske nasjonalsosialismen. Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder*, Pax Forlag, Oslo, 2009 (første gang utgitt i 1982).
- Dahl, Hans Fredrik, *Quisling – En norsk tragedie*, Aschehoug, Oslo, 2012.
- Dahl, Hans Fredrik, *Quislings nettverk*, Aschehoug, Oslo, 2015.
- Emberland, Terje og Matthew Kott, *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*, Aschehoug, Oslo, 2012.
- Figueiredo, Ivo de, ”De norske frontkjemperne – hva litteraturen sier og veien videre”, i *Historisk Tidsskrift* 4/2001.
- Fraenkel, Ernst, *The dual state. A contribution to the theory of dictatorship*, oversatt til engelsk av E.A. Shils, The Lawbook Exchange, Ltd, New Jersey, 2006.
- Grimnes, Ole Kristian, *Norge under okkupasjonen*, Aschehoug, Oslo, 1983.
- Høidal, Oddvar, *Quisling: en studie i landssvik*, oversatt av Henning Kolstad, Universitetsforlaget, Oslo, 1988.
- Jaklin, Asbjørn, *De dødsdømte*, Gyldendal, Oslo, 2011.
- Johansen, Per Ole, ”En profesjon i strid med seg selv” i *De trodde på en ny dag. Norsk politi i krig, fangenskap og befrielse 1943-1945*, red: Jørn-Kr. Jørgensen, Genesis forlag, Oslo, 2001.
- Johansen, Per Ole, *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914-1943*, Gyldendal, Oslo, 1984.

- Johansen, Per Ole, "Rettsoppgjøret med statspolitiet" i *På siden av rettsoppgjøret*, red: Per Ole Johansen, Unipub forlag, Oslo, 2006.
- Johansen, Per Ole, "Routine office work: Norwegian Stapo Women in War and Post-War Trials" i *Women in war. Examples from Norway and Beyond*, red: Kjersti Ericsson, Ashgate, Farnham, 2015.
- Johansen, Per Ole, *Samfunnets pansrede neve. Statspoliti og ekstraordinær overvåkning 1918-1941*, Gyldendal, Oslo, 1989.
- Jor, Finn, *Politi i Norge. Norsk politiforbunds 75-års jubileumsskrift*, Politiforbundet, Oslo, 1980.
- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, Universitetsforlaget, Oslo, 2007.
- Loock, Hans-Dietrich, *Quisling, Rosenberg og Terboven. Den nasjonalsosialistiske revolusjon i Norge – dens forhistorie og forløp*, Norsk utgave ved Astrid og Einhart Lorenz, Gyldendal, Oslo, 1972.
- Moland, Arnfinn, *Over grensen? Hjemmefrontens likvidasjoner under den tyske okkupasjonen av Norge 1940-1945*, Orion forlag, Oslo, 1999.
- Nøkleby, Berit, *Gestapo. Tysk politi i Norge 1940-45*, Aschehoug, Oslo, 2003.
- Nøkleby, Berit, *Politigeneral og hirsjef. Karl A. Marthinsen*, Aschehoug, Oslo, 2010.
- Ringdal, Nils Johan, *Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonen*, Aschehoug, Oslo, 1987.
- Ringdal, Nils Johan, "Politi og politikultur i Norge i krigsårene" i *Krig og moral: kriminalitet og kontroll i Norden under andre verdenskrig*, red: Hannu Takala og Henrik Tham, Universitetsforlaget, Oslo, 1987.
- Roughvedt, Bernt, *Med penn og pistol. Om politiminister Jonas Lie*, Cappelen Damm, Oslo, 2010.
- Rødder, Sverre, *Bergen politi under okkupasjonen*, Bergen politikammer, Bergen, 1974.
- Sebak, Per Kristian, "... vi blir neppe nogensinne mange her". *Jøder i Bergen 1851-1945*, Vigmostad Bjørke, Bergen, 2008.
- Selliaas, Arnt-Erik, "Politisk politi i Norge 1914-1937", i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, Nr. 2, Pax Forlag, Oslo, 1982.
- Selliaas, Arnt-Erik, "STAPO 1941-1945. Norsk politi i tysk tjeneste" i *Krig og moral: kriminalitet og kontroll i Norden under andre verdenskrig*, red: Hannu Takala og Henrik Tham, Universitetsforlaget, Oslo, 1987.

- Skodvin, Magne, ”Historisk innleiing” i *Om Landssvikoppgjøret: Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, Justis- og politidepartementet, Oslo, 1962.
- Skodvin, Magne, *Striden om okkupasjonsstyret i Norge. Fram til 25. september 1940*, Det norske samlaget, Oslo, 1956.
- Sørensen, Øystein, *Hitler eller Quisling. Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-1945*, 2. opplag, J.W. Cappelens Forlag, Oslo, 1989.
- Veum, Eirik, *Nådeløse nordmenn. Statspolitiet 1941-1945*, Kagge forlag, Oslo, 2012.
- Wildt, Michael, *An uncompromising generation. The Nazi Leadership of the Reich Security Main Office*, oversatt til engelsk av Tom Lampert, The university of Wisconsin press, Madison, 2009.

Universitetsoppgaver og avhandlinger

- Arnli, Jan A., *Det norske politi i tida 1938 til våren 1941, med spesielt siktepunkt å belyse etatens relativt store oppslutning om Nasjonal Samling høsten og vinteren 1940*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1976.
- Bogen, Olav Christoffer, *Fremst i fylkingen. Germanske SS Norge. Organisasjonens historie, skoleringsvirksomhet og ideologi*, Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2008.
- Simonsen, Kjetil Braut, *Nazifisering, kollaborasjon, motstand. En analyse av Politidepartementet og Forsyningsdepartementet (Næringsdepartementet) 25. september 1940-8. mai 1945*, kommende avhandling for phd-graden, HL-senteret, Oslo, 2016.
- Sjåstad, Gunnar Sverresson, *Nordmenn i tysk krigsinnsats. En kvantitativ undersøkelse av frontkjemperne under andre verdenskrig*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 2006.
- Sørli, Sigurd, *Solkors eller hakekors. Nordmenn i Waffen-SS 1941-1945*, avhandling for Phd-graden, Universitetet i Oslo, 2015.